

KADEM
KADIN VE DEMOKRASI DERNEĞİ

HAZİRAN 2022 • CİLT 8 • SAYI 1

KADEM

Kadın Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2149-4878
e-ISSN: 2149-6374

kadınarastirmalari.kadem.org.tr

Hac Yolunda Bir Bâbü Prensesi
Nadir Karakuş

**Modern Dönemde Kur'an'ın Temel Konularından Biri Olarak
Kadın Hakları: Mısır ve Reşid Rızâ Üzerinden Bir Değerlendirme**
Gülnur Külünkoğlu

**Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında İstihdamda Cinsiyet
Açığının İstatistiksel Analizi**
Funda H. Sezgin
Elif Haykir Hobikoğlu

**Otel İşletmelerinde Karşılaşılan Fiziksel Sorunların Örgütsel Bağlılık
ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Kadın Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma**
Şerif Ahmet Demirdağ

**Öğretmenlerin Kendini Sansürleme İsteği ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği,
Örgütsel Dışlanma ve Engel Algıları Arasındaki İlişki**
Ayhan Kandemir
Şenay Sezgin Nartgün

**Jack Holland'ın Mizojini: Dünyanın En Eski Önyargısı: Kadından Nefretin Evrensel
Tarihi adlı eserinin değerlendirilmesi**
Saide Zehra Yıldız

**Hidayet Şefkat Tuksal'ın Kadın Karşısı Söylemin İslam Gelenegindeki İzdüşümleri adlı
eserinin değerlendirilmesi**
Zeynep Sara Aydın

**Fatmagül Berktaş'ın Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın adlı eserinin değerlendiril-
mesi**
Sümeyye Esra Kalkan

KADEM

Kadın
Araştırmaları
Dergisi

KADEM
KADIN VE DEMOKRASİ DERNEĞİ

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi
KADEM Journal of Women's Studies

Cilt 8 • Sayı 1 • Haziran 2022

ISSN: 2149-4878

e-ISSN: 2149-6374

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir.

Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Kadın ve Demokrasi Derneği Adına İmtiyaz Sahibi / Owner

Dr. Saliha Okur Gümrukçüoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editorial Manager

Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Baş Editör / Editor-in-Chief

Dr. Zehra Zeynep Sadıkoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Alan Editörleri / Section Editors

Zehra Çelik (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Güllü Buzunoğlu (İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Kitap Değerlendirme Editörü / Book Review Editor

Büşra Bilgin

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Alexander William Rey

Sayfa Düzeni / Page Layout

Şeref Kocaman

Yayın Kurulu / International Editorial Board

Prof. Dato'sri Dr. Zaleha Kamaruddin (International Malaysia İslâm University, Kuala Lumpur, Malezya)

Prof. Dr. Orhan Küçük (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye)

Prof. Dr. Nuri Tinaz (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar (Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa Koç (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye)

Prof. Dr. Marcia K. Hermansen (Loyola University, Chicago, ABD)

Prof. Dr. Farid Sufia Shuaib (International Malaysia İslâm University, Kuala Lumpur, Malezya)

Prof. Dr. Ejder Okumuş (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut (Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya, Türkiye)

Doç. Dr. Manal Abul Hassan (October 6 University, Kahire, Mısır)

Doç. Dr. Kılıç Buğra Kanat (Penn State University, Pensilvanya, ABD)

Doç. Dr. E. Sare Aydın (İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Betül İpşirli Arğıt (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. H. Şule Albayrak (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Saliha Okur Gümrukçüoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Nursem Keskin Aksay (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Nagihan Haliloğlu (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Burcu Uysal (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Azize Şahin (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Esra Albayrak (Nun Eğitim ve Kültür Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı)

Yayıncı / Publisher

Kadın ve Demokrasi Derneği / Women and Justice Association

Sertifika No / Certificate Number

30716

Yayın Türü / Type of Publication

Akademik Dergi / Academic Journal

Yayın Dili / Languages of Publication

Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Yayın Periyodu / Publishing Period

Altı ayda bir yayımlanır / Biannual

Baskı ve Cilt / Press

Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

Adres: Ak Pınar Mah. Hasan Basri Cad. No: 4 Sancaktepe/İstanbul

Telefon: 0 (216) 585 90 00 **web:** <http://www.tukuvazmatbaacilik.com.tr>

Elektronik posta: info@turkuvazmatbaacilik.com.tr

Basım Tarihi: Haziran 2022

KADEM

KADIN VE DEMOKRASİ DERNEĞİ

İletişim / Correspondence

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

Karagümruk Mah. Muhtar Muhittin Sok. TOKİ Sulukule Evleri No: 8 / 1

Fatih, Edirnekapı / İstanbul

Telefon: +90 (212) 631 46 49 **Web:** kadinrastirmalari.com

Elektronik posta: info@kadinrastirmalari.com

Yer Alınan İndeksler / Indexed and Abstracted by

TUBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı,

ASOS Index

İçindekiler / Table of Contents

Editör'den / Editorial

Dr. Zehra Zeynep Sadıkoğlu

.....

Makaleler / Articles

17 NADİR KARAKUŞ

Hac Yolunda Bir Bâbür Prensesi

A Mughal Princes on the Road to Haj

41 GÜLNUR KÜLÜNKOĞLU

**Modern Dönemde Kur'an'ın Temel Konularından
Biri Olarak Kadın Hakları: Mısır ve Reşid Rızâ
Üzerinden Bir Değerlendirme**

*Women's Rights as One of the Fundamental Issues of The Qur'an
in the Modern Period: An Evaluation of Egypt and Rashid Rida*

69 FUNDA H. SEZGİN

ELİF HAYKIR HOBİKOĞLU

**Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında
İstihdamda Cinsiyet Açığının İstatistiksel Analizi**

*A Statistical Analysis for the Gender Employment Gap in Higher
Education Institutions in Turkey*

95 ŞERİF AHMET DEMİRDAĞ

**Otel İşletmelerinde Karşılaşılan Fiziksel Sorunların
Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi:
Kadın Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma**

*The Effect of Physical Problems Encountered in Hotels on
Organizational Commitment and Job Satisfaction:*

A Study on Female Employees

123 AYHAN KANDEMİR
ŞENAY SEZGİN NARTGÜN

Öğretmenlerin Kendini Sansürleme İsteği ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Örgütsel Dışlanma ve Engel Algıları Arasındaki İlişki

Relationship Between Teachers' Wish for Self-Censorship and Perceptions of Gender Equity, Organizational Ostracism and Obstruction

Kitap Değerlendirmeleri / Book Reviews

147 SAİDE ZEHRA YILDIZ

Jack Holland'ın Mizojini: Dünyanın En Eski Önyargısı: Kadından Nefretin Evrensel Tarihi adlı eserinin değerlendirilmesi

Review of Mizojini: Dünyanın En Eski Önyargısı: Kadından Nefretin Evrensel Tarihi [A Brief History of Misogyny. The Word's Oldest Prejudice] by Jack Holland

159 ZEYNEP SARA AYDIN

Hidayet Şefkat Tuksal'ın Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri adlı eserinin değerlendirilmesi

Review of Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri by Hidayet Şefkat Tuksal

167 SÜMEYYE ESRA KALKAN

Fatmagül Berktaş'ın Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın adlı eserinin değerlendirilmesi

Review of Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın by Fatmagül Berktaş

Editör'den / Editorial

Dr. Zehra Zeynep SADIKOĞLU

Türkiye'de kadına dair tartışmaları soykütüksel bir incelemeye tabi tuttuğumuzda modernleşme/batılılaşma tecrübesinin bu tartışmalara kaynaklık ettiğini ve söz konusu tartışmaların iki hatta şekillendiğini görürüz. İlk hatta bir dizi iktisadi, hukuki ve toplumsal reformla modernleşme sürecine öncülük eden zümrenin, kadını bu sürecin vitrini olarak konumlandırarak yaklaşımı yer almaktadır. Söz konusu yaklaşım, kadınla ilgili meseleleri modernleşme yönündeki toplumsal değişme ve ilerlemenin sembolü olarak ele almıştır. Oryantalistlerin kendi toplumlarında karşı çıktıkları feminist argümanlarla inşa ettiği “geride kalmış”, “ezilmiş”, “pasif” doğulu kadın yaftalamasına karşı cevap üretme ve modern bir kadın modelinin kurulması yönündeki çaba bu süreci yapılandırmıştır. Söz konusu tartışmalarda peçe, örtü, harem gibi öne çıkarılan konularda doğulu kadının “kurtarılması”na verilen önem bu çabaya yön vermiştir. Batı toplumunda kadın üzerinde eril hakimiyet biçimlerini sorunsallaştıran feminist tartışmalar, bir ideal olarak sundukları batılı kadın modeli ile söz konusu çabaya bir üst anlatı işlevi görmüştür. Modern ulus-devletin inşasını üstlenen elit zümreye mensup kadınlar ise söz konusu inşa sürecinde kendilerine atfedilen rolle ilgili belirli bir eleştirel bir tutum geliştirdiler de batılı modern kadın modelinin ihracına dayalı bu sürecin içinde bizzat yer almışlardır.

Diğer deyişle modern ulus inşası sürecini yöneten kesimden erkek ve kadınlar oryantalist söylemlerin başlattığı Müslüman kadına dair tartışmaları benimseyip sürdürmüştür. Geliştirdiği kız kardeşlik iddiasına rağmen doğulu kadın karşısında kendini hiyerarşik olarak üstün bir konuma yerleştiren feminist argümanlar bu tartışmalara çerçeve oluşturmuştur. Oryantalist söylemin inşa ettiği doğulu kadın tipolojisinin taşıdığı iddialara cevap üretme çabası, farkında olmadan bu tipolojinin yeniden üretimi ile sonuçlanmıştır. Bugün de halen bu yeniden üretimi destekleyen bakış açısının azımsanmayacak bir güce sahip olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu yeniden üretime ve modernleşme/batılılaşma sürecine eleştirel yaklaşan tepkiler ise Müslüman kadınla ilgili tartışmaların diğer hattını oluşturmaktadır.

İslâm dininin kadınlara verdiği haklar nedeniyle Müslüman kadının baskı görmediği ve/ya tahakküm yapılarından özgürleşebilecek güce sahip olduğu iddiasına dayanan bu yaklaşım, tarihsel anlamda seçici bir bakış açısı sunmuş/sunmaktadır. İlk Müslüman toplumda kadının durumuna ve kadına verilen değere atıfta bulunarak tartışmalarını temellendirmeleri ile ayırt edilmektedir. Bu yaklaşım, dünya tasavvurumuzu belirleyen değer dünyamızın içinden konuşma imkanı sunduğu için kendi içinde önem taşımaktadır. Ancak İslâm'ın yayılma döneminden günümüze Müslüman kadının yaşadığı mağduriyet ve sorunları yeterince tartışmaya açmaması nedeniyle Müslüman kadınla ilgili güncel meseleleri ve farklı kadınlık deneyimleri analizi için yeterli ve gerekli alanı sunamamaktadır.

Ayrıca üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, bahsettiğimiz iki hat arasında oluşan alanda 1980'li yıllara kadar bu tartışmaların daha çok kadının yerine konuşan ve görüş bildiren erkekler tarafından yapılmış olduğunu. Ancak 1980 sonrası küreselleşme ve beraberinde neoliberal bir politik ekonomiye geçiş bireysel hak ve özgürlükler, kimlikle ilgili tartışmaların gündeme gelmesini sağlamıştır. Bu tartışmalarla birlikte Müslüman kadın, kendine özgü yeni bir söylem kurma imkanına kavuşmuştur. Müslüman kadınlar bu dönemden itibaren hem içinde buldukları çevre hem de seküler gruplar karşısında kendileri adına konuşabilme fırsatını yakalamıştır. Bu imkan ve fırsat ile ortaya konan tartışmalarda ise Müslüman feminizm başlığı altında birleştirilen ve birbirinden son derece farklı iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Müslüman kadına özgü sorunları dile getiren ve kendini feminist olarak tanımlamayan Müslüman kadınların da Müslüman feminist olarak nitelendirilmesi bu analitik ayrımı zora soksa da bu yaklaşımlardan ilkinin Müslüman kimliğine ancak seküler bir dünya görüşüne sahip kadınların bakış açısı oluşturmaktadır. Bu bakış açısı, İslâm dininde kadının ontolojik konumunu ve Müslüman kadının bu çerçevede tabi olduğu hakimiyet biçimlerini sorgulaması ile ayırt edilmektedir. Diğerisi ise kadının ontolojik konumu ile ilgili bir sorgulama içerisinde olmayan, dini referanslarla meseleye yaklaşan ve kadın bakış açısı ile İslâmî kaynakların yeniden gözden geçirilip yorumlanması, böylece toplumsal meselelerde reform talebi ile öne çıkan yaklaşımdır.

Müslüman kadınla ilgili meseleler ise esasında bu perspektifleri aşan bir bakış açısına ihtiyaç duymaktadır. Haziran 2015'te birinci sayısı yayımlanan *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* de bu ihtiyaca karşılık üretme, yani kadın ve erkeği birbirine karşıt kategoriler olarak ele alan dikotomik

bakış açısının ötesinde onları birbirini açıklayan ve tamamlayan taraflar olarak ele alan, ancak aynı zamanda kadınların kültürel, toplumsal, ekonomik, vb. alanlarda yaşadığı mağduriyet ve sorunları göz ardı etmeyen, bunların aşılması için insan ilişkilerinde karşılıklı sorumluluk bilincini ak-satan koşulların tespiti, analizi ve düzeltilmesine odaklanan bir yaklaşıma alan açma amacına sahiptir. Bu amaç doğrultusunda hukuk, siyaset bilimi, ekonomi, kültür, sanat, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, ilahiyat, din bilimle-ri, iletişim gibi çeşitli alanlardan özgün araştırmalar ve kitap değerlendirmelerini yayımlamaktadır.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi son sayısında yine bu amaç-la farklı alanlardan makale ve kitap değerlendirmelerine yer verildi. İlk makale, Nadir Karakuş tarafından kaleme alınan “Hac Yolunda Bir Bâbür Prensesi” başlıklı çalışmadır. Yazar, bu çalışmada Bâbür Şahı'nın kızı Gülbeden Begüm'ün imparatorluğun sorunlarını çözmek için çıktığı hac yolcuğu boyunca gelişen olaylar zinciri üzerinden bize Osmanlı padişah hanımları ile Bâbür hanımlarının toplumsal, kültürel ve siyasi hayattaki etkinliklerine dair tarihsel bir panorama sunmaktadır.

İkinci makale, Gülnur Külünkoğlu'na ait “Modern Dönemde Kur'an'ın Temel Konularından Biri Olarak Kadın Hakları: Mısır ve Reşid Rızâ Üze-rinden Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmadır. Reşid Rızâ'nın kadın hakları konusunda görüşlerinin hangi bağlamda ve hangi saiklerle ortaya çıktığı sorusuna cevap arayan çalışma modernleşme bağlamında yaşanan gelişme ve İslâm'da kadın hakları konusunda Batı'dan gelen eleştirilerin Rızâ'nın görüş ve söylemleri üzerindeki etkisine işaret etmektedir.

Üçüncü sırada Funda Sezgin ve Elif Hobikoğlu'nun yükseköğretimde istihdamda cinsiyet eşitsizliğini akademik ünvanlar açısından inceleyen “Türkiye’de Yükseköğretim Kurumlarında İstihdamda Cinsiyet Açığının İstatistiksel Analizi” başlıklı makale yer almaktadır. Mann-Whitney-U tes-ti yardımıyla yaptıkları analizin sonucunda yazarlar, Profesör, Doçent ve Dr. Öğretim Üyesi akademik ünvanları açısından ülkemizde kadın ve erkek akademisyenler arasında istatistiki yönden anlamlı farklılıklar olduğunu tespit etmiştir.

Dördüncü sırada Şerif Ahmet Demirağ “Otel İşletmelerinde Karşılaşı-lan Fiziksel Sorunların Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Kadın Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma” başlıklı makalede otel işlemele-rinde çalışan kadınların işyerinde karşılaştığı fiziksel sorunların örgütsel

bağlılıkları ve iş tatmin düzeyleri üzerindeki etkisini istatistiki analizle ele almıştır. Son olarak, Ayhan Kandemir ve Şenay Sezgin Nartgün, “ğretmenlerin Kendini Sansürleme isteği ile Toplumsal Cinsiyet EŞitliği, rgtsel Dışlanma ve Engel Algıları Arasındaki İlişki” başlıklı makaleleriyle öğretmenlerin kendini sansürleme isteği algıları ile toplumsal cinsiyet eşitliği, örgütsel dışlanma ve örgütsel engel algıları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir.

Kitap değerlendirmeleri bölümünde ise ilk olarak, Jack Holland’ın *Mizojini: Dünyanın En Eski nyargısı: Kadından Nefretin Evrensel Tarihi* adlı kitabı Saide Zehra Yıldız tarafından deđerlendirilmiŐtir. İkinici olarak, Zeynep Sara Aydın, Hidayet Şefkat Tuksal’ın *Kadın Karşıtı Söylemin İŐlm Geleneğindeki İzdüşümleri kitabını değerlendirmiştir. Son olarak Fatmagül Berktaı’ın *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* adlı kitabı Smeıye Esra Kalkan tarafından deđerlendirilmiŐtir.*

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi olarak son sayıma katkı sunan yazarlarımıza ve makaleleri değerlendiren hakemlerimize teŐekkr ederiz.

When we analyze the women-related debates in Turkey from a genealogical perspective, we can see that they stem from the experience of modernization/westernization and take shape in two veins. The first of these is the approach adopted by the group pioneering the modernization process through a series of economic, legal and social reformations; and it positions women as the showcase of this process. This approach regards women-related issues as symbols of social evolution and advancement towards modernization. The attempt to respond to the stigmatization of the eastern woman as “underdeveloped”, “oppressed” and “passive”, which has been constructed by the orientalists with the feminist arguments to which they object in their own societies, and to establish a model for the modern woman has structured this process. The importance attached to “save” the eastern woman from certain highlighted issues such as veiling, the hijab and the harem in such debates have shaped this attempt. Feminist arguments that problematize the practices of masculine domination over the women in the western society have served as a meta-narrative of the aforementioned attempt through the proposition of a western woman as the ideal model. On the other hand, even though they have developed a critical perspective towards the role assigned to them in the construction process of the modern nation-state, the elite-class women have participated in this process of exporting the model of a western and modern woman.

In other words, men and women administering the construction process of a modern nation have adopted and maintained the perspective of the orientalist discourse towards the Muslim woman. The feminist arguments that position themselves as hierarchically superior to the eastern woman despite their claim to establish sisterhood have served as the framework of such debates. The attempt to respond to the claims put forward by the eastern woman stereotype constructed by the orientalist discourse have involuntarily resulted in the reproduction of this typology. Today, it can be said that this perspective supporting such a reproduction process possesses

a substantial amount of power. On the other hand, the other vein that constitutes the debates related to the Muslim woman is the critical approach towards the aforementioned reproduction and modernization/westernization processes. Based on the claim that the Muslim woman is not oppressed and/or is strong enough to liberate herself from domination thanks to the rights granted to women by İslâm, this approach offers a historically selective perspective. This approach can be distinguished by their arguments that refer to the position and appreciation of women in the early Muslim society. This outlook is of substantial importance in itself, since it provides us with the opportunity to speak out with our own set of values shaping our vision towards the world. However, it fails to offer a sufficient amount of space required for the analysis of actual woman-related issues as well as different womanhood experiences, as it abstains from satisfactorily bringing into question the oppression and the challenges having been faced by the Muslim woman since the expansion of İslâm.

Another point that deserves specific attention is that until the 1980s, such debates, which took place on the field virtually produced by the two veins mentioned above, were rather undertaken by men who spoke for and express their opinions on behalf of women. However, the emergence of globalization accompanied by the transition to a neoliberal political economy after the 1980s has highlighted individual rights and freedom as well as identity-related discussions. Through such discussions, the Muslim woman has obtained the opportunity to establish a new and distinctive discourse. From then on, Muslim women have found the opportunity to speak out for themselves not only in their own environment but also against secular groups. The discussions brought along by such an opportunity have given birth to two fundamental perspectives which are substantially distinctive despite being merged under the same title: Muslim feminism. Although defining the Muslim women who express the problems specific to Muslim women, but who do not define themselves as feminists, as “Muslim feminists” makes this analytical distinction difficult, it is possible to say that the first of these perspectives is that of the women with a Muslim identity but possessing a secular point of view, through which they question the ontological position of women in İslâm and the forms of domination which the Muslim woman is accordingly subjected to. The other perspective, on the other hand, does not question the ontological position of women; it approaches the subject with religious references and involves a demand for reformation

on social issues through the review and reinterpretation of İslâmic sources with a feminine point of view.

The issues related to Muslim women essentially require a vision that surpasses both of these perspectives. Having published its first issue in June 2015, *KADEM Journal of Women's Studies* aims to fulfill this requirement, or, in other words, to create room for an approach that goes beyond the dichotomy of identifying men and women as opposite categories by rather viewing them as two complementary parties defining each other, while taking notice of the oppression and the problems that women encounter in cultural, social, economic and similar spheres as well as focusing on the detection, analysis and rectification of the conditions that hinder the sense of mutual responsibility, a must-have for human relations in order to overcome such issues. To this end, *KADEM Journal of Women's Studies* publishes authentic research papers and book reviews from various fields including law, political sciences, economics, culture, arts, anthropology, sociology, psychology, theology and communication.

Serving the same purpose, the latest issue of *KADEM Journal of Women's Studies* harbors articles and book reviews from a variety of academic fields. The first of these is the article by Nadir Karakuş, entitled "A Mughal Princess on the Road To Haj". In this study, the author provides us with a historical panorama regarding the influence of the wives of Ottoman Sultans as well as Mughal ladies on social, political and cultural activities of their time, by discussing the chain of events that took place during the pilgrimage undertaken by Gulbaden Begum, Babur Shah's daughter, in order to overcome the challenges faced by the empire.

The second article is "Women's Rights as One of the Fundamental Issues of The Qur'an in the Modern Period: An Evaluation of Egypt and Rashid Riza" by Gülnur Külünkoğlu. Elaborating on the context in which Rashid Riza's views on women's rights came into existence as well as the motives behind these views, the research points out the influence of modernization-related developments and the Western criticism on the women's rights in İslâm on Riza's views and discourse.

"A Statistical Analysis for the Gender Employment Gap in Higher Education Institutions in Turkey", which is the third article of this issue, was co-authored by Funda Sezgin and Elif Hobikoğlu; it provides an analysis of gender-based inequality in terms of employment in higher education.

Through the use of a Whitney-U test for their analysis, the authors have discovered that there are statistically significant differences among female and male academicians with regards to the titles of professor, associate professor and assistant professor.

In the fourth article, which is entitled “The Effect of Physical Problems Encountered in Hotels on Organizational Commitment and Job Satisfaction: A Study on Female Employees”, Şerif Ahmet Demirağ provides a statistical analysis of the influence of physical challenges encountered by women working in hotels on their senses of organizational commitment and their levels of job satisfaction.

Last but not least, the fifth article, co-authored by Ayhan Kandemir and Şenay Sezgin Nartgün and entitled “The Relationship between Teachers’ Wish for Self-Censorship and Perceptions of Gender Equity, Organizational Ostracism and Obstruction”, offers an analysis of the correlation among teachers’ sense of referring to censoring themselves, gender equity, organizational ostracism and obstruction.

The first book review of this issue is by Saide Zehra Yıldız on *Misogyny: The World’s Oldest Prejudice: The Global History of Hatred towards Women*, a book by Jack Holland. The second book review is on Hidayet Şefkatli Tuksal’s *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri* and was written by Zeynep Sara Aydın. The book review chapter of this issue is concluded by Sümeyye Esra Kalkan’s article on *Women in the Face of Monotheistic Religions*, a book by Fatmagül Berktaş.

As members of the *KADEM Journal of Women’s Studies*, we would like to thank all of our authors and referees for their contributions to our latest issue.

Hac Yolunda Bir Bâbür Prensesi

A Mughal Princess on the Road to Haj

Nadir KARAKUŞ*

Özet

1526'da Hindistan'da kurulan üçüncü büyük Türk Sultanlığı Bâbürlüler, yetiştirdikleri hanedan hanımları ile de ön plana çıkmışlardı. Kitap telif edecek kadar kabiliyetli, şiir yazacak kadar duyu dünyası geniş olan bu hanımlar içinde dönemin en önde tasavvufi hareketi olan Çiştilik yoluna intisap edenler dahi çıkmıştı. Şâir, müellife ve kitap sahibi kişiliği ile ön plana çıkan Bâbür Şah'ın kızı ise daha farklı özellikleri ile de karşımıza çıkar. Gülbeden ismi ile anılan bu Bâbürlü Hanım, abisi Hümâyun Şah'ın zorlu geçen ve on beş yıl kesintiye uğrayan iktidar mücadelesinde ona destek olmaya çalışmıştı. Onun ölümü ile aynı desteği yeğeni Ekber Şah'a da gösteren Gülbeden Begüm, bu süreçte Bâbür İmparatoru'nun içine saplandığı sapkın dinî yönelişlerde de ona çıkış kapıları aralamaya çalışmıştı. Bunun için düzenlenen renkli ve kalabalık bir hac yolculuğunun içinde yer alan Gülbeden, Gucerât sahillerinden Cidde'ye oradan da Mekke'ye ulaşmıştı. Dönüş yolu sancılı olmuş, Aden'de bindikleri geminin batması ile Osmanlı idaresindeki bu şehirde yaklaşık bir yıl geçirmişti. Bu olaylar zinciri Gülbeden Begüm ve diğer Bâbürlü hanedan hanımları ile Osmanlı saray hanımlarının mukayese-

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Çorum, Türkiye. E-posta: nadirkarakus@hitit.edu.tr, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-1508-9752>

sini ortaya çıkarmıştı. Osmanlılarda aynı tarihlerde padişah hanımları devlet yönetiminde etkili olup, sultanları zor durumda bırakmış, Bâbürlü hanımları ise daha çok kültürel ve sosyal faaliyetlerle hayatlarını sürdürmüşlerdi. Haliyle bu makalede her iki devletin de bu açılardan mukayese edilmesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Bâbürlüler, Saray Hanımları, Gülbeden Begüm, Aden

Abstract

The Mughals, which was established in India in 1526, was the third largest Turkish Sultanate and came to the fore with the dynasty women they raised. Among these ladies, who were talented enough to write books and poetry there were even those who joined the path of Chishtism, the foremost mystical movement of the period. The daughter of Babur Shah, known as “Rose Body” stands out with her personality as a poet, author and owner of books, who also appears with different characteristics tried to support her elder brother Humayun Shah in his struggle for power, which was difficult and interrupted for fifteen years. Gulbaden, who showed the same support to his nephew Akber Shah after his death, tried to open the doors for the Mughal Emperor in the perverted religious orientations he was stuck in during this process. Gulbaden Begum, who took part in a colorful and crowded pilgrimage organized for this purpose, reached Jeddah from the Gujarat coast and then Mecca. The way back was painful, and she spent about a year in this Ottoman-ruled city after the ship they had boarded sank in Aden. This chain of events led to comparisons of Gulbaden Begum, and the other Mughal dynasty wives, with Ottoman palace ladies. At this time, the Ottomans sultan’s wives were influential in the state administration and this often left the sultans in a difficult situation, while the Mughal women continued their lives with more cultural and social activities. This situation paved the way for the comparison of the two states.

Keywords: Ottomans, Mughals, Palace Ladies, Gulbaden Begum, Aden

Extended Abstract

In addition to its ancient past and accumulation, the Indian region was also known for the existence of Turkish-İslâmic states established here. This process, which started with the Ghaznavids in the 10th century, ended with the Delhi Turkish Sultanate and finally the Mughals. During this period of about nine centuries, the dynasty ladies were active from time to time, and even rulers such as Raziye Sultan were able to issue decrees and rule. Although Raziye Begum was killed in 1240, she became one of the unforgettable leaders who had her name written in history with the identity of the woman sultan who ruled in India (Cüzcânî, 1963, pp. I/452-454; Üçok, 1993, pp. 49-51; Karakuş, 2021, pp. 15-41; Şahin, 2018, pp. 362-367).

It was this process in the Mughal empire that brought colorful personalities such as poet, book lover and author Gulbaden Begum to the fore. Gulbaden Begum, who was is more colorful and knowledgeable than, Shah Jahan's favorite wife, Arjumand Banû Begum, who was the inspiration for the construction of the Taj Mahal, one of the seven wonders of the world today (Chaghatai, 1979, pp. 159-171). Witnessing the bloody power struggles of her siblings, this emotional Mughal princess tried to forget her experiences through the Humayunname that she wrote and a pilgrimage that she took. Gulbaden Begum not only provided the continuation of Baburnama, written by her father with her work Humayunname, but also inspired the Akbernama that would be written after her (Allâmî, 1873, p. 615; Şahin, 2016, p. 8-9).

The difficult process of his brother Humayun, whom he loved the most, during his two years forced him to take shelter in the land of the Safavids for a while, and what happened in the power struggle with his brothers deeply shook Gulbaden Begum. His other brothers also experienced great pain during this power struggle. While Hindal Mirza lost his life in the war with the Mongols, Askeri and Kamran went to Mecca for pilgrimage and died there (Bayur, 1950, pp. II/41-56). During the pilgrimage of Gulbaden Begum, the secondary reasons of visitings her brothers' graves in Mecca would also be sought. Humayun, on the other hand, succeeded in establishing the Mughal power for the second time by dominating India again in 1555. We also know that Gulbaden Begum, whose emotional world was worn out during this mixed period, took ref-

uge in Kabul and returned to India in 1556, when her brother Humayun died and her nephew Akbar became the sultan. As her husband, Hıdır Khan, was the governor of Lahore at that time, Gulbaden had returned to Agra alone (Şahin, 2016, p. 9).

Gulbaden Begum, who came to Agra and tried to support her niece during the first days of power of Humayun's son Akbar, wrote Humayunname with Akbar's encouragement (Şahin, 2016, s. 9). However, with the influence of his environment, this talented and successful ruler tried to lead to the formation. This new religious approach combined tenets of multiple faiths and was met with a reaction in India, where Sunni beliefs were dominant. Akbar Shah, who glorified his name with new conquests, organized a pilgrimage to eliminate this opposition he faced. Thus, Akbar Shah tried to eliminate the criticisms directed at him by showing that he embraced the pilgrimage, one of the fundamental pillars of İslâm. Port Surât, which was captured from the Sultanate of Gujarat a short time before was chosen as the base of action for this journey. In order to increase the enthusiasm and ecstasy of this journey, even Akbar Shah wanted to join this journey, but his close friends did not allow it (Gülbeden, 1944, p. 257). Even the designation of the name of the ship on which the delegation would set off as "Divine" revealed the purpose of this voyage. With this it was attempted to explain that the purpose of the divine religion did not contain perverted ideas, as they thought (Rizvi, 1975, pp. 130; Farooqi, 1996, pp. 43-44; Richards, 2021, p. 55).

Although Akbar Shah himself could not go on a pilgrimage, he made it a tradition by going to the tombs of saints in Acmîr on foot, as per the common customs in India. Akbar Shah visited the tomb of Hâce Muînüddin Chişti in Acmîr and thus tried to prevent the fierce criticism against him (Nizâmeddin Ahmed, 1927-1939, p. II/429). The delegation that went on the pilgrimage embarked on this journey with the support of Akbar Shah, and the alms and gifts sent to Haremeyn were to be distributed in addition to the enthusiasm that increased the ecstasy of this journey. With the women from the Mughal family taking part in this journey, it was meant to Show that the members of the dynasty went to Mecca and Medina instead of him (Gülbeden, 1944, p. 257; Sharma, 1972, p. 222). However, it was later revealed that Akbar Shah was not sincere about this issue.

We have other information that Akbar Shah made this holy journey to achieve his own goals. Returning to Agra in 1579, Akbar Shah tried to get rid of Sheikh Abdünnebi and Mevlana Abdullah, who were at the forefront of the objections made to him, to the pilgrimage caravan by appointing them. These scholars, who could not return to India, were here with the task of checking whether the gifts sent by Akbar Shah every year in Mecca were regularly distributed. For this purpose, a last pilgrimage caravan left the Gujarat coast in 1580, but although Akbar Shah promised to the sheriff of Mecca, no caravan was sent to the Hejaz again. According to a Mughal historian, Akbar Shah's enthusiasm for the Haremeyn, as in other works he did in the name of traditional İslâm, thus faded away (Richard, 2021, p. 67).

This pilgrimage, in which Gulbaden Begum also participated, ended in Jeddah, which is considered the port of Mecca on the Red Sea, one of the coasts of Gujarat. Gulbaden Begum and her companions stayed in this important port city under Ottoman rule for a year, after the ship carrying the Mughal delegation sank in Aden on the way back (Farooqi, 1996, pp. 44-45; Şahin, 2016, p. 9). Meanwhile, while the Mughals continued their rise, was meant to Show Ottoman, firearm paved the way for them to establish a state in India, they were entering a period of stagnation. One of the many reasons for this was that the foreign wives of the Ottoman sultans had devastating effects on the state administration. The intervention of the Hasekis in state affairs, which started with Hurrem Sultan, continued increasingly with the Venetian origin Nur Bânû and the Bosnian origin Safiye Sultan, and the Ottoman Empire was shaken with deep wounds (Gerlach, 2006, p. I/128 ff.; Spagni, 1900, pp. 254-333; Schweigger, 2004, pp. 99-100; Arbel, 1992, pp. 241-259).

Giriş

Hindistan bölgesi renkli ve kadîm geçmişi ve burada kurulan Müslüman devletler olduğu kadar hanedanlarla da tarihe ışık tutmuştur. Gazneli Devleti'nin (963-1186) gerçek kurucusu olan Sebük Tegin (977-997), kabiliyet ve cevvaliği ile gücünü Gazne'den Doğu Afganistan'daki Zâbülistan bölgesine kadar yaymıştı. Onun bu başarısının altında, Zâbülistan asillerinden birinin kızı ile evlenerek yöre halkını kendi lehine çevirmeye çalışması da yatıyordu (el-Beyhakî, 1324, s. 95-99; Gerdizî, 1347, s. 166, 169-171). Böylece kadınlar ve evlilikler, devletlerin kurulmasına, gücün elde edilmesine de sebep olabiliyordu. Daha sonra kurulan Delhi Türk Sultanlığı'nda (1206-1526) ise kadınlar önemli işler başardıkları gibi ilklilik özellikleri ve karışıklıkları iktidar mücadeleleri ile isimlerinden söz ettirmişlerdi. Delhi Türk Sultanlığı'nın kudretli hükümdarlarından Şemseddin İltutmış'ın (1211-1236) eşi Terken Hatun, kocasının ölümünden sonra iktidar mücadelesi içine girmiş ve üvey oğlu Kutbeddin'i dahi öldürtmekten çekinmemişti (Cüzcânî, 1963, s. I/458; Cöhce, 2004, s. 50; 1950, s. 1/ 278-281). Ancak bu mücadeleyi İltutmış'ın veliyaht olarak bıraktığı kızı Raziye Begüm (1236-1240) kazanmış ve Delhi'de hükümdarlık yaparak bir ilke de imza atmıştı (Cüzcânî, 1963, s. I/452-454; Üçok, 1993, s. 49-51; Karakuş, 2021, s. 15-41; Şahin, 2018, s. 362-367). Hindistan'da kollara ayrılarak varlığını yaklaşık 320 yıl devam ettiren bu Türk-İslâm Devleti, Çağataylı Bâbü'ün (1526-1530) ateşli silahları karşısında tutunamamıştı. Son Delhi Türk Sultanı İbrâhim Lûdî, 1526'da Panipat/Pânîpet Savaşı sonrası mağlup olarak topraklarını Bâbürlülere (1226-1858) kaptırmıştı (Gülbeden, 1944, s. 114-125; Bâbü, 1946, s. II/329; Hândmîr, 1857, s. III, 304-310, 320; Duğlat, 1985, s. 216, 259, 261).

Hindistan'da kurulan bu üçüncü büyük hanedan daha farklı özellikler içeriyordu ve entelektüel kimlikleri ile de öne çıkıyordu. Devletin kurucusu Bâbü, bazı besteler yaptığı gibi güzel sanatların hemen hepsiyle de yakından ilgilenmişti. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Bâbü, "*hatt-ı Bâbüri*" adıyla yeni bir hat icat etmiş, "*Bâbürnâme*" ismi ile de bir eser kaleme almıştı (Bâbü, 1943-1945, s. I/24 vd.; II, 48 vd.; Camalov, 1961, s. 126-133). Gazî Zâhirüddin Bâbü, 1530'da öldüğünde Hümâyün Şah (1530-1540, 1555-1556)¹ gibi bir ardıl yanında, kendisi gibi eser te-

1 Bâbü'ün Hümâyün dışında Kâmrân, Askerî ve Hindâl Mirzâ gibi üç oğlu daha vardı ki bunlar Hümâyün ile iktidar mücadelesi içine girmişlerdi.

lif eden ve makalemize de konu teşkil eden Gülbeden Dildâr Begüm (ö. 1603) gibi bir kız evlat bırakmıştı. Bâbü’ün Gülbeden Begüm dışında Gültreng ve Gülçehre isminde iki kızı daha vardı. Bunlardan Bâbü’ün ikinci kızı Gültreng Begüm’ü de edebi çalışmalar içinde gördüğümüzü ilave edelim (Jain, 2003, s. II/253). Gülbeden Begüm’ün yeğeni Ekber Şah’ın yönlendirme ve teşvikleri ile kaleme aldığı “*Hümâyunnâme-i Gülbeden Begüm*” veya diğer ismi ile “*Ahvâl-i Hümâyun Pâdişâh*” adlı eseri, onu diğer kız kardeşleri arasında daha ön plana çıkarmıştı. Gülbeden Begüm, Bâbü’ün kız kardeşi Hanzâde Begüm’ün ikinci oğlu Hıdır Hâce Çağatay ile evlenerek adından söz ettirmişti. Kocası, Bâbü’ün kız kardeşi Hanzâde Begüm’ün ikinci oğlu, Cengiz (Çağatay) hanedanı üyesi ve Bâbürlülerin Pencap genel valisi idi (Şahin, 2016, s. 8-9).

Gülbeden’in zevci olan Hıdır Hâce, Hümâyun’un son yıllarında ve Ekber Şah’ın saltanatı sırasında (1556-1605) bazı eyaletlerde valilik yapmış, konumuza hayat veren Bâbürlü Prenses’in ondan birçok çocuğu olduysa da bunların hiçbiri önemli mevkilere yükselememişti (Storey, 1927, s. I/1, 538-539; Kausar ve Kabir, 1982, s. 105-106). Ancak bilinen bir şey varsa Gülbeden Begüm, kaleme aldığı erkek kardeşi Hümâyun’un hatıraları ile ismini ölümsüz kılmıştı. Bu sıra dışı Bâbürlü Prenses’in hatıralarda yer edinmesini sağlayan bir hac yolculuğu ise XVI. yüzyıl İslâm dünyasının üç önemli ve kudretli devleti olan Osmanlılar (1300-1922), Bâbürlüler (1526-1858) ve kısmen de olsa Safevîler (1501-1736) tarihine ışık tutacak olayları açığa çıkarır mahiyettedir. Gülbeden Begüm’ün hac yolculuğuna çıktığı 1574 veya 1576 yılı, aynı zamanda 1498’den beri bölgede varlıklarını sürdüren Portekizlilerin İslâm dünyasına büyük acılar yaşattığı bir dönem olmuştu (Memmi, 1967, s. 90-111; Edens, 1997, s. II/52-55).

Bu sürecin anlaşılması da Gülbeden Begüm’ün hac yolculuğu ve dönüşü sonrası 1578’de Osmanlı idaresindeki Aden’de yaşanan olaylarla kendisini daha açık bir şekilde gösterir. Bu olayların hatırlattıkları, Osmanlı’nın duraklaması ve Ekber Şah (1556-1605) önderliğinde Bâbürlüler ile Şah I. Abbas (1587-1629) veya diğer meşhur ismiyle Büyük Abbas ile birlikte Safevîlerin yeni bir yükselişe girmeleri açısından da son derece önemli tespitlerin yapılmasına imkân sağlayacak cinstendir. Makalemizin bir başka gayesi de gerçekleştirilen evliliklerde Bâbürlü-Osmanlı mukayesesinin sergilenmesidir. Yaptıkları evliliklerle Çağatay kimliğini korumaya çalışan Bâbürlülerle; Venedikli, Ukrayna-

Gülbeden Begüm, Wise Muslim Women, "Gulbadan-banu-begum" (Erişim tarihi 15.03.2022).

lı, Bosnalı hanımlarla yaptıkları izdivaçlar yanında, devlet yönetiminde de bu haseki sultanları söz sahibi yapan Osmanoğullarının düşüşe geçmeye başlaması, bu makalemizin kapsamı içerisinde yer alacaktır.

Begüm Unvanı

Türkçe "bey" unvanının müennesi olan "*Begüm*" kelimesi, Karadeniz'in kuzeyindeki Kazan Hanlığı tarihinde "Bike" olarak karşımıza çıkar (Yakubovskiy, 1955, s. 128 vd.; Togay, 1942, s. 22-29). Begüm unvanı, muhtemelen daha önce kullanılmasına rağmen, Delhi hükümdarı Raziye Sultan Begüm ile daha da etkin hale gelmiş ve bundan sonra Hindistan'da kullanılmaya başlanmıştır. Bu bölge dışında Hindistan'a komşuluk yapan İran-Azerbaycan hattında da aynı unvan kullanılmıştır. Akkoyunlular (1340-1514), Karakoyunlular (1351-1469) ve Safevilerde bu unvanın yaygın olarak kullanıldığına şahit oluyoruz. Şah İsmâil'in

(1501-1524) annesi ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kızı Âlemşah Halime Begüm, Şah Tahmasb'ın (1524-1576) kızı Zeyneb Begüm Safevîler döneminde oynadıkları mühim roller ile ön plana çıkmışlardı (Nevâî, 1368, s. 28, 39, 45-128). Safevîler tarafından ortadan kaldırılan Akkoyunlu Türkmen hânedanında ise Hatice Begüm² ve bir veba salgını sonucunda ölen Uzun Hasan Bey'in (1452-1478) hanımı Selçuk Şah Begüm (ö. 1490) de, İslâm tarihine damgasını vurmuş hatunlar olarak karşımıza çıkar (Hoca Saadettin, 1979, s. 330; Sümer, 2012, s. XLII/261-264). Akkoyunluların bir başka rakibi olan Karakoyunlularda da "Begüm" unvanına sahip hanımlara rastlıyoruz. Beyliğin sonlarına doğru ortaya çıkan taht mücadelelerine isimleri karışan Ârâyiş ve Şahsaray begümler aynı zamanda Gülbeden Begüm gibi şiir yazan hatunlardı (Sümer, 1993, s. VI/303). Karakoyunluları imparatorluk seviyesine çıkaran Cihan Şah'ın (1438-1467) eşi Hatun Can Begüm de döneminin unutulmaz hanım sultanları arasında kendisine yer bulmuştu (Hasan-ı Rumlu, 2006, s. 448; Vefâyi Zohre, 1385/2006, s. 52).

Begüm unvanı ise daha çok Hindistan'da Bâbürlü ve halefleri devrinde hükümdarların anne, kız kardeş ve dul eşleri gibi aile fertlerine verilerek zirveye oturmuştu. Bâbürlüler döneminde revaç bulan bu unvan, sûfi hanımlardan eser kaleme alacak kadar münevver hanımlara varana dek, pek çok tarihî şahsiyetin isim sonrasına eklenmişti. *Bâbürnâme* ve *Hümâyunnâme'de* Ak Begüm, Apak Begüm, Ayşe Sultan, Çöli, Dildâr, Gevher Şad, Gülçehre, Gülizar, Gülruh, Hanzâde, Hatice, İsen Devlet, Mâhım, Mahdûme, Ma'sûme, Mihr Bânû ve Mihr-i Cihân, Bâbürlü iktidarının ilk asrı olan XVI. yüzyılın en önde gelen begümleri olarak zikredilmiştir (Allâmî, 1873, s. 615). Araştıracığımız konunun içerisinde yer alan Bige Begüm, Nâsırüddin Hümâyün Şah'ın hanımı olduğu gibi, Bâbürlülerin büyük şahırlarından Celâleddin Ekber Şah'ın annesi Hamide Bânû Begüm de bu dönemde öne çıkmışlardı. Hümâyün'un eşi Bige Begüm, yaptırdığı sosyal tesisler, mektepler yanında Hindistan'da

2 Hatice Begüm, Erdebil dergâhını Şiîliğe ve devlet olmaya sevk eden Safevî şeyhi Cüneyd'in (ö. 1460) eşidir. Bu hatun, Uzun Hasan'ın kız kardeşi olduğu gibi Memlük Sultanı Seyfeddin İnal (1453-1461) ve Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed ile de görüşen Sara Hatun'un da en sevdiği kızıydı. Kocası Şeyh Cüneyd 1460 yılında Şirvanşahlar tarafından Karasu vadisinde öldürüldüğü zaman, Hatice Begüm'den olan oğlu Haydar (ö. 1488), dergâhın başına geçip, babasının yolundan yürümeye devam etmişti. Üstelik Şah İsmâil gibi bir de halef bırakarak Safevî Devleti'nin kuruluşunun gerçekleşmesini sağlamıştı. (Bkz. Hinz, 1948, s. 15-22, 25-27, 32-35).

Çiştîyye tarikatının önde gelen şeyhlerinden ve “*Sultânü'l-meşâyih*” unvanı ile de bilinen Nizamettin Evliyâ (ö. 1325) için bir dergâh inşa ettirerek adından söz ettirmişti (Gupta, 2019, s. 62).

Bu dönemde Gülbeden-Hıdır Hâce Çağatay izdivacında olduğu gibi hanedan içi evlilikler oldukça yaygın olduğu için diğer saray kadınlarından Hümayûn’un yeğeni Selime Sultan Begüm de Ekber Şah ile ikinci evliliğini yapmıştı. Aynı zamanda Selime Begüm, Gülbeden Dildâr gibi edebiyat kervanına katılanlar arasında kendisini göstermişti. Selime Sultan, kocası Bayram Han’ın ölümünden sonra Ekber Şah ile evlenmiş zengin hayal gücünü yeteneğiyle birleştirerek Fars dilinde kaleme aldığı eşsiz eserleri edebiyat dünyasına kazandırmıştı. Ayrıca Selime Sultan Begüm gibi bazı saray kadınları kütüphane yaptırmakla isimlerini duyurmuşlardı (Jain, 2003, s. II/253). Bunlardan birisi olan Gülbeden Begüm nadir eserleri de topladığı büyük bir kütüphane oluşturmuştu (Tuhina, 2013, s. 1-16; Aijaz, 2011, s. 181-187). Bu dönemde kadınların yaptıkları edebî ve kültürel faaliyetlerle ödüllendirilip teşvik edildiklerine de şahit oluyoruz. Abdurrahîm Hân-ı Hânân’ın kızı Can Begüm, yaptığı Kur’an-ı Kerim yorumu ile Ekber Şah tarafından elli bin dinar ile ödüllendirilmişti (Chopra, 1955, s. 124).

Bu hanımları bir müddet sonra da Şah Cihan’ın evleneceği Ercümend Bânû Begüm takip etmişti. Daha sonra Padişah Begüm olarak anılacak olan Bânû Begüm, Mümtaz Mahal adıyla şöhret bulacak ve Tac Mahal gibi bir mimari şaheser de onun adına yapılacaktı (Chaghatai, 1979, s. 159-171). Şah Cihân’ın en büyük kızı Cihanâra Begüm ise selefi Gülbeden gibi bir eser kaleme alarak Bâbürlü kadınlarının edebî yönünü devam ettirecekti. Yetimlere, dullara yardım etmek için birçok çalışma yapan bu hanım, duygusal karakteri ile de tanınmıştı. Hint tasavvufunun önde gelen isimlerinden Muîniddin Hasan Çiştî (ö. 1236) ve onun müritlerinin biyografilerinden oluşan “*Mûnisu'l-Ervâh*” isimli eseri kaleme alarak Bâbürlü hanımların yazarlık geleneğini sürdürmüş, bir yandan da sûfî meşrep karakterini ortaya koymuştu (Misra, 1965, s. 61-70).

Gülbeden Begüm’ün Hac Yolculuğu

Osmanlılar döneminde haccın usûl ve esasları ile hac güzergâhları ve konak yerlerinin anlatıldığı hac seyahatnâmeleri kaleme alınmıştı (Kiraz, 2020, s. 311-312). İslâm tarihi sayfalarında ise yaptıkları uzun

hac yolculuğu ile ismini ölümsüzleştiren pek çok seyyah, tövbe-kâr ve kadı yer almıştır. İsmâîlî filozof, şâir, âlim ve seyyah Nâsır-ı Hüsrev (ö. 1073?), içinde bulunduğu günahlardan arınmak için Aralık 1045'te kardeşi Ebû Saîd ve Hintli hizmetkârı ile birlikte hacca gitmek üzere Belh'ten yola çıkmıştı. Bundan sonra da yaklaşık yedi yıl sürecek bu seyahati esnasında edindiği izlenimleri “*Sefernâme*” adlı eserinde dile getirmişti (Nâsır-ı Hüsrev, 1957, s. 3-6). Bir başka seyyah Endülüs Valensiyalı İbn Cübeyr (ö. 1217), 1183-1185 yılları arasında çıktığı hac yolculuğu dolayısı ile “*Rihle*” isimli bir eser kaleme almış, Mekte-Medine'nin yanı sıra Haçlı seferlerinin sürüp gittiği Suriye ve Mısır coğrafyası ile de ilgili önemli bilgiler vermişti (İbn Cübeyr, 2021, s. 50-260). Valensiyalı seyyah İbn Cübeyr'den etkilenen Ortaçağ'ın en büyük Müslüman seyyahı İbn Battûta (ö. 1368-1369) ise bu yolculuğu hayatının anlamı haline getirebilmişti. İbn Battûta, 1325'te Tanca'da başlayan büyük hac yolculuğu esnasında Türklerin, Moğolların, hatta Maldivlilerin hükümdarlarıyla tanışmış, önemli yerlerde bulunmuştu. Ayrıca birçok ülkede kadılık makamına getirilmiş, Farsça ve Türkçe bilmesi ve yolculuklarında çeşitli siyasî tecrübeler kazanması dolayısıyla kendisine bazı diplomatik görevler dahi tevdi edilmişti (İbn Battûta, 1417/1997, s. I/9-146; İbnü'l-Hatîb, 1973-1978, s. III/274). 1330 yılında Cidde'den Kızıldeniz'e açılan seyyah, fırtınalı bir yolculuktan sonra Yemen'in Zebîd şehrine ulaşmış, Cebele, Taiz, San'a ve Aden'i dolaşarak Resûlî Hükümdarı Nûreddin Ali b. Dâvûd ile görüşüp ardından da Doğu Afrika sahillerini kapsayan gezilerine başlamıştı (Gibb-Beckingham, 1994, s. IV/884). Onun takip ettiği bu rota da biraz sonra bahsedeceğimiz üzere Gülbeden Begüm'ün hac güzergâhı ile oldukça benzerlik arz etmişti.

Gülbeden Begüm'ün yaşadığı Hindistan'da hac yolculukları, Müslümanlar arasında olduğu kadar Hindûlar arasında da yaygın olarak yerine getirilen bir ibadetti. Hindistan'da Ortaçağ'lara doğru hac için uzak yerlere gitmek gelenek halini almıştı. Güneyde Comorin körfezi, doğuda Orissa, batıda Kathiavar ve kuzeyde Himalayalar, Brahman azizlerinin inzivâya çekildiği yerler olarak karşımıza çıkar. Hindû hacılar, buradaki nehirlerde yıkandıktan sonra hac görevini ifa etme yanında kutsal mekânların çevresinde dönerek de bu vecibelerini yerine getirirlerdi. Hinduizm'de Benâres'i ziyaret etmek ve Ganj nehrinde yıkanmak, müntesiplerine ölümden sonra yeniden dünyaya gelişte daha mutlu olma ümidini vermekteydi (Bhardwaj, 1987, s. XI, 353-354).

Hindistan'dan yapılan hac yolculukları ise Gazneli Mahmud'dan (998-1030) beri sürmekte idi. Gazne üzerinden Hindistan'a on yedi sefer gerçekleştiren Mahmud Gaznevî, son seferlerinden birinde ele geçirdiği altın heykelin bir kısmını Mekke ve Medine'ye göndererek Haremeyn'e olan saygısını göstermişti (Merçil, 2003, s. 362-365). Gazne Sultanı İbrâhim (1059-1099) ise her yıl bir Kur'an istinsah ederek onu diğer hediyelerle birlikte Mekke'ye göndermesi ile öne çıkmış, hacca gidemese de bu kutsal mekânlara olan saygısını göstermişti (Merçil, 1996, s. 480-484).

Delhi Türk Sultanlığı döneminde yapılan hac yolculukları ile ilgili elimizde belirgin misaller yokken, Bâbürlüler devrinde ise hacca yoğun olarak gidildiğine şahit oluyoruz. Hümâyün Şah, 1539 ve 1540 yılında Afgan asıllı Sûrîler'in kurucusu ve ilk hükümdarı Şîr Şah (1540-1545) karşısında önemli mağlubiyetler alınca, Hindistan'da tutunamayacağını anlayıp Safevîlere sığınmış ve Şah Tahmasb'dan (1524-1576) yardım görmüştü. Diğer kardeşlerinin durumları daha da acıklı olmuş, Hindâl Mirza Moğollarla yaptığı savaşta hayatını kaybederken, Askerî ve Kâmrân da hac için Mekke'ye gitmişler ve orada ölmüşlerdi. Humâyün ise 1555 yılında yeniden Hindistan'a hâkim olarak Bâbürlü iktidarını ikinci kez kurmayı başarmıştı (Bayur, 1950, s. II/41-56). Bu karışık dönemde duygu dünyası oldukça yıpranan Gülbeden Begüm'ün Kâbil'e sığındığını, 1556'da kardeşi Hümâyün ölüp de yerine yeğeni Ekber padişah olunca yeniden Hindistan'a döndüğünü de hatırlayalım. Kocası Hıdır Han ise bu sırada Lahor valisi olduğu için Gülbeden, yalnız başına Agra'ya dönmüştü (Şahin, 2016, s. 9).

Bundan sonra da hac yolculukları devam etmiş, Bâbür imparatorlarına karşı çıkan asi emirler, daha sonra itaat arz edince hacca gönderilerek ödüllendirilmişlerdi. Gülbeden Begüm'ün de hamisi olan Ekber Şah, 5 Kasım 1556 cereyan eden Panipat/Pânîpet Meydan Savaş'ında Bayram Han tarafından bozguna uğratılmış ve Hemû Delhi şehrini geri vermek zorunda kalmıştı. Ertesi yıl Bâre Seyyidler de itaat arz ederek Bâbürlülerin hizmetine girmiş, Ekber Şah 1560 Ekim'inde Bayram Han'ı görevlerinden azlederek hacca göndermişti. Ancak bu bahtsız Bâre Seyyidi, Patan; Müslümanların verdiği isimle Gucerât'tan geçerken Afganlar tarafından öldürülmüş ve Mekke'ye vasil olamamıştı (Konukçu, 1994, s. 542-544).

Gülbeden Begüm'ün kaleme aldığı Hümâyunnâme, 1553 olayları ile sona erdiği için onun 1574 yılında³ niçin hacca gittiğine dair belirgin bir neden tespit edemiyoruz. Ancak Hümâyun'dan sonra en çok sevdiği kardeşi olan Hindâl Mirza'nın Moğollarla yaptığı savaşta hayatını kaybetmesi ve diğer erkek kardeşleri olan Askerî ve daha önceki isyanında gözleri kör edilen Kâmran'ın da hac için gittikleri Mekke'de vefat etmelerinin de onun bu yolculuğa çıkmasında etken olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan yeğeni ve hamisi Ekber Şah'ın bu yıllarda başkentini taşıdığı Fetihpûr Sikri'de yaptırdığı divanhânedede Mecûsî, Hindu, Budist ve Hristiyan bilginlerini toplayarak dinî konularda münazara yaptırması (Bkz. Nizami, 1989) da bu yolculuğa çıkmasında rol oynamış gözüküyor. Gülbeden Begüm, Ekber Şah'ın yönlendirmeleri yanında bu sıkıntılardan arınmak ve dinî bir iştiyak duymak için de bir hac yolculuğuna çıkma gereği hissetmiş olabilir. Nitekim bu hac yolculuğunu Ekber Şah da teşvik etmiş, hatta kendisi dahi bu yolculuğa katılmak istemişti. Ancak onu bu yolculuktan Ekber Şah devrinin önde gelen âlim, şâir ve devlet adamı Ebü'l-Fazl el-Allâmî son anda vazgeçirmişti. Ekber Şah da Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin de teşvikleri ile oluşturmaya çalıştığı "*din-i ilâhî*" (tevhîd-i ilâhî) girişimlerinden dolayı ortaya çıkan tepkileri dindirmeye yönelik olarak bundan sonra Sikri'den Ecmir'e kadar yaya yürüyeceği bir hac yolculuğuna çıkmayı adet haline getirmişti. Ekber Şah, Ecmir'de Hâce Muînüddin Çiştî'nin kabrini ziyaret edecek ve kendisine karşı yapılan ateşli tenkitlerin de böylece önüne geçmeye çalışacaktı. Ekber Şah, bu farklı hac ziyaretleri ile aynı zamanda bir başka amaç daha gütmüş ve buradaki daha önce hüküm süren Racpût hanedanına (1018-1303) da gözdağı vermişti (Nizâmeddin Ahmed, 1927-1939, s. II/429). Ekber'in bu ziyaretlerinde Hindû adetlerinde de sıkça görülen ağırlığınca altın, gümüş ve başka değerli mallar dağıtılmış, bu ziyaretlerde yanı başında ismini mutasavvıf Salim Çiştî'den almış olan oğlu Salim⁴ de yer almıştı (Richards, 2021, s. 56). Ekber Şah'ın yaya olarak Ecmir'deki evliyâ türbesine yaptığı ziyaretten esinlenmiş olması muhtemel olan Ekber'in çağdaşı Safevî Şahı I. Abbas (1587-1629) da bu geleneği devam ettirecekti. Şah Abbas, 1623'te Şiîliğin mukaddes yerle-

3 Yapılan son araştırmaların bu tarihin 1576'yı işaret ettiğini de bu vesile ile hatırlatalım. Gülbeden'in dönüş tarihi de dikkate alındığında bu tespitin daha ağırlık kazandığını da zikretmeliyiz. (Bkz. Farooqi, 1986, s. 191-196).

4 Bâbürlülerin gelecekte Nüreddin Cihangir (1605-1627) adıyla imparatoru olacak dördüncü hükümdardır.

ri olan Kerbelâ ve Necef'i ele geçirdiği gibi, kendisi de Isfahan-Meşhed arasını yirmi sekiz günde yaya olarak kat edip buradaki İmam Rıza Türbesi'ne bir ziyaret gerçekleştirecekti (Hakyemez, 2016, s. 27, 29).

Ekber Şah'ın tüm dinleri bir çatı altında toplama amacına yönelik "din-i ilâhî" girişimleri, Hindistan'da X. yüzyıldan beri sünnî geleneğin hâkim olduğu topraklarda tepki ile karşılanmıştı. Bu tepkileri hafifletmek isteyen Ekber de 1576-1580 yılları arasında devam edecek olan meşhur Gucerât-Aden-Cidde hattında gerçekleştirilecek hac yolculuğunu organize etmişti (Farooqi, 1996, s. 44). Bu yolculuğun en önemli aktörlerinden birisi ise hiç şüphesiz Ekber Şah'ın halası Gülbeden Begüm idi.

Tüccar ve Hacı Gemilerinin Kalkış Limanı Gucerât

Gucerât sahilleri, Hindistan'a gelen gemilerin ve denizcilerin uğrak yerlerinin en başında geliyordu. Bu bölge 1498 itibarıyla Portekizlilerin de ilgi alanına girmiş, Gucerât Sultanlığı onlara karşı yetersiz kalmıştı. Üstelik onlara yardıma gelen Memlük donanması da etkisiz kalmış, Portekizliler bölgedeki ağırlıklarını sürdürmüşlerdi. Hadım Süleyman Paşa'nın 1538'deki faaliyetlerinden sonra da buraya başka Osmanlı denizcileri uğramışlardı. İran Körfezi'nin kapısında Basra'da üslenmiş olan kadirga filosu, 1556'da şâir amiral Seydi Ali Reis'in komutasında Gucerât Yarımadası kıyılarına sürüklenmiş ve burada mürettebatı tarafından terkedilmişti. Böylece Hint Okyanusu, kadirga ile yelkenli arasındaki oldukça ilginç bir mücadeleye tanıklık etmişti (Bradell, 1990, s. II/352).

Gucerât'ın 1572-1573 yılında Ekber Şah tarafından ele geçirilmesi, Gülbeden Begüm ve diğer hanedan üyelerinin yapacağı kutsal yolculuğu kolaylaştırmıştı. Bu bölge Ekber tarafından ele geçirilmeden önce Gucerât Sultanlığı tarafından idare ediliyordu. Böylece yaklaşık iki asır hüküm süren ve on üç sultan tarafından idare edilen Gucerât Sultanlığı'nın bağımsızlığına son verilmiş oluyordu. Gucerât'ın fethi ile Bâbürlüler için hac yolları da güvenli hale gelmişti. Bölgenin en önemli limanı olan Surât ve onun batı sahilleri ile Umman Denizi üzerinden Aden'e oradan da Mekke'nin limanı olarak bilinen Cidde'ye kadar mukaddes şehirlere doğrudan erişim olanağı sağlanmış, bu da hac yolculuklarının Bâbürlüler için daha kolay olmasını mümkün kılmıştı. Üstelik Surât

bölgesinin 1573 yılında ele geçirilmesinde Zerdüş rahip Dastur Mıhrji Rana'nın da katkısı olmuştu (Rizvi, 1975, s. 130).

Gülbeden Begüm'e bu kutsal yolculukta Ekber Şah'ın eşi Selime Sultan Begüm ve pek kalabalık bir kafil e eşlik ediyordu. Bunların içinde kardeşi Kamran'ın kızı Hacı Begüm olarak da bilinen Miranşahî de vardı. *Hümayunnâme'den* öğrendiğimiz bir bilgiye göre Gülbeden'e eşlik eden yeğeni Hacı Begüm'e bu unvan, Hacca gitmeden önce verilmişti (Gülbeden, 1944, s. 257). Bu büyük ve üst düzey heyete eşlik eden bir muhafız heyeti de Agra'dan yola çıkıp Sûret Limanı'na kadar gelmişti. Başlarındaki Mîr-i Hac unvanlı özel atanmış bir Bâbür subayı, bu heyete ve askerlere mihmandarlık etmiş, hac yollarının güvende tutulması görevini yerine getirmişti (Farooqi, 1996, s. 43-44; Richards, 2021, s. 55). 8/630 yılında Mekke'nin fethinden sonra ortaya çıkan Emîrül-Haclık görevi, Hz. Peygamber zamanından beri biliniyordu ve bu iş için ilk atanan görevliler de Mekke Valisi Attâb b. Esîd ve Hz. Ali gibi kişiler idi (Kettânî, 1990, s. I/147-148, 192-193). 1261-1517 yılları arasında Memlûkler tarafından yerine getirilen bu hizmet (Mortel, 1989, s. 279-334), Yavuz Sultan Selim'in Ridâniye Zaferi'nden sonra Mısır'a hâkim olması ile Osmanlılara geçmişti. İlk zamanlar hac emiri olarak eşraftan seçilen kimseler zaman zaman bedevî saldırılarına karşı başarısız olunca 1570'lerden itibaren bölge sancaklarından birinin beyi Hac Emiri tayin edilmeye başlanmıştı (Uzunçarşılı, 1972, s. 56-61). Şimdi de Bâbürlüler ilk kez kendileri hacca gidecek bir heyete Mîr-i Hâc adı altında bir görevli tahsis ederek, Ekber'in de İslâm âlemindeki nüfuzunun artmaya başladığı gösterilmiş oluyordu. Böylece de Ekber Şah da etrafındaki yakın adamları tarafından "*Sultânü'l-İslâm, Kehfû'l-enâm, Emîrû'l-mü'minin, Zıllullah ale'l-âlemin*" gibi abartılı ifadelerle anılacaktı (Konukçu 1994, s. 542-544). Bununla da yetinmeyen çevresi Ekber Şah'a sonunda "*Halife-i Resûlullah*" gibi daha cesur ve kastini aşan ifadeler yakıştıracaklar (Sharma, 1972, s. 222) ve bu durum da muhtemelen hilâfeti üzerlerinde taşıyan Osmanlı hükümdarı III. Murad'ın dikkatini çekecekti.

Bu büyük yolculuğun tüm masrafları Ekber Şah tarafından karşılanmış, ayrıca Mekke ve Medine'de dağıtılmak üzere sadakalar ve zekât paraları tahsis edilmişti (Farooqi, 1986, s. 191; Richards, 2021, s. 55). Heyeti, Hint Okyanusu-Aden-Kızıldeniz hattından Cidde'ye taşıyacak olan geminin özenle seçilmiş ve "*İlâhî*" ismi uygun görülmüştü. Özel

yapılıp tasarlanmış olan bu gemi, şimdi Surât Limanı'nda kıymetli yolcularını bekliyordu. Bu vecdden oldukça etkilenmiş görünen Ekber Şah da hac yolculuğuna çıkmak istemişse de yakın adamı ve sapkın fikirlerinin mimarı Ebu'l-Fadl el-Allâmî tarafından engellenmişti (Richards, 2021, s. 55).

Surât Limanı'ndan daha sonra da hacı taşıyan gemilerin gönderileceğini de bu vesile ile hatırlayalım. Gülbeden Begüm ile diğer Bâbürlü heyetin Aden'de bulunduğu sıralarda da Ekber'in kendisine muhaliflik yapacak ulemâyı Mekke'ye gönderdiğine şahit olacağız. İç karışıklıkları hallettikten sonra 1579'da Agra'ya dönen Ekber Şah, kendisine yapılan dinî konulardaki itirazların başında yer alan Şeyh Abdünnebî ve Mevlânâ Abdullah'ı hac kervanına mihmandar olarak atayıp onlardan kurtulacaktı. Bir daha Hindistan'a dönemeyecek olan bu âlimler, Mekke'de her yıl Ekber Şah'ın gönderdiği ihsanların düzenli olarak dağıtılıp dağıtılmadığını kontrol edeceklerdi. Bu amaçla 1580'de son bir hac kervanı daha Gucerât sahillerinden ayrılacak, ancak Ekber Şah, Mekke şerifine vaat etmesine rağmen, bir daha herhangi bir kervan yollanmayacaktı. Bâbürlü tarihçisi John F. Richard'a göre, Ekber Şah'ın geleneksel İslâm adına yaptığı diğer işlerde olduğu gibi Haremeyn'e karşı duyduğu heyecan da böylece azalmıştı (Richard, 2021, s. 67).

Oysa bu sırada Osmanlılar, Haremeyn'e büyük bir önem atfediyor ve kendilerine özenle Hâdim-ü Haremeyn-i Şerîfeyn unvanı veriyor, avuç avuç da para harcamaktan kaçınmıyorlardı. III. Murad zamanında (1574-1595) Şam hac kervanına deve tedariki için bir vakıf kurulmuş ve 600 kadar deve bağışlanmışsa da Şam eyaleti maliyesi, bu durumun hayvanlara bakmak için gerekli paranın temininde sıkıntı çıkaracağını öne sürerek karşı çıkmış, vakfın ömrü de pek uzun olmamıştı (Shaw, 1962, s. 170 vd.).

Gülbeden Begüm'ün Beklemek Zorunda Kaldığı Aden

Osmanlı, tebaası olmayan, fakat belli bir toplumsal konumu bulunan hacı adaylarına, işlerini kolaylaştırmak amacıyla yol emri verir ve bu belgede, geçecekleri yerlerdeki yöneticilerden bu kişilere yardımcı olmaları istenirdi. Meselâ 1565'te İran Şahı I. Tahmasb'ın Basra Körfezi üzerinden gönderdiği hacılara özel bir yol emri verilmişti. Safevî hacılarının Mekke'ye geldikleri bu yıl, Tebriz'de de Şah Tahmasb ilginç uygulamalarda bulunmuştu. Melankolik bir kişiliğe sahip olan Şah

İsmâil'in oğlu, rüya yorumlarına önem verirdi. Gördüğü bir rüyasının etkisiyle 1565'te ülkede bütün vergileri kaldıran Tahmasb, bundan dolayı halkın sevinçten bayram yapmasına neden olmuştu (Bûdâk Münşî Kazvînî, 1378, s. 225-226).

1576'da Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah'ın Sûret Limanı'ndan yola çıkan Gülbeden Begüm'ün de yer aldığı özel heyetine Aden ve diğer geçiş noktalarında ibraz edilmek üzere böyle bir yol emri verilmişti (Faroqi, 1996, s. 44). Verilen bu yol emri ile de Osmanlı idaresindeki Aden ve Haremeyn'de bu ayrıcalıklı heyet, gerekli hürmete layık bir şekilde hac vazifelerini yapmışlardı.

Üç buçuk yıl Hicaz'da kalan Gülbeden'in, Hindistan'a dönerken bindiği gemi Aden'de kaza geçirdi. Bir yıl kadar burada bekledikten sonra nihayet 1580'de Hindistan'a ulaşabildi. Aden'de kaldığı sırada kendisine iyi davranılmadığı için Ekber Şah durumu Osmanlı Padişahı III. Murad'a (1574-1595) bildirmiş, Padişah da suçluları cezalandırmıştı. Gülbeden Begüm, hac dönüşünde yeğeni Ekber Şah tarafından şahsi hatıralarını yazmakla görevlendirilmiş ve hac yolculuğunda yaşanan tatsızlıklar unutulmaya çalışılmıştı (Faroqi, 1996, s. 44-45; Şahin, 2016, s. 9). Sonunda, Gülbeden Begüm 7 Mayıs 1603'te 80 yaşında iken öldüğünde Ekber Şah, halasının tabutunu bir müddet taşıyarak ona olan minnet ve saygısını göstermişti (Rekha, 1967, s. 251).

Bu kalem ehli ve kitapsever Bâbür Prensesi'nin hac yolculuğu ile ilgili elimizdeki tüm bilgiler bunlardan ibarettir. Buna rağmen Gülbeden Begüm'ün Aden'de geçirdiği bir yıl içinde Osmanlı hakkında neler düşünmüş olabileceği ile ilgili bazı tahminlerde ve tahlillerde bulunmak istiyoruz. Gülbeden Begüm, Osmanlı ile ilgili en net kanaatleri, hükümdar kardeşi Hümâyun'un yanına 1555 yıllarında gelen denizcilik, astronomi ve coğrafyaya dair eserleriyle tanınan Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis (ö. 1562) aracılığı ile edindiğini biliyoruz. Hatta Seydi Ali Reis, Delhi'de iken usturlap hesabından husûf ve kûsûf ulûmunu öğrenmek isteyen Hümâyun Şah'ın isteği üzerine "*Mir'ât-ı Kâinât*" isimli bir eser kaleme almıştı (Kâtib Çelebi, 1943, s. II, 1649). Seydi Ali Reis'in Hindistan'da bulunurken Çağatay Türkçesini de öğrendiğini ve bu dilde yazdığı şiirleri Hümâyun Şah'ın çok beğenip kendisini Ali Şîr Nevâî ile mukayese ederek "*Mir Ali Şîr-i Sâni*" unvanını verdiğini (Turan, 1994, s. X/531) de muhtemelen Lahor'da iken duymuştu. Bundan sonra Seydi Ali Reis ile Hümâyun Şah'ın sohbetleri devam etmişti. Osmanlı kaptanı,

Hümâyun ve çevresindekilere Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) sahip bulunduğu güç ve kudreti anlatmaya çalışmış; Hindistan'ın, yedi iklim hâkimi Osmanlı padişahına ait toprakların onda biri kadar bile olmadığını söyleyerek de devletin gücünü ortaya koymuştu. Bunun üzerine Hümâyun Şah da, “*Yeryüzünde padişahlık namı, devletli hüdâvendigârın hakkıdır*” diye mukabelede bulunarak Kanûnî'ye dualar etmişti. Gülbeden, Seydi Ali Reis'in Delhi'de hizmetine girme teklifini kabul etmediği Hümâyun Şah'ın son nefesinde de yanında bulunduğunu duymuştu. Üstelik Osmanlı'nın bu Mısır ve Hint kaptanının 28 Ocak 1556'da Hümâyun Şah öldüğünde devlet adamlarının ne yapacaklarını tartıştıkları sırada onlara veliaht Ekber Şah tahta geçinceye kadar Osmanlılar gibi ölüm olayını gizlemelerini tavsiye ettiğinin ve onların da bu tavsiyeye uyduklarının (Seydi Ali Reis, 1313, s. 51-55) haberini almıştı.

Gülbeden Begüm'ün Aden'de gemisinin batması üzerine bir yılını geçirdiği bu şehirdeki Osmanlı yönetimi bu esnada farklı bir çehreye bürünmüştü. 1571'te İnebahtı'da alınan büyük deniz mağlubiyetinden yaklaşık üç yıl sonra Padişah II. Selim ölmüş, onun yerine oğlu III. Murad tahta oturmuştu. Yeni Sultan, Venedik asıllı annesi Nurbânû'nun (ö. 1583) telkinleri ile II. Selim'in diğer eşlerini Eski Saray'a göndermişti. Tahtta hak iddia etmemeleri için de en büyüğü sekiz yaşlarında olan erkek kardeşlerini huzurunda boğdurmuştu. Bu elim cinayeti duyan şehzadelerin annelerinden birisi ise yaşadığı büyük şokun etkisi ile kendisini bıçaklayarak intihar etmişti (Gerlach, 2006, s. I/128 vd.).

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Adalar seferi sırasında esir aldığı Venedikli bu cariye, II. Selim'e erkek evlat dünyaya getirerek haseki sınıfına dâhil olmuş ve sarayın en etkin kişisi konumuna yükselerek selefi Ukrayna asıllı Hürrem Sultan'ın hırs ve idealine varis olmuştu (Arbel, 1992, s. 241-259). III. Murad'ın ona karşı büyük saygı göstermesinin de etkisi ile vâlide sultanlık, yüksek bir statüye ulaşmış; hânedanın önemli ve güçlü bir mevkii haline gelmişti. Nurbânû'nun hem hânedan üyeleri hem üst düzey görevlileri arasında yüksek meblağlara ulaşan günlük 2000 akçe tutarındaki harçlığı, onun 1580'lerdeki gücünün bir başka yansımasıydı. Nurbânû Sultan'ın Venedikliler ile yakın siyasî diplomatik teması hakkında elçi raporlarında geniş bilgi bulunması (Spagni, 1900, s. 254-333) ise Osmanlı'nın merkezîyetçi devlet anlayışının yok olmaya başladığının bir başka göstergesi idi. 1583'te Venedik Senatosu, yararlı hizmetlerinden dolayı kendisine 2000 Venedik altını değerinde

hediyeye yollamayı kabul etmişti. Bir başka rapora göre Girit'e yönelik muhtemel Osmanlı saldırısını önlemiş ve Venedik'e savaş açılmaması konusunda Kaptan-ı deryâ Kılıç Ali Paşa'yı (ö. 1587) dahi uyaracak kadar kendisinde güç ve cesaret görmüştü (Peirce, 1993, s. 296-297).

Bu yaşananlar da sultanların hasekilerinin artan etkisinin; Osmanlı devlet sistemini bozduğunu ve devletin duraklamaya girdiğini göstermişti (Shaw, 1977, s. I/98). Nurbânû Sultan 1583 yılında öldüğünde, aniden annesinin rehberliğini yitiren III. Murad'ın büyük üzüntü yaşaması da (Shaw, 1977, s. I/179) onu bir boşluğa düşürmüştü. Bu boşluğu da Bosna asıllı eşi, geleceğin Osmanlı padişahı III. Mehmed'in de annesi olan Safiye Sultan (ö. 1619) doldurmaya başlamıştı. Safiye Sultan'ın en büyük destekçileri bir Macar mühtedisi olan Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa ile Bostancıbaşı Ferhad Ağa idi ve onların sayesinde de sarayın olduğu kadar devletin pek çok işine müdahale edebiliyordu (Gerlach, 2006, s. II/637). Bu sırada Padişah III. Murad 1579'da, tam da Gülbeden Begüm'ün Aden'de mahsur kaldığı yıl, Doğu'da Safevîler'e karşı bazı başarılar kazansa da Sokullu Mehmed Paşa gibi Osmanlı'nın duraklamasına milad teşkil ettiği söylenecek önemli bir devlet adamını bir suikast sonucu yitiriyordu (Schweigger, 2004, s. 99-100).

Gülbeden Begüm'ün mahsur kalıp, idarecisinden kötü muamele gördüğü Aden de sanki eski haşmetli günlerini yitirmiş gibiydi. 1511'den sonra Kızıldeniz'e açılarak uzun bir mücadeleden sonra Harameyn'i tehdit eden Portekizliler'i Aden ve çevresinden uzaklaştıran Selman Reis (ö. 1528) (İbn İyâs, 2018, s. 108) ve Aden'i 1538'de Osmanlı hâkimiyeti ile tanıştıran Hadım Süleyman Paşa'nın (ö. 1547) etkili faaliyetleri (Uzunçarşılı, 1982, s. II, 393-397) çoktan geride kalmıştı. Osmanlı da devlet-i ebed müddetlikten farklı bir mecraya doğru akmaya başlamış, duraklama dönemi ile yoluna devam etmişti. Ancak Osmanlılar, Bâbürlülerden sonra yaklaşık yarım asır daha tarih sahnesinde kalacaklar, yıkılırken dahi İngilizler ve müttefiklerine Çanakale gibi çetin geçitlerde büyük mağlubiyetler yaşatmaktan geri durmayacaklardı.

Sonuç

Hindistan bölgesi, kadîm geçmişi ve birikiminin yanı sıra burada kurulan Türk-İslâm devletlerinin varlığı ile de tanınmaktaydı. X. yüzyılda Gazneliler ile başlayan bu süreç, Delhi Türk Sultanlığı ve nihayet Bâbürlüler ile noktalanmıştı. Yaklaşık dokuz asırlık bu süreç içerisinde

de hanedan hanımları zaman zaman etkin olmuşlar, Raziye Sultan gibi hükümdarlar dahi çıkarabilmişlerdi. Bu süreç, Bâbürlüler ile XVI. asır itibarıyla daha da zengin örneklerle tanışmış, şâir, kitap meraklısı ve müellif Gülbeden Begüm gibi renkli şahsiyetleri ön plana çıkarmıştı. Günümüzde dünyanın yedi harikasından biri olarak gösterilen Tac Mahal'in yapılmasına sebep olarak gösterilen Ercüment Banû Begüm'den daha renkli ve birikimli bir hanım olan Gülbeden Begüm'ün Şah Cihan gibi kendisine ölümüne bağlı bir eşi yoktu. Kardeşlerinin kanlı iktidar mücadelelerine şahit olan bu duygusal Bâbürlü prenses yaşadıklarını, kaleme aldığı *Hümâyunnâme* ve çıktığı bir hac yolculuğu ile unutmaya çalışacaktı.

En çok sevdiği abisi Hümâyun'un oğlu Ekber'in ilk iktidar günlerinde Agra'ya gelerek yeğenine destek olmaya çalışan Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâme*'yi de Ekber'in teşvikleri ile kaleme almıştı. Ancak bu kabiliyetli ve başarılı hükümdarın çevresinin tesiri ile oluşturmaya çalıştığı din-i ilâhî adlı yeni oluşum, sünnî inançların hâkim olduğu Hindistan'da tepki ile karşılanmıştı. Yeni fetihlerle ismini yücelten Ekber Şah, karşılaştığı bu muhalefeti ortadan kaldırmak için bir hac yolculuğu düzenlemişti. Böylece Ekber Şah, İslâm'ın temel rükünlerinden birisi olan hac farızasına sahip çıktığını göstererek kendisine yöneltilen eleştirileri de bertaraf etmeye çalışmıştı. Gülbeden Begüm'ün de iştirak ettiği bu hac yolculuğu Gucerât sahillerinden Kızıldeniz'deki Mekke'nin limanı sayılan Cidde'de sona ermişti. Dönüş yolunda Bâbür heyetini taşıyan geminin Aden'de batması ile Gülbeden Begüm ve yol arkadaşları, bir yıl Osmanlı idaresindeki bu önemli liman şehrinde kalmışlardı. Bu sırada Bâbürlüler yükselişlerini sürdürürken verdikleri ateşli silah desteği ile onların Hindistan'da devlet kurmalarının önünü açan Osmanlılar ise bir duraklama sürecine giriyorlardı. Bunun pek çok nedeninden biri de Osmanlı sultanlarının yabancı kökenli eşlerinin devlet yönetiminde yıkıcı etkilerinin olması idi.

Gülbeden Begüm'ün Aden'de geçirdiği bu bir yıl, iki devletin mukayese edilmesine ve tarihin yeni bir soluk almasına fırsat sağlayacak olayların yeniden hatırlanmasına sebep olmuştur. Ancak Osmanlılar, Ekber Şah gibi inanç bazında sıra dışı eğilimlere sahip padişahlar çıkarmadığı minvalinde topraklarında da Ebu'l-Fadl el-Allâmî gibi sapkın fikirli âlimleri de barındırmamışlardı. Bu da Osmanlıların Bâbürlülerden daha uzun sürecek bir devlet kurmalarının nedenlerinden birisi olacaktı. Bâbür ve Osmanlı yakınlaşmasının, ortak düşman Safevîlere

karşı bir ittifak gerçekleştirememesi ise büyük bir kayıp olmuştur. Kandehar üzerinden Safevîlerle çarpışan Bâbürlüler ile Van-Kars hattında Kızılbaşlarla harp eden Osmanlılar aynı anda doğudan ve batıdan İran topraklarına hücum edebilselerdi, tarihin akışı da değişebilir, sünnî İslâm'ın önündeki barikat kaldırılabilirdi.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: N/A

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça / References

- Aijaz, G. A. (2011). A Historical review on the development of art and female education during the Muslim regimes in India. *International Journal of Business and Social Science*, 2(16), 181-187.
- Arbel, B. (1992). Nur Banu (c. 1530-1583): A Venetian Sultana? *Turcica*, (24), 241-259.
- Bâbü, Gâzî Z. M. (1943-1946). *Vekayi: Babur'un hâtratu*. (R. R. Arat, Çev.). TTK Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1950). *Hindistan tarihi*, TTK Yayınları.
- Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin (1324). *Târih-i Beyhakî*, (K. Ganî ve A. E. Feyyâz, Nşr). y.y.
- Bhardwaj, S. M. (1987). Pilgrimage: Hindu pilgrimage. (M. Eliade, Ed.) *The Encyclopedia of Religion 11* (s. 353-354) içinde. Macmillan Publishing Company.
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz dünyası*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Eren Yayıncılık.
- Bûdâk Münşî Kazvînî (1378). *Cevâhirü'l-Ahbâr*. (M. B. Nejâd, Nşr.). y. y.
- Camolov, S. (1961). Bobırnama'da peysaj. *Şark Yulduzu*, XXIX/3, y. y.
- Chaghatai, M. A. (1979). The architect of the Taj and its place in world architecture. *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 7(3-4), 159-171.
- Cöhce, S. (2004). *Delhi Türk sultanları tarihi*. Huzur Cilt Evi.
- Cüzcanî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân (1963). *Tabakât-ı Nâsırî*. (A. Habîbî, Nşr.). Pühni Matbaa.

- Duğlat, H. M. (1895). *A History of the Moguls of Central Asia*. (E. D. Ross, Çev.). Sampson.
- Edens, C. (1997). Colonization. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East 2*, (s. 52-55) içinde, Oxford University Press.
- Farooqi, N. R. (1986). *Mughal Ottoman relations: A study of political and diplomatic relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748* [Yayınlanmamış doktora tezi]. University of Wisconsin.
- Farooqi, N. R. (1996). Six Ottoman documents on Mughal-Ottoman relations during the Reign of Akbar. *Journal of İslâmic Studies* 7(1), 32-48.
- Gerdizî, Ebû Saïd Abdülhay (1347). *Zeynü'l-Ahbâr*. (Abdülhay Habibî, Nşr.). y.y.
- Gerlach, S. (2006). *Türkiye günlüğü (1573-1576)*. (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Gibb, H. A. R. & Beckingham, C. F. (1994). *The travels of Ibn Battuta*. Hakluyt Society.
- Gupta, S. S. (2019). *Mahal: power and pageantry in the Mughal harem*. Hachette Press.
- Gülbeden (1944). *Hümayunnâme*. (Abdurrab Yelgar, Çev.). TTK Yayınları.
- Hakyemez, C. (2016). *Osmanlı-İran ilişkileri ve Sünnî-Şii ittifakı*. Kitap Yayınevi.
- Hândmîr (1857). *Habîbü's-siyer*. (Ağa Muhammed Hâşim Kâşânî, Nşr.). y.y.
- Hasan-ı Rumlu, (2006). *Ahsenü't-tevârih*. (Mürsel Öztürk, Çev.). TTK Yayınları.
- Hinz, W. (1948). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. (Tevfik Bıyıklıoğlu, Çev.). TTK Yayınları.
- Hoca Sadettin Efendi, (1979). *Tâcü't-Tevârih*. (İsmet Parmaksızoğlu, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Battûta, (1417/1997). *er-Rihle*. (Abdülhâdî et-Tâzî, Nşr.). y. y.
- İbn Cübeyr (2021). *İbn Cübeyr Seyahatnamesi*. (Ramazan Şeşen, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin (1393-1398/1973-1978). *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*. (M. Abdullah İnân, Nşr.). y.y.
- İbn İyâs (2018). *Bedâiü'z-Zühûr fî Vekâyiu'd-Duhûr. Yavuz'un Mısır'ı fethi ve Mısır'da Osmanlı idaresi*. (Ramazan Şeşen, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- Jain S. (2003). The middle ages. *Encyclopaedia of Indian Women through the Ages*. Kalpaz Publication.
- İstek, E. (ed.). (2021), *İmparatoriçe, Belkîs-i Cihan Raziye Begüm (1236-1240)*. *Hanım Efendi*. Beyan Yayınları.

- Kâtib Çelebi (1943). *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. (Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya, Nşr.). y. y.
- Kausar, K. & Kabir, I. (1982). *Biographical dictionary of prominent muslim ladies*, y. y.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir (1990). *et-Terâtîbü'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in yönetiminde sosyal hayat ve kurumlar*. (Ahmet Özel, Çev.). İz Yayıncılık.
- Kiraz, S. (2020). Fethî'nin manzum Menâzil-i Hacc'ı. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 310-334.
- Konukçu, E. (1994). Ekber Şah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 10* (s. 542-544) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Memmi, A. (1967). *The colonizer and the colonized*. Beacon Press.
- Merçil, E. (1996). Gazneliler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 8* (s. 480-484) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2003). Mahmûd-ı Gaznevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 8* (s. 362-365) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Misra, R. (1965). *Women in Mughal India (1526-1748 A.D.)*. Munshiram Manoharlal.
- Mortel, R. T. (1989). Prices in Mecca during the Mamlûk period. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 32(2), 279-334.
- Nâsır-ı Hüsrev (1957). *Sefernâme*. (M. Debîrsiyâkî, Nşr.). y. y.
- Nizâmeddin A. (1927-1939). *Tabaqat-i Akberi*. (Baini Prashad, Çev.). Royal Asiatic Society of Bengal.
- Nizami, K. A. (1989). *Akbar and religion*. İdarah-i-Adabiyat.
- Peirce, L. P. (1993). *The Imperial harem: Women and sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press.
- Rekha, M. (1967). *Women in Mughal India 1526-1748 AD*. Munshiram Manoharlal.
- Richards, J. F. (2021). *Bâbü'r Türk İmparatorluğu, tarih, kültür, teşkilât*. (Yasin Tekin, Çev.). Selenge Yayınları.
- Rizvi, S.A.A. (1975). *Religious and intellectual history of the muslims in Akbar's Reign*. Munshiram Manoharlal Publishers.
- Schweigger, S. (2004). *Sultanlar kentine yolculuk: 1578-1581*. (H. Stein, Nşr.; S. Türkis Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Sharma, S. R. (1972). *The religious policy of the Mughal Emperors*. Asia Publishing House.
- Shaw, S. J. (1962). *The financial and administrative organization and development of Ottoman Egypt: 1517-1798*. Princeton University Press.
- Shaw, S. J. (1977). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey. Empire of the gazis*. Cambridge University Press.

- Spagni, E. (1900). Una Sultana Veneziana. *Nuovo Archivio Veneto*, 1, 254-333.
- Storey, C. A. (1927). *Persian literature: A bio-bibliographical survey*. Luzac Cooperation.
- Sümer, F. (1993). Kara-Koyunlular. *İslâm Ansiklopedisi 6* (s. 302-305) içinde. Milli Eğitim Basımevi.
- Sümer, F. (2002). Uzun Hasan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 42* (s. 261-264) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, H. H. (2018). Müslüman Türk Devletinin tek kadın sultanı, Belkıs-i Cihan Raziye Begüm. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), 362-367.
- Şahin, H. H. (2016). Bâbürlü Sultanı Gülbeden Begüm. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), 1-22.
- Togay, M. F. (1942). Sevim Bike. *Türk Amacı*, 1(1), 22-29.
- Tuhina, I. (January to June 2013). Literary contribution of Mughal Court Lady Gulbadan Begum. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1, 1-16.
- Turan, Ş. (1994). Seydi Ali Reis. *İslâm Ansiklopedisi 10*, (s. 528-531) içinde. Milli Eğitim Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1972). *Mekke-i Mükerrreme emirleri*. TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı tarihi*. TTK Yayınları.
- Üçok, B. (1993). *İslâm devletlerinde Türk naibeler ve kadın hükümdarlar*. Kırmızı Kedi Yayınları.
- Vefayı Z. (1385/2006). *Şerh-i tarih-i Karakoyunluha & Akkoyunluha*. İntişarat-ı Zeyneb.
- Yakubovskiy, A. Y. (1955). *Altın Ordu'nun kuruluşu ve inkişafı*. (Hasan Eren, Çev.). Maarif Basımevi.

Modern Dönemde Kur'an'ın Temel Konularından Biri Olarak Kadın Hakları: Mısır ve Reşid Rızâ Üzerinden Bir Değerlendirme

Women's Rights as One of the Fundamental Issues of The Qur'an in the Modern Period: An Evaluation of Egypt and Rashid Rida

Gülnur KÜLÜNKOĞLU*

Özet

Modernleşme ile İslâm dünyasında kadınıla ilgili meseleler, önceki dönemlere göre daha yoğun bir vurguyla gündeme gelmiştir. Mesele, genel olarak İslâm'da kadının hakları ve Müslüman kadının modern dünyadaki konumu ile irtibatlı olarak tartışılmıştır. Bu dönemde Batı'dan gelen eleştirilerde doğu insanının İslâm kaynaklarının etkisinden kurtarılması gerektiği iddia edilmiştir. Modern İslâm düşünürleri, problemin İslâm'ın temel kaynaklarında olmadığı, İslâm'ın yorumlanma biçiminde olduğu üzerinden eleştirilere cevap vermiştir. Bu dönemde Mısır, siyasi, kültürel ve eğitimle ilgili ıslah faaliyetlerinin merkezi olmasının yanı sıra kadın konusundaki ıslah fikirlerinin öncüsü olan isimler bakımından velûd bir coğrafyadır. Mısır bölgesinin önemli isimlerinden olan Muhammed Abduh ve öğrencilerinin İslâm'ın kadın

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-posta: gulkurkulunkoglu@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2464-8170>.

Cite this article as: Külünkoğlu, G. (2022). Modern dönemde Kur'an'ın temel konularından biri olarak kadın hakları: Mısır ve Reşid Rıza üzerinden bir değerlendirme. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, Vol. 8(1), 41-68.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

haklarını kısıtlamadığını Batı karşısında ispatlama çabasında önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Reşid Rızâ ise Abduh'un en önemli takipçisi olmakla öne çıkmaktadır. Bu bakımdan modernleşme döneminde kadın hakları meselesinin Reşid Rızâ'nın görüşleri çerçevesinde ele alınması önem taşımaktadır. Çalışmada Rızâ'nın kadın hakları konusundaki görüşlerinin hangi bağlamda ve hangi saiklerle ortaya çıktığı sorusuna cevap aranmıştır. Bu araştırma sorusundan hareketle modern bağlamın etkisi göz önünde bulundurularak Rızâ'nın kadın hakları konusundaki fikirleri analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda Rızâ'nın konu hakkındaki görüşlerinin modernleşme bağlamında yaşanan gelişmelerin ve İslâm'da kadın hakları konusunda Batı'dan gelen eleştirilerin etkisiyle şekillendiği görülmektedir. Bu çerçevede çalışmada Rızâ'nın kadın hakları konusundaki görüşleri ortaya konulacaktır. Çalışmanın modern İslâm düşünürlerinin önemli isimlerinden olan Reşid Rızâ'nın kadın hakları konusundaki söyleminin aydınlatılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Mısır, Reşid Rızâ, Kadın Hakları

Abstract

With modernization, issues related to women in the İslâmic world have come to the fore with a more intense emphasis than in previous periods. The issue was generally discussed in relation to the rights of women in İslâm and the position of Muslim women in the modern world. In these discussions, it was claimed that the eastern people should be saved from the influence of İslâmic sources in the criticisms coming from the West. Modern İslâmic thinkers have responded to the criticism asserting that the problem is not in the basic sources of İslâm, but in the interpretation of İslâm. During this period, Egypt was the center of political, cultural and educational correctional activities, and it was a fertile geography in terms of the names who were the pioneers of the reformation of ideas relating to women. Mohammad Abdoh, one of these important names of the Egyptian region, and his students appear to have a particularly important role in the efforts to prove against the West that İslâm does not restrict women's rights. However, Rashid Rida stands out as the most important

follower of Abdoh. In this respect, it is important to consider the issue of women's rights in the period of modernization within the framework of Rashid Rida's views. In the current study, an answer was sought to the question in which context and with what motives Rida's views on women's rights emerged. Based on this research question, Rida's ideas on women's rights were analyzed by considering the effect of the modern context. As a result of this analysis, it is seen that Rida's views on the subject have been shaped by the developments in the context of modernization and by the influence of criticism from the West on women's rights in İslâm. Rida aims to reveal the "true" view of İslâm, centered on the Qur'an, between complete westernization that would alienate women from their nature and, the interpretations that emerged after the first periods of İslâm. It is believed that the study will contribute to the enlightenment of the discourse of Rashid Rida, one of the most important names of modern İslâmîc thinkers, on women's rights.

Keywords: Quran, Tafsir, Egypt, Rashid Rida, Women's rights

Extended Abstract

Egypt, one of the first geographies that springs to mind in the İslâmîc world when women's rights are mentioned, has a fruitful history of improvement and reformation activities. During the course of reformation activities accelerated by modernization, there were various discussions, with several dimensions, on women's rights, and various studies emerged. In these studies, it can be seen that the aim has been to interpret the Qur'an in a way that addresses the reader of the modern period with a correct approach. In these studies, it was generally aimed to enlighten the issue of women, which is one of the criticisms against the West.

The study is shaped within the scope of the region of Egypt and the views of Rashid Rida. The primary purpose of the study is to determine, having been brought to the agenda in the modern İslâmîc world, which problems regarding the issue of women's rights emerged as an extension of this, and why it was considered one of the fundamental issues of the Qur'an. Rashid Rida emerges as one of the names that should be emphasized since he is

one of the students of Mohammed Abdoh, one of the outstanding names of the modernist approach, and one of the notable representatives of the reformation-based approach. Although various aspects of Rida's thought have been explored in the literature, it is clear that his views on women's rights have not been sufficiently addressed. Rida's views on women's rights have appeared in various studies, yet, nevertheless, these studies only briefly discuss Rida's views in a descriptive method and amongst other modernist thinkers. In this study, besides repeating Rizda's views on the subject, benefitting from the qualitative document analysis and discourse analysis methods, an answer was sought to the question in which context his views on women's rights in his related articles in *al-Menar* journal and in his works *Tefsirü'l-Menar*, *el-Vahyü'l-Muhammedî* and *İslâm'da Kadının Hukuku: Kadınlara Çağrı* works emerged. At the first stage, information was given related to the context in which the issue of women's rights emerged in modern İslâmic thought and emphasized the example of Egypt. The context in which Rida's views emerged was analyzed by considering whether the changes brought about by modernization transformed the approach to the Qur'an.

The İslâmic World has experienced a multidimensional crisis against the West through modernization and the efforts to solve this crisis gave birth to modern İslâmic thought. The efforts to solve this crisis led to the emergence of modern İslâmic thought. In turn, these modern İslâmic philosophers have sought a way to overcome this crisis. Orientalist critics, who think İslâm's primary sources as inadequate in answering modern problems, claimed that İslâm cannot address the modern world. On the other hand, the understanding of science, which was generated with the effect of the enlightenment, opened the issue of seeing revelation as a source of knowledge up for discussion. In relation to these criticisms, the reformist approach, which emerged under the leadership of names such as Abdoh and Rashid Rida, claimed that the trouble was not in the sources, but in the way they were interpreted. It presented the return to the Qur'an as a solution method by rescuing from the influence of classical sources with the consideration that the knowledge transferred in classical sources in un-

derstanding the Qur'an is a curtain between the Qur'an and the reader. The idea of reformation, which emerged being Egypt-centered, spread to the İslâmic world. Modern İslâmic thinkers advocated renewal in education, culture, and politics, as well as in women's rights. Although various reactions have aroused among modern İslâmic philosophers on this issue, the approach of seeking women's rights through the Qur'an text by ignoring their practice and independence from classical sources comes forward. The fact that the matter of women's rights became a part of colonial policies in the region also gave rise to a conservative attitude, and the nationalist approach clings to traditions with the concern of alienation from their identities. While the nationalist approach holds on to the traditions, the efforts to unveil the true view of the Qur'an on women's rights in Egypt commenced with names such as Faris Shidyaq and Tahtawi, gained acceleration with Qasim Amin, and made significant progress with the ideas of Rashid Rida.

It has been seen that the debates and troubles that arose during the period in which Rashid Rida lived had a large share of his women's rights discourse. In this regard, he opposed the comments which aimed to realize the idea of reformation Qur'an centered that opened the door to the claims that the primary resources of İslâm cannot address the modern world, and opposed the approaches that the Qur'an could not find a solution to the problems on women's rights and even as the source of the solution, and to full westernization. On the other hand, informing the İslâmic society related to the rights that the Qur'an endowed to women and instilling self-confidence in the society opposing the conflicting ideas spreading in the society is the point in question. With this approach, it is seen that Rida has tacitly matched the West with the period of ignorance, despite all its claims of development. What's more, his approach to women's rights can be interpreted as a search for a Qur'an-centered balance between orientalist criticism and conservatism.

Giriş

İslâm dünyasında kadın hakları denilince ilk akla gelen coğrafyalardan biri olan Mısır, ıslah ve reform faaliyetlerinin üretken olduğu bir tarihe sahiptir. Modernleşme ile hızlanan ıslah faaliyetleri esnasında kadın hakları konusunda çeşitli boyutları olan tartışmalar yaşanmış ve çok sayıda çalışma ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalarda Kur'an'ın modern çağın okuruna hitap edecek şekilde yorumlanması ve Batı'nın eleştiri konularından biri olan İslâm'da kadın konusunu aydınlatmak amaçlanmıştır. Modern İslâm düşüncesinin yenilenme amacıyla olduğu alanları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak zor olsa da bu çalışma temel olarak kadın hakları meselesini konu edinmiştir.

Çalışma, Mısır bölgesi ve Reşid Rızâ'nın görüşleri çerçevesinde şekillenmektedir. Çalışmanın temel amacı, kadın hakları meselesinin ortaya çıktığı zemine odaklanarak modernleşme sürecinde İslâm dünyasında yoğun olarak gündeme gelen bu meselenin hangi sorunların uzantısı olarak ortaya çıktığını ve niçin Kur'an'ın temel konularından biri olarak ele alındığını tespit etmektir. Bu bağlamda Reşid Rızâ, modernist yaklaşımın önemli isimlerinden olan Muhammed Abduh'un öğrencilerinden ve ıslah temelli yaklaşımın önemli temsilcilerinden olması sebebiyle üzerinde durulması gereken isimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan literatür taramasında Rızâ'nın düşüncesinin çeşitli yönleri araştırma konusu edilmesine rağmen kadın hakları konusundaki görüşlerinin yeterli düzeyde ele alınmadığı anlaşılmıştır. Bu çalışmalar, Rızâ'nın görüşlerini betimleyici bir yöntemle ve diğer modernistler arasında kısaca ele almaktadır. Bu çalışmada ise Rızâ'nın konu hakkındaki görüşlerini tekrar etmekten öte *el-Menar* dergisindeki ilgili makaleleri, *Tefsîrü'l-Menâr*, *el-Vahyü'l-Muhammedî* ve *İslâm'da Kadının Hukuku: Kadınlara Çağrı* adlı eserlerinde yer alan kadın hakları konusundaki görüşlerinin hangi bağlamda ortaya çıktığı sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada bu soru çerçevesinde nitel doküman analizi ve söylem analizi yöntemlerinden istifade edilmiştir.

Amaç-Yöntem ve Bulgular

Belge incelemesi olarak ifade edilebilecek olan doküman analizi yöntemi, nitel bir araştırma yöntemidir. Yazılı belgeleri sistematik olarak analiz etmek için kullanılmaktadır. Verilerden anlam çıkarmak ve

incelenen konu hakkında bir anlayış oluşturmak gibi amaçlarla verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını hedeflemektedir (Kıral, 2020, s. 173). Doküman analizi, verilerin gözden geçirilmesi, dikkatli bir şekilde okunması, yorumlanması ve temaların ortaya çıkarılması süreçlerini içermektedir (Kıral, 2020, s. 181-182). Söylem ise metni ve sözü içeren ancak sözün sahibine ve muhatabına göre değişebilen, diğer söylemler ve bağlamlarla ilişkisi olan bir kavramdır (Sözen, 1999, s. 25, 26). Söylem analizi, dahili ve harici olmak üzere iki boyuta sahiptir. Dahili boyutu ile metnin gramer ve semantik analizi yapılmaktadır. Harici boyutu ile metinlerin dış ilişkileri tespit edilmeye çalışılmaktadır (Fairlough, 2003, s. 122-133). Rızâ'nın kadın hakları konusundaki görüşlerinin hangi bağlamda, hangi saiklerle ve hangi amaçlarla şekillendiğini ortaya koymak açısından doküman analizi ve söylem analizi yöntemlerinin birlikte kullanılması uygun görülmüştür. Söylem analizi yönteminde semantik ve gramerle ilgili tahliller ihmal edilerek Rızâ'nın ilgili metinlerinin bağlamsal analizine odaklanılmıştır.

Bu çalışmada doküman analizi, ilgili eserleri çerçevesinde Rızâ'nın görüşlerinin kadın hakları odaklı olarak tahlil edilmesinde kullanılmıştır. Söylem analizi yöntemi ise Rızâ'nın kadın hakları konusundaki görüşlerinin ortaya çıktığı bağlamın tahlilini sağlayarak Rızâ'nın konu ile ilgili görüşlerinin hangi saiklerle ortaya çıktığını ve söz konusu eserlerinin hangi ihtiyaçlara cevap verdiğini tespit etmeye yardımcı olmuştur. Bu kapsamda çalışma, modern İslâm düşüncesinde kadın hakları meselesinin ortaya çıktığı bağlamın analizine odaklanarak Rızâ'nın kadın hakları konusundaki söyleminin karakteristik özelliklerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu çalışma çerçevesinde Rızâ'nın kadın hakları konusundaki söyleminin modernleşmenin getirdiği değişimlerle şekillendiği görülmüştür. Rızâ, kadın hakları konusundaki Batılı eleştiriler karşısında İslâm'ın kadına verdiği hakları açıklama ve toplumu bilgilendirme amacındadır. Bu amaçla İslâm'ın kadına verdiği hakları Kur'an merkezli olarak ele aldığı görülmektedir.

Modern İslâm düşüncesinde Kadın Hakları Meselesinin Ortaya Çıktığı Bağlamın Analizi

Modern İslâm tarihi, önce askeri ve siyasi meydan okumalarla başlayan, sonra dini ve fikri saldırılara evrilen Batı'nın İslâm toplumu üzerindeki etkisinin tarihi olarak yorumlanabilir (Fazlurrahman, 2018, s.

316). Modernleşme ile İslâm dünyası, Batı karşısında yenilginin ortaya çıkardığı bir kriz ile karşılaşmıştır. Osmanlı'nın son yüzyılında gerçekleşen modern kriz, daha önce İslâm dünyasında yaşanan yenilgilerden farklı bir şekilde çok boyutlu olarak yaşanmıştır (Kara, s. 1997, XIX). Modernleşme ile meydana gelen krize çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkan çabalar, İslâm coğrafyasında modern İslâm düşüncesini doğurmuştur. Modern İslâm düşüncesi, fikri, siyasi ve ekonomik sömürgeleştirme hareketlerine karşı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarından itibaren ivme kazanan oluşumların tahlili olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde İslâm toplumunun iç bozulmalarına karşı da ıslah faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Modern dönemde ortaya çıkan bu krize İslâm toplumunda üç tür tepki oluştuğu beyan edilmektedir; Müslümanların sonu gelmiştir, yapacak bir şey yoktur, Batı karşısındaki yenilgi, İslâm'ın aslı haliyle uygulanmamasından kaynaklanmaktadır, bu sebeple İslâm'ın özüne yani saf haline dönülmelidir, İslâm, ancak modern şartlara uyum sağlayarak varlığını sürdürebilir (Uyanık, 2016, s. 23- 25). Öze dönüş ya da modern uyumlamayı öneren düşüncelerde siyasi, ekonomik, sosyal yönleri olan kriz, ıslah ve reform girişimleri ile aşılmaya çalışılmıştır.

İslâm dünyasında Arap ülkelerinde ortaya çıkan siyasi ve kültürel pek çok yönü olan reform fikrinin dini meselelerde yaygınlık kazanmasında Kur'an ve sünnetten başka otorite tanımama ve İslâm'ın özüne dönüş fikirleri ile selefilik eğilimi, Mısırlı ve Lübnanlı aydınlar vasıtasıyla Batılı fikirlerin İslâm ülkelerinde yayılması, 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'ya giden Müslüman kesimin etkisiyle İslâm dünyasının Avrupâî fikirlere aşinalık kazanması gibi olgular etkili olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ıslah akımları, Mısır merkezli olarak Cemâleddin Afgânî, Muhammed Abduh, Reşid Rızâ gibi isimlerin fikirleri vasıtasıyla İslâm dünyasına yayılmıştır (Merad, 1999).

Yenilenme taleplerinin temel motivasyonu, Batı'dan gelen İslâm'ın mani-i terakki olduğu yönündeki eleştirilerin (Renan, s. 1946, 183-206) ve Batı'nın bilim anlayışının esas alınması ile İslâmî ilimlerin yeni dönemde sınırlı bir konuma düşmesinin (Paçacı, 2013) neticesinde İslâm'ın temel kaynaklarının modern dünyaya hitap edebilme kabiliyetini ispatlama zaruretidir. Bu süreçte Batı'dan gelen oryantalist eleştirilerde Doğu'nun geri kalmasının temel sebebi olarak İslâm'ın temel kaynaklarının sorumlu tutulduğu görülmektedir. Üstün niteliklerine rağmen despotik idareler altında cahil bırakıldığı iddia edilen "Doğu-

lu”nun, bu kaynakların bağlayıcılığından kurtarılması gerektiği vurgulanmaktadır (Bulut, s. 2016, 87-88).

Buna karşılık modern İslâm düşünürleri, İslâm kaynaklarının çağa hitap edeceğini ispatlamak amacıyla yenilenmeyi hedeflemiştir. Yenilenme hedeflenirken yapılacak girişimlerde ise şer’i hukuk ile modern dünyanın değerleri arasında uyum sağlama çabası ve modernleşirken pratikte yok olma tehlikesine karşı İslâm’a uygunluk kriteri öne çıkmıştır (Azmeş, 2003, s. 183-186). İslâm’a uygunluk kriterinin belirlenmesinde ise İslâm’ın temel kaynaklarının klasik usul yöntemleriyle modern çağa hitap edip edemeyeceği tartışılmıştır. İslâm düşünürlerinin Kur’an’ın modern çağın sorunlarını çözebilme kabiliyetini ispatlama zarureti neticesinde, İslâm’ın temel kaynağı olan Kur’an yorumunun Kur’an’ın doğrudan modern hayata verdiği mesajları ortaya çıkarmaya dönüştüğü görülmektedir (Çalışkan, 2010, s. 93). Modern dönem öncesinde Kur’an’ı anlama çabalarının *murad-ı ilahiyi* anlama noktasında yoğunlaştığı görülürken modern dönemde modern problemlerin cevaplanmasında *Kur’an’dan doğrudan çözüm bulma* amacı öne çıktığı için “insan ve toplum merkezli bir tefsir” anlayışına eğilim ivme kazanmıştır (Gökkır, s. 2012, s. 616-617).

Bunun yanı sıra Aydınlanma düşüncesi, genel olarak vahyin bir bilgi kaynağı olarak görülmesinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Aydınlanma düşüncesinde bilginin sadece akıl, deney ve gözlem gibi kriterler göz önünde bulundurularak elde edileceği yönündeki anlayışın hakimiyeti neticesinde vahiy bir bilgi kaynağı olarak sorgulanmaya başlamıştır (Özdeş, 2010, s. 26-27). Aydınlanma düşüncesinin yaygınlaşması sonucunda genel olarak dinî bilginin hayata yön verebilmesi için;

...aydınların hepsinin ortak hedefi, iki temel yolla rasyonalizm ve rasyonalite sayesinde dinlerinin evrenselliğini göstererek ayakta kalmasını sağlamaktı. Birincisi, dinlerinin teorik yapılarının, genel olarak bilim denen rasyonalizmin eseri modern bilgiye, ikincisi dinlerinin pratik yapılarının rasyonalitenin eseri medeniyet denen modern hayat tarzına uyabilirliğini göstermek. (Gencer, 2008/2, s. 8-9).

Modern İslâm düşünürlerinden Muhammed Abduh, Reşid Rızâ gibi isimler de dinlerinin modern bilgi ve pratiğe uygunluğunu göstermek amacıyla Kur’an yorumunda esas alınan klasik yorum yöntemlerini ve klasik tefsir kaynaklarını eleştirmiştir. Bu eleştirilere göre tefsir kaynakları, okuyucunun Kur’an’ın asıl maksatlarını anlamasına engel

olmaktadır. Geleneksel yöntem ve kaynaklarda yer alan dil ilimleri, kelami ve fihki tartışmaların çokluğu, sahih olmayan ve İsrailî rivayetlerin yoğunluğu, okuyucu ile Kur'an'ın hedefleri arasında perde addedilerek eleştirilmiştir. Onlara göre Kur'an, klasik kaynakların etkisinden kurtarılmalı ve bağımsız bir şekilde yorumlanmalıdır. Ancak bu yaklaşımla İslâm'ın gelişime engel olmadığı ortaya konulabilir (Rızâ, 1947, s. 1/9). Bununla birlikte modern İslâm düşüncesinin Kur'an'ı yeniden yorumlama önerileri, genellikle Batı'dan gelen eleştirilerin etkisiyle belirli konular çerçevesinde kalmıştır (Paçacı, 2010, s. 559). Yenilenme odaklı olarak ortaya çıkan çabaların kültürel yenilenme, politik reform, bilim ve eğitim reformu ve kadın hakları olmak üzere dört konuda yoğunlaştığı dile getirilmektedir (Kurzman, 2002, s. 16-24).

Modern İslâm düşüncesinin yenilenme hedefleri arasında olan kadın hakları meselesi, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha yoğun bir şekilde gündemi meşgul etmiştir. Bu dönemde Batı karşısındaki yenilgide toplumsal sorunları aşmanın bir yolu olarak ıslaha yönelmiş olan yenilenme taraftarlarının kadın konusunun ıslahını görmezden gelmeleri mümkün değildir (İşcan, 2001, s. 40-41). Modernist yaklaşımın kadın üzerinde odaklanmasında Batı'da ortaya çıkan Doğulu kadın imajının ve eleştirilerinin de payı söz konusudur. Batı, İslâm toplumundaki kadını güçsüz ve zayıf olarak tanımlamıştır. Oryantalist kadın söylemi, Müslüman kadını harem ve cariye kavramları üzerinden değerlendirmiştir. Batıdaki kadını *kurtarılmış kadın*, Doğulu kadını ise *kurtarılmayı bekleyen kadın* olarak yansıtmıştır. Doğü kadınının zayıflığının sorumluluğunu ise hayat tarzını belirlerken *hala* İslâm kaynaklarını dikkate alan Müslüman toplum üzerine yüklemiştir (Baş, 2018, s. 41-42).

Modernleşme döneminde yenilenme, reform ve ıslah çağrıları, belli konular çerçevesinde kalırken kadın meselesinde de en çok tesettür, çok eşlilik, kadının miras hakkı ve şahitliği gibi konular tartışılmıştır. İslâm'ın kadını sosyal hayattan soyutladığına dair iddialar da öne çıkan tartışma konularından olmuştur (Büyükkara, 2016, s. 234). İslâm düşünürleri, Batı karşısında İslâm toplumunda belli konular çerçevesinde kadının konumuna yönelik eleştirileri cevaplandırırken farklı tepkilerde bulunmuşlardır;

Bu dönemde İslâm entelektüellerinin kadın mevzuunda öne çıkan yaklaşımları üç noktada toplanmaktadır; birincisi, taklit ve taassuptan uzaklaşıp aklın ve özgür düşüncenin esas alınmasının gereği, ikincisi, Kur'an'ın

gelenekten moderne bütün müşküllerimizde asıl kaynak olarak görülmesi, üçüncüsü ise İslâm'ın temel öğretileri ile onun tarihten günümüze anlaşılma ve yaşanma biçimlerinin birbirinden ayrılmasının lüzumu olarak özetlenebilir (Terzioğlu, 2016, s. 92).

Modern dönemde ortaya çıkan İslâm ve kadın konulu eserler üslup olarak değerlendirildiğinde; üslubun ya “İslâm erkek egemen bir toplumu öngörmektedir.” fikrine dayanan suçlama diline, ya “kadının tarih boyunca süren mahrumiyeti ve insanlık dışı muameleye maruz bırakıldığı makûs talihi İslâm'la birlikte son bulmuştur” görüşüne dayanan savunmacı dile ya da “Kuran ve Sünnet'in kadına sağladığı hakların erkek egemen bir toplum tarafından geçersiz kılındığı ve bu hakların uygulanmasının gerekliliği düşüncesi”ne dayanan idealist dile dayalı olarak oluşturulduğu dile getirilmektedir (Ağçoban, 2016, s. 17-19).

Çeşitli üsluplarla ve tepkilerle ortaya çıkan modernist yaklaşım, kadın hakkında tartışma konusu haline gelen hükümleri ya hadis malzemesine dayandırarak bu birikimin bağlayıcılığını tartışmaya açmış ya da tarihselci yaklaşımla Kur'an'ın üslubunun ataerkil bir topluma hitap etmesi sebebiyle ataerkil ağırlıklı olarak şekillendiğini iddia etmiştir. Kaynakların bu sebeple yanlış anlaşıldığı temelinde yorumlar yapılmıştır (Büyükkara, 2016, s. 234 vd.). Her iki yaklaşım biçiminde de geleneksel kaynaklardan bağımsızlaşma ve Kur'an metni üzerinde yoğunlaşmanın öne çıktığı görülmektedir.

İslâm dünyasında modernist fikirlerin neşet ettiği önemli coğrafyalardan biri olan Mısır, genel olarak reform ve yenilenme taleplerinin merkezi olduğu gibi kadın hakları konusunda da öncü coğrafyalardan biri olmuştur. Mısır'ın Asya ve Avrupa arasında stratejik bir konumda yer alması, gerçekleşen ıslah hareketlerinin ve yeni fikirlerin merkezi olmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle Fransızlar ile karşılaşma neticesinde Mısır'da yeni fikirlerin yayılması hız kazanmıştır. Mısır, 1517 yılında Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti haline gelmesine rağmen Avrupa devletleri ile ticari ilişkilerini koparmamış ve bir dereceye kadar müstakil bir tutum takınmıştır. Napolyon'un 1798 yılındaki işgali de Mısır ve Fransa arasındaki bağları güçlendirme amacındadır. Üç yıl süren işgal, Mısır'da modernleşmenin başlangıcı olarak görülmektedir. Bu dönemde Fransız askerlerin Mısırlı hanımlarla nikahlanması, Fransız ahlakının ve tutumunun Mısır'da kadınlar arasında yayılmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum karşıt kesim tarafından Mısırlı kadınların

bozulması olarak nitelendirilmiştir. 1805 yılında Mehmet Ali Paşa'nın yönetime gelmesiyle Mısır'da modernleşme faaliyetleri hız kazanmıştır. Sonrasındaki süreçte ise İngiltere ve Fransa'nın iktisadi ve siyasi baskısı, Mısır'da Avrupaî fikirlerin yayılmasında etkili olmuştur (Kumari, 2016, s. 105-112). Öyle ki Osmanlı'nın düşüşe geçtiği bu dönemde baskın ve üstün kültür olan Fransız giyim ve yaşam tarzı, Mısırlı kadınlar vasıtasıyla Osmanlı seçkin ve saray erkanından olan kadınlar arasında yayılmıştır. Bu durum Ahmet Cevdet Paşa tarafından taklid olarak eleştirilmiştir (Cevdet Paşa, 1960, s. 131).

Mısır'da kadın hakları konusundaki özgürlük talepleri, çoğunlukla sömürgeci bölge siyasetiyle ve sömürgeciliğe karşı geleneksel olanı sürdürme tepkisiyle birlikte yürümüştür. Sömürgeci söylemin bir parçası haline gelen kadın meselesi karşısında modern milliyetçilik, aile ve kadın konusunda geleneklere tutunmuştur. Modern yapısıyla çekirdek aile, tek eşlilik ve kadın hakları gibi olgular, Batılı olmaktan öte Mısır milli kültürünün değeri olarak takdim edilmiştir. Mısır için modern kadın ve aile konusunda referans olan milli kültür, Firavunlar dönemine kadar götürülmüştür (Bora, 2008, s. 57-58, 62). Mısır özelinde değerlendirmek gerekirse bu kaygı sonucunda Mısırlı kadınlar, sömürgeci yazında ortaya çıkan iddiaları milliyetçi bir tepkiyle reddetmiş ve sömürgeciliğe karşı mücadelede milliyetçi tarafın yanında yer almışlardır (Hatem, 1989, s. 185-187). Mısır toplumunda yükselen Avrupa değerlerine karşı Mısırlıların kendi değerlerini yitirmemek adına kadınlar konusunda daha tutucu bir tavır içerisine girmeleri de dikkat çekicidir (Cole, 1981, s. 390; Paçacı, 2010). Diğer taraftan Cole tarafından belirtildiği gibi Mısır'da Batılılaşma sebebiyle eski kurumsal ve toplumsal yapının değişmesinin bağımsız aile yapısını da etkilemesi sonucunda 20. yüzyıl başlarında alt sınıf kadının ekonomik güvenliğini sağlamak için orta sınıf bir feminist hareket ortaya çıkmıştır (Cole, 1981, s. 390; Paçacı, 2010). Bu süreçte Mısır, bir taraftan modernleşmenin getirdiği yeniliklere, diğer taraftan ise yeniliklerin tepki ve şüpheyle karşılanması sonucunda özellikle Avrupâî yaşam tarzına karşı tutucu bir yaklaşıma ev sahipliği yapmıştır.

Modernist İslâmcı kesim ise çözümü İslâm'ın ilk dönemleri ve Kur'an'a giderek bulmaya çalışmaktadır. Mısır'da ortaya çıkan kadın hakları konusundaki İslâmcı söylemin üç temel özelliği dikkat çekmektedir: Bunlar; Kur'an merkezli olması, Batı ve İslâm geleneği hakkında

bir ayırım yapılması ve ailenin toplumsal bir yapı olarak görülmesidir (Ghada, 2006'dan akt. Güç, 2008, s. 660). Mısır'da İslâmcı düşünürler arasından kadın hakları meselesi, özellikle Ahmed Faris Şidyak, Tah-tâvî gibi isimler vasıtasıyla gündeme gelmiştir. Bu isimlerin temel fikri, İslâm'ın temel kaynaklarında kadın haklarına aykırı bir içerik olmadığı ancak dinin hatalı yorumlarının kadın haklarını kısıtladığı yönündedir. Bu süreçte etkili olmuş önemli isimlerden biri de Reşîd Rızâ'nın hocası olan Muhammed Abduh'tur. Abduh, kadın hakkındaki görüşleri ile kendisinden sonraki süreci ve takipçilerini etkilemiştir (Kumari, 2016, s. 116 vd).

Mısır bölgesinin kadın hakları savunucularından ve Muhammed Abduh'un öğrencilerinden olması sebebiyle Kasım Emin'in konu hakkındaki eser ve fikirleri de önem taşımaktadır. Konu ile ilgili olarak Kasım Emin, 1899 yılında *Tahrîrû'l-mer'e* adlı kitabını kaleme almıştır. Abduh ile ortak yazdıkları söylenen eser, şiddetli tepkilere yol açmıştır. Emin, *Tahrîrû'l-mer'e* adlı eserinde Kur'an ve sünnette açık nas bulunmayan konuların sosyal maslahat gereği ve şeriatın genel ilkelerine uygun olarak değişebileceğinden bahsetmektedir (Hourani, 1994, s. 189). Tepki çeken kitabında Emin, kadının toplumun nüfusunun yarısını oluşturduğunu bu sebeple eğitiminin de son derece önemli olduğunu ifade eder. İslâm kaynaklarında Mısırlı Müslüman kadının Batılı kadınlar gibi sanat, edebiyat, ticaret ve ilimle meşgul olmasını engelleyecek hiçbir delil yoktur (Emin, ty, s. 22). Allah gönderdiği şeriatte erkelere hitap ettiği gibi kadına da hitap etmiştir. Ayrıca Allah, erkeğe akıl ve idrak melekeleri verdiği gibi kadın da bu yeteneklere sahiptir. Fakat yazar, kadının bu yeteneklerini kullanamamasından toplumu sorumlu tutar. Toplumsal olarak kadının görev yerini ev sınırları içinde gören ve onu cahil bırakan anlayışı reddeder (Emin, ty, s. 26-27). Kadın ve erkek arasında eğitimde tam bir eşitliği savunmamakla beraber en azından ilk öğretimde eşit seviyede olmaları gerektiğini savunmaktadır. Erkek çocukların eğitimine nasıl önem veriliyorsa kız çocuklar için de aynı hassasiyet gösterilmelidir (Emin, ty, s. 53). Ona göre İslâm toplumlarının bozulmasının sebebi, İslâm'dan kaynaklanmaz, daha sonra İslâm'a eklenmiş fikirler ve uygulamalardan kaynaklanır. Esasında İslâm, kadın-erkek eşitliğini ortaya koyan ilk hukuk sistemidir. İslâm'ın bozulmasının sebebi toplumsal ahlak esaslarının yok olmasıdır. Bu bozulmanın da toplumun en küçük birimi olan ailede başladığını ifade eder.

Kadın-erkek, anne-çocuk ilişkilerinin önemine de işaret ederek kadının toplumun ahlakını şekillendirmedeki önemli konumuna dikkat çeker (Hourani, 1994, s. 186). Emin, kadının daha fazla sosyal haklara, eğitim ve özgürlüğe sahip olması gerektiğini savunmuştur. Böylece kadın, toplumsal görevlerini yerine getirebilecektir. Kadının toplum hayatında aktif olması topluma yarar sağlayacaktır. Kadın haklarının teminatı, kadının kendi hayatını idame ettirebilmesi için güçlenmesidir. Kadın, hayatını sürdürebilmek için erkeğe muhtaç olduğu sürece onun zulmüne de engel olamayacaktır (Emin, ty., s. 16 vd.).

Emin, kadını toplumsal hayattan soyutladığı düşüncesiyle kadının peçe takmasına karşı çıkar. İslâm'ın özünde böyle bir emir olmadığını bu konuda aşırıya gidildiğini savunur. Peçeyi İslâm kültürünün özünde olmayan ve Müslümanların başka kültürlerden edindiği bir uygulama olarak görmektedir (Emin, ty, s. 64 vd.). Batılı kadının açıklıkta aşırı olduğunu Müslüman kadınların da örtünme biçimleriyle aşırıya kaçtığını ifade ederek Batılı kadını da örnek göstermez. Bu konuda İslâm'ın itidalli emrine uymak gerekmektedir (Emin, ty, s. 65). Bu konunun diğer kültürlerdeki ve İslâm'daki yerine genişçe yer ayırarak sosyal yönünü de değerlendirir (Emin, ty, s. 64-113). Çok eşliliğe karşı çıkarak bunun zararlarına değinir, boşanma konusunda kadının da erkek gibi boşanma hakkına sahip olması gerektiğini ifade eder (Emin, ty, s. 151- 185). Abduh ekolünün önemli isimlerinden olan Emin'in kadın konulu eserlerinde temel olarak Kur'an'ın merkeze alındığı ve Batılı eleştirilere karşı İslâm'ın kadına haklarını verdiğini ispatlamaya çalıştığı görülür.

Reşîd Rızâ'nın Düşüncesinde Kadın Hakları

Reşîd Rızâ, 1865-1935 yılları arasında yaşamış olup selefi akılcı yöntemi benimseyerek İslâm'ın saf haline dönüş, İslâmi ilimlerin yenilenmesi, dinin taklit ve mezhep taassubundan kurtarılarak güncel meselelere cevap verecek şekilde yorumlanması gibi modernist görüşleri ile bilinmektedir. Batı medeniyetinin ilerlemesinin ilkelerini edinmek gerektiğini sıklıkla vurgulamaktadır (Özervarlı, 2008, 35, s. 14-18). Rızâ'nın yaşadığı dönemde Batı karşısındaki krizin etkisi İslâm toplumlarında yoğun olarak hissedilmektedir. Afgani ve Abduh'un temel düşünceleri Reşîd Rızâ ve arkadaşlarının fikirlerinde bir zemin oluşturmuştur. Bu noktada modern çağda Müslümanların Batı karşısında çok boyutlu olarak geri kalmışlığının sebeplerine cevap bulmak onların

temel amacı olmuştur. Genel olarak İslâm'ın temel öğreti ve ilkelerinin ilk dönemlerden sonra doğru anlaşılmadığını ve İslâm'ın doğru yaşanmadığını iddia etmektedirler. Batı karşısındaki bu geri kalmışlığın ancak İslâm'ın doğru anlaşılması ve doğru pratiği yoluyla aşılabileceğini bir çözüm yöntemi olarak sunmuşlardır (Hourani, 1994, s. 151 vd).

Reşîd Rızâ, bağlı bulunduğu ıslah ekolünün Müslümanların geri kalmasının sebebi olarak İslâm'ın ilk dönemlerden sonra doğru anlaşılıp yaşanmadığı konusundaki temel fikrine bağlılığını sürdürerek Batı karşısındaki krizi aşmak için çeşitli yöntemler önermiştir. İslah ekolünün temel fikrinin Rızâ'nın kadın konusundaki fikirlerini de şekillendirdiği söylenebilir. Reşîd Rızâ, *el-Menar* dergisindeki ilgili makaleleri ile *Tefsîrül-Menâr, el-Vahyü'l-Muhammedî ve İslâm'da Kadının Hukuku: Kadınlara Çağrı* adlı eserlerinde kadın hakları konusundaki görüşlerini ortaya koymuştur.

Rızâ, İslâm dünyasının özellikle siyasi, ekonomik, sosyal gelişmeler açısından Avrupa'nın gerisinde olduğunu ifade ederken İslâm dünyasını cehalet içinde, dağılmış, parçalanmış ve başarısız addetmektedir (Rızâ, 1905, s. 759). Ona göre Batı medeniyetinin gelişiminin ilkelerini edinmek gerekmektedir. Örneğin, Almanya'nın Fransa'ya üstünlük sebebini "varlığın ve toplumun yasalarını bilmek" olarak açıklamıştır. Bismark, "eğitimle galip olduk" derken bunu kastetmektedir (Rızâ, 1906, s. 58). Rızâ, Avrupa'nın yükselişinin sebeplerinden birinin de kadınların eğitimi olduğunu belirtmiştir. Ancak Fransa'da ve İngiltere'de verilen eğitimin sosyal istikrarı bozan yönleri de vardır. Bu ülkelerde kadın, erkekle aynı eğitimi aldığı zaman hayatını sürdürmek için kendisinden başka kimseye ihtiyacı kalmamıştır. Bu da kadının ev işlerinde ve çocuk bakımında sahip olduğu yetenekleri köreltmıştır. Batı'da kadınların birçoğu bekarlığı ve bir kısmı geç evliliği tercih ederken evli olan kadınlar da kariyerlerinde ilerlemek için çocuk sahibi olmak istememektedir. Diğer taraftan kadın ve erkek arasındaki özgür etkileşim, ahlaka aykırı ilişkileri teşvik etmiştir. Bu konuda Rızâ, Batılı gazetecilerin kadınların zina gibi yollara sürüklenmesi ve fitratlarından uzaklaşması konularındaki isyanlarına da yer verir. Gelişim ve güçlenme adı altında kadının fitratından uzaklaşmasını onaylamaz (Rızâ, 1901, s. 485-488). Ona göre kadınların eğitiminde Müslümanlar Avrupalıları taklit etmemelidir. Bu sebeple kadını fitrî özelliklerinden uzaklaştırmayacak bir eğitimi önermiştir. Bu konuda kızların dil, tarih, sağlık, ev

ekonomisi gibi pek çok alanda eğitilmesinin faydalarına işaret etmiştir (Rızâ, 1905, s. 183-190). Rızâ, Batı'nın üstün yönlerine değinmekle birlikte İslâm dünyasındaki kadınları özünden uzaklaştıracak derecede Batı'dan etkilenmeye karşı çıkar. İçerdeki Batılıları eleştirerek onları Batılı bir yaşam tarzını, tüketim şeklini edinmekle, ulusun varlığını israf etmekle ve Mısır'ın Batı'ya bağımlılığını sürdürmeye katkı sunmakla eleştirmektedir. Ayrıca Rızâ'ya göre batılılaşma taraftarları, yabancı değerleri benimseyerek sosyal ve kültürel bağların çözülmesinde etkili olmuşlardır (Rızâ, 1915, s. 229).

Reşîd Rızâ, Batı'nın üstün gelişinin temel ilkelerini benimsemek gerektiğine dikkat çekmekle birlikte tam batılılaşmaya karşıdır. Bu tavrı, Kasım Emin'in *Mer'etü'l-cedide* adlı ikinci kitabını ele aldığı makalesinde de hissedilir. Emin'i temel fikrinde desteklemiş ancak Batı tarzı eğitimin İslâm toplumuna uymayacağını da eklemiştir (Rızâ, 1901, s. 850-854). Nitekim Emin, ilk kitabına gelen tepkilere aldırmadan kaleme aldığı ikinci eserinde kadın hakları konusunda üslubunu ve kaynaklarını değiştirmiştir. Emin, *Mer'etü'l-cedide*'de özgürlük, ilerleme ve medeniyet gibi kavramları sıklıkla kullanarak Batı düşüncesini temel almaktadır (Hourani, 1994, s. 189).

Reşîd Rızâ'nın kadın hakları konusunda içerden gelen Batıcı eleştirilere karşı çıktığını gösteren önemli örneklerden biri de Zehâvizade hakkındaki satırlarıdır. Iraklı bir aydın olan Zehâvizade Cemil Efendi (1863-1936), müderrislik, gazetecilik mesleklerinin yanı sıra aynı zamanda şairdir. Makalelerinde sosyal adaletsizlik, kadın hakları, İslâm dünyasının gerilemesinin sebepleri gibi meseleler üzerinde durmuştur. *el-Müeyyed* gazetesinde kadın haklarını savunarak peçeye karşı çıktığını beyan ettiğinde dönemin İslâm alimleri ve tasavvuf ehli tarafından eleştirilmiş, hatta küfürle itham edilmiştir. Bu sebeple Bağdat Hukuk Mektebi'ndeki görevine son verildiği, fakat daha sonra görevinin kendisine iade edildiği ifade edilmektedir (Zehâvî, 2013, s. 177-179). *el-Müeyyed* gazetesindeki makaleleri Reşîd Rızâ'nın da tepkisine yol açmıştır. Rızâ, *el-Menar* dergisindeki yazısında Zehâvî'nin ilgili makalelerinden alıntılarla konu hakkındaki görüşlerini beyan etmiştir. Zehâvî'ye ait olan aşağıdaki satırlar yazarın konu ile ilgili görüşlerini yansıtmaya önem arz etmektedir;

Kadın yalnız bir cihetten değil, birçok cihetten mazlumdur. Bir kere mazlumdur. Çünkü talâk yalnız erkeğin elindedir. Bilemem nikâh için kadının

rızâsı aranıyor da neden ayrılırken hiç onun muvâfakati sorulmuyor. Sonra mazlumdur: Zîrâ erkek kardeşinin aldığı mirasın ancak yarısına vâris olabiliyor. Daha sonra mazlumdur. Çünkü kendisi yarım insan, şehâdeti yarım şehâdet addolunuyor. Evet mazlumdur; çünkü kocası kendisi üzerine üç karı daha alabildiği halde o bir başka kocaya daha varamıyor. Mazlumdur; çünkü yaşadığı müddetçe bî-çâreyî hava almaktan, erkeklerle ihtilât ederek o sâyede hayat denilen mektepte öğrenilecek hakîkatlere muttali' olabilmekten men' edecek bir kesîf örtü altında gömülmüş bulunuyor. Müslüman kadını yalnız dünyada mazlum değil, âhirette de böyledir. Çünkü namaz kılan erkek âhirette yetmiş yetmiş bine kadar hûriye nâil olabileceği halde namaz kılan kadın yalnız kocasıyla kalabilecek. Halbuki (مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُ) süretinde tasvîr ettikleri cennette kocası kendisini istemeyip de başka hûrilerle vakit geçirdiği bir sırada elbette kadın da başkalarını isteyebilir.. (Rızâ, 1910, s. 261-263).

Rızâ, Zehâvî'nin yukarıdaki satırlarını önce çok ciddiye almadığını ancak artan tepkiler üzerine ilgili makalesini kaleme almak zorunda kaldığını ifade eder. Rızâ, Zehâvî'nin herhangi bir dine mensubiyeti olmadığını daha önce duymuştur; ancak bu konuda yorum yapmamıştır. Hakkında herhangi bir delil bulunmadan kimsenin tekfir edilmesini onaylamamakla birlikte ona göre Zehâvî'nin yukarıdaki satırları sahibinin Müslüman olmadığını göstermeye yeterlidir. Rızâ'nın, makalesini bir reddiye olarak kurgulaması beklenirken o, bu fikirlere zaman ayırmayacağını ifade eder. Çünkü Rızâ, hem tefsirinde hem de ilgili makale ve eserlerinde kadın konusundaki görüşlerini ortaya koymuştur. Aslında genel karakteri özgürlükçü olmasına rağmen Rızâ, bu makaleyi Müslüman halkın hassasiyetlerine aykırı gördüğü için fikir hürriyeti çerçevesinde değerlendirmez. Zehâvî'nin kadın hakkında konu ettiği meselelerin hepsinin Kur'an'da sabit olduğunu ifade eder. Bunlardan te-settûr-burada peçeyi kastediyor olmalı- ve huri meselesini istisna eder. Rızâ'ya göre Zehâvî'nin hûri ve te-settûr/peçe meselelerini Kur'an'a nisbet etmesi, bu konunun cahili olduğunu göstermektedir. Rızâ, özellikle huri meselesinin mevzu rivayetlerde geçtiğini söyleyerek bu konunun Kur'an'a nispetini reddeder. O, Zehâvî ile ilgili iki alternatif düşünür; Zehâvî, ya dinlerinin Müslümanları ıslah edemeyeceği fikrine sahiptir ki bu da milleti ihlada ya da başka bir dine sevk etmekten başka bir anlama gelmez. Ya da İslâm'ın Müslümanları ıslaha sevk edeceğini düşünüyordur ki o zaman iyiliği emredip kötülüğü nehy etmelidir. Bu durumda ona göre Zehâvî ya İslâm'a mensubiyetine uygun bir tavır

takinmalıdır ya da dinden çıktığını ilan etmelidir (Rızâ, 1910, s. 263). Rızâ'nın Zehâvi'nin söz konusu ettiği miras, nikah, boşanma, çok eşlilik, şahitlik gibi konuların Kur'an'da sabit olduğunu ifade etmesi onun yorumlarını kabul ettiği anlamına gelmez. Aşağıda üzerinde durulacağı üzere Rızâ, eserlerinde Kur'an'ın ilgili konulardaki hükümlerini geniş bir şekilde yorumlamıştır.

Rızâ, kadın hakları meselesinde Kur'an'ın problemlerin kaynağı olarak gösterilmesine ve Kur'an'ın problemlere çözüm bulamayacağı iddiasına kapı aralayan Batıcı yaklaşımlara karşı çıkmıştır. Bu sebeple İslâm'ın kadına verdiği hakları Kur'an merkezli olarak ele almıştır. Reşid Rızâ, kadın hakları konusunda Kur'an'ın sunduğu ıslahî *el-Vahyü'l-Muhammedî* adlı eserinde özetlemiştir (Rızâ, 1985, s. 318-326). Bu konuda İslâm'ın üstünlüğünü vurgulayarak Avrupa'nın bütün gelişmişliğine rağmen özgürlükçü yaklaşıma çok sonra eriştiğini ifade eder. Halbuki İslâm, kadına dini ve medeni haklarını asırlar öncesinden vermiştir. Bunu anlamak için İslâm öncesi cahiliye toplumuna bakmak yeterlidir. İslâm'dan önce kadınlar zulme uğruyor, köleleştiriliyor ve değer görmüyordu. Bu durum sadece İslâm öncesi Arap toplumunda değil, bütün toplumlarda bu şekildeydi. Hatta ehlikitap için de durum farklı değildi. Kadının fiziksel ve duygusal farklılıklarını gözetmekten kaynaklanan hususlar dışında İslâm, kadına erkeğe verilen hakların tamamını vermiştir. Sahabe, İslâm'ın cahiliye dönemindeki zulüm ve haksızlıktan İslâm'ın adaletine geçişte gerçekleştirdiği ıslahî Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delillerinden biri olarak yorumlamaktadır. Hz. Ömer: "İslâm'da cahiliyeyi bilmeyen insanlar yetişmeye başladığında İslâm'ın kulpları teker teker dökülür." diyerek İslâm'ın getirdiği ıslahî anlamada İslâm öncesi dönemi bilmenin önemine işaret etmiştir (Rızâ, 1985, s. 318). Rızâ'ya göre İslâm'ın ilk dönemi, kadının güçlenmesinin en üstün dönemidir. Hz. Peygamber (s.a.v), kadına ve erkeğe fitratlarına uygun rolleri vererek Müslüman toplumun kalkınmasını amaçlamıştır (Rıza, 1947, s. 5/58; Çelik, MollaiBRAHIMOĞLU, 2019, s. 350).

Reşid Rızâ, kadın hakları konusunda müstakil çalışması olan *İslâm'da Kadının Hukuku: Kadınlara Çağrı* adlı eserini ise Hindistan Nedvetü'l-Ulema Cemiyeti'nin kendisinden talebi üzerine 1932 yılında tertiplenen mevlid programı vesilesiyle kaleme almıştır. Bu eserde Rızâ, Kur'an ve sünnete dayalı olarak kadın için gerekli olan ıslahî açıklamak amacıyla olduğunu beyan etmektedir. Eserin başka dillere çevrilerek

bütün dünyaya yayılmasını istemektedir (Rızâ, 2008, s. 14). Kendisinden böyle bir eser talep edilmiş olması ve eserin başlangıcındaki çağrısı, İslâm'ın kadına bakışı konusunda tartışmaların devam ettiğini ve İslâm toplumunda şüphelerin var olduğunu göstermektedir.

Rızâ, esere başlarken hedefinin İslâm'da kadının hakları konusunda hem kadınları hem erkekleri bilgilendirmek olduğunu ifade eder. Esere “Kadına Çağrı” başlığında bir seslenişle ve “Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O'nun (varlığının) delillerindedir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.” (Rûm Sûresi 30/21) ayeti ile başlamaktadır. Kadınlara “Ey kadınlar topluluğu! Doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde bulunan Havva (a.s.)'nın kızları” şeklinde seslenerek İslâm gelmeden önce cahiliye devrinde evlilik kurumunun durumuna dikkat çeker. İslâm peygamberi (s.a.v), getirdiği mesajda insanlığı tevhide ve -taklidin, asabiyetin, ırkçılığın bozduğu nefislerini- ıslaha davet ediyordu. İslâm'ın kadın konusundaki ıslahı, hiçbir dinin ve sistemin ulaşamadığı bir üstünlüğe sahiptir (Rızâ, 2008, s. 15-17). Aynı zamanda Rızâ'nın düşüncesinde Kur'an'ın kadına on dört asır öncesinde verdiği haklar, Kur'an'ın ilahi bir vahiy olduğunu ispatlayan temel delillerden biridir (Rıza, 1947, s. 11/ 147 vd; Rızâ, 1985).

Her konuda olduğu gibi kadın hakları konusunda da Kur'an'ın insanlığın en gelişmiş sistemini sunduğunu ifade eden Rızâ, Kur'an'ın kadın haklarında hedeflediği ıslahı şu şekilde açıklamaktadır;

Rızâ, Hz. Peygamber (s.a.v)'in insanlığa gönderilmesinden önce kadının konumuna dair açıklamalarda bulunmaktadır. Batılılar kadını insan türünden saymazken Hz. Peygamber (s.a.v), kadının erkekten farkı olmadığına dair Kur'an'dan deliller getirmiştir. İslâm gelmeden önce kadın, bütün inanç mensupları arasında zulüm altında yaşamaktaydı. Dahası bir eşya gibi alınıp satılıyor, mülk edinme hakkı bulunmuyordu. Kadının ruhu var mıdır? Dine muhatap olur mu olmaz mı? İbadeti sahih olur mu olmaz mı? soruları tartışılıyordu. Rızâ, bazı topluluklarda kadının ağzına gülmesini ve konuşmasını engellemek için boyunduruk takıldığından bahsederek kadının konumunun düşüklüğüne işaret etmektedir. Rızâ'nın aktardığına göre Avrupa'da Fransızlar Hz. Peygamber (s.a.v)'in doğumundan on beş yıl sonra 586 yılında uzun tartışmalardan sonra “Kadın, insandır, ancak o erkeklere hizmet için yaratılmıştır” kararını almıştır. Rızâ ilgili karara işaret ederek insan-

lığın Hz. Peygamber (s.a.v)'in getirdiği ıslahın seviyesine ulaşmasının mümkün olamayacağını beyan etmektedir (Rıza, 1947, s. 11/ 284; Rızâ, 2008, s. 16). Kaynaklarda bu kararın kadının insan olup olmadığının tartışıldığı bir konsilde Hristiyan din adamları tarafından alındığı açıklanmaktadır (Kaval, 2016, s. 319-320).

Kur'an'da ise kadın ve erkeğin aynı cinsten olduğu (Hucurat 49/13; en-Nisâ 4/1), kadının imanının erkeğin imanından farksız olduğu (Ahzab 33/58), ahiretteki mükafat ve ceza bakımından eşit oldukları (en-Nahl 16/97), kadınların biatının erkeklerden farklı olmadığı (Mümte-hine 60/12) açıklanmıştır. Ayrıca kadınlar siyasi bir hak olarak savaş durumlarında himaye yetkisine sahiptir (Rıza, 1947, 11/284; Rızâ, 2008, s. 17-26). İslâm, kadının mali tasarrufları bakımından özgür olmasını sağlayan hükümler getirmiş ve kendi mülkünde tasarrufunu engelleyen hükümleri kaldırmıştır. Bu bağlamda Rızâ, Fransız kadınının hala kendi mülkünde eşinin iradesine bağlı olduğuna ve Avrupa'nın bütün gelişmişlik iddialarına rağmen İslâm'ın getirdiği düzeyde özgürlüğü kadına veremediğine işaret etmektedir (Rızâ, 2008, s. 28).

Avrupa'da ve başka ülkelerde kadının dini olup olmayacağı tartışılırken ve kadınların kutsal kitabı okuması haram olarak görülürken Hz. Peygamber (s.a.v)'e ilk iman eden Hz. Hatice olmuştur. Ayrıca Allah, Kur'an'da kadınlardan beyat almayı emretmiştir (Rızâ, 1985, s. 320). Buna karşın 1567 yılında İskoçya Parlamentosu kadının hiçbir şeye sahip olmaması gerektiğini onaylarken İngiltere Parlamentosu VIII. Henry döneminde kadının Ahd-i cedid'i okumasını yasaklamıştır. Halbuki İslâm tarihinde ilk mushaf bir kadının evinde muhafaza edilmiş, kadınlar her zaman Kur'an'ı okuyabilmiş ve edinebilmiştir (Rızâ, 2008, s. 65).

Bir diğer görüş ise kadının ebedi bir ruha sahip olmadığı için erkeklerle birlikte cennete gidemeyeceği görüşüdür. Bunun temelinde kadının dini olmayacağı görüşü vardır. Kur'an ise kadın ve erkeği dine muhatap olmak bakımdan farklı görmemiştir (Rızâ, 1947, s. 285; Rızâ, 1985, s. 321);

Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaparsa işte onlar da cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar. İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve hanîf olarak İbrâhim'in dinine uyan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir. (en-Nisâ 4/123-124)

Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: “Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapmanın emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolunda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. Andolsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphesiz yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır! (Âl-i İmran 3/195)

Rızâ, Batılı görüşün kadını, erkeklerle birlikte dini ve sosyal faaliyetlere katılmaya yeterli görmemesini eleştirmiştir. Kur'an'da kadın ve erkeğin, sosyal ve siyasi işlerde ortak oldukları, cuma ve bayram namazı, hac farızası gibi sosyal ortamlarda ve kadına farz kılınmamasına rağmen savaş durumunda bile birbirlerine destek oldukları beyan edilmiştir. (Rızâ, 1985, s. 321) “Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.” (Tevbe 9/71) ayetinde belirtildiği gibi kadın ile erkek arasında “mutlak velâyet” olduğu vurgulanmaktadır (Rızâ, 2008, s. 20).

Başka sistemlerde kadına miras hakkı verilmezken Kur'an'da “Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli pay.” (Nisa 4/7) ayeti ile her iki cins içinde miras hakkı olduğu beyan edilmiştir. Nisa Suresi'nin ilgili ayetlerinde (en-Nisâ 4/10, 11, 12, 176) kadının miras hakkının ölçüleri açıklanmıştır. Rızâ, modern dönemde tartışma konularından biri olan mirasta kadına erkekten daha az hisse verilmesinin sebep-i hikmetini erkeğin kadına karşı geçimini temin etme yönünden sorumlu olması ile açıklamaktadır. Bazen kadının hissesi erkeğinkine eşit, bazen daha fazla olmaktadır. Çünkü erkek evlendiğinde hanımına mehir vermekte, yaşayacakları evi hazırlamakta ve nafakasını temin etmektedir. Kadın ise bu sorumluluklarla yükümlü değildir, kadın eşinden mehir alır, geçimi de eşinin sorumluluğundadır. Ayrıca aldığı mirası tasarruf etmekte özgürdür (Rızâ, 2008, s. 29-30). Rızâ'ya göre Amerika, kadına bu hakları yeni verirken Fransa, kadının ilgili haklarını kocasının tasarrufuna bağlı kılmıştır. Halbuki Müslüman kadına bu haklar, asırlar öncesinde verilmiştir (Rızâ, 1985, s. 323).

Rızâ'ya göre İslâm'ın gelmesinden önce evlilik, kadının köleliği şeklindedir. İslâm'ın gelmesiyle evlilik, kadına dini ve medeni haklarını veren bir sözleşme halini almıştır. Rum Suresi'nin 21. ayetinde "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır." şeklinde evliliğin amaç ve hikmetleri beyan edilmiştir (Rızâ, 1985, s. 325). Rızâ, İslâm öncesindeki şigar, muta ve mübadele gibi nikah şekillerinden bahsederek cahiliye döneminde kadına zulmeden nikah şekillerine İslâm'ın son verdiğini ifade etmektedir. Kadını zorla evlendirmek, evlenmesine engel olmak, mehrine el koymak, eş sayısında hiçbir sınır tanınamamak, maslahat kaygısı gözetmemek gibi uygulamaları "katıksız zulüm" olarak niteleyerek İslâm'ın ortaya koyduğu hükümlerle zulme karşı adaleti, fesada karşı maslahatı getirdiğini vurgulamaktadır (Rızâ, 2008, s. 32-33).

Kur'an, kadın ve erkek arasında dengeyi gözeterek kanunlar vazetmiş, sorumlulukları buna uygun bir şekilde taksim etmiş, ailenin geçimini temin ve himaye etmeye daha uygun olduğundan evlilikte reisliği erkeğe vermiştir (Rızâ, 1985, s. 323). Ayrıca İslâm'da kadın zengin olsa bile ailenin geçimini sağlama gibi bir görevi yoktur (Rızâ, 1985, s. 323).

Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur. Allah izzet ve hikmet sahibidir. (Bakara 2/228).

Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. (en-Nisâ 4/34).

Rızâ'ya göre bu ayetler, kadına şiddet ve baskı uygulayan erkeklerin kendilerini kadına karşı üstün gören bütün görüş ve nazariyelerini yıkmaktadır. Rızâ, kadının bir husus hariç erkek ile eşit olmasını açıklayan Bakara Sûresi 228. ayeti Kur'an'ın açık külli bir prensibi olarak nitelemektedir (Rızâ, 2008, s. 37). Onun düşüncesinde *bir derece üstünlük* durumu ise erkeğin kadına karşı sorumluluklarının fazla olması ile ilgili görülmektedir. Rızâ bu dereceyi, yöneticilik ve maslahatları yürütme derecesi olarak ifade etmektedir. Bunlara dayanarak İslâm'da kadının konumunun düşüklüğü ile ilgili Avrupa medeniyetinin ithamlarını iftira olarak değerlendirmiştir (Rızâ 2008, s. 39-43).

Rızâ, çok eşlilik konusunda da açıklamalar yaparak İslâm öncesinde Araplar ve İsrail oğullarında, çok eşliliğin adalet şartı ve sayı sınırlaması olmaksızın yaygın olduğunu belirtir. İslâm ise bu konularda şartlar ortaya koyarak adaleti sağlama endişesine sahip kimselerin bir kadınla yetinmesi gerektiğini beyan etmiştir. İslâm, çok eşliliği çok ağır şartlarla mübah görmüş ve kadınlara eşlerinin tekrar evlenmelerini kabul edip etmemekte serbestlik vermiştir. Hatta kadın istediğinde kullanmak üzere boşanma hakkını nikah akdi sırasında alabilir (Rızâ, 1947, s. 11/286; Rızâ, 1985, s. 324).

Diğer taraftan Rızâ, çok eşliliği esirlik ve kölelik konusunun kapsamı altında değerlendirmektedir. Ona göre insanlık çok eşliliği çeşitli şekillerde yaşamıştır. Bunun en eski sebebi ise köleliktir (Rızâ, 2008, s. 141). Rızâ, çok eşlilik durumunun tarihteki uygulamalarından bahsederek kadının köle gibi muamele gördüğüne değinmektedir. Geçmişte birden fazla kadın ile evlilik; hükümdar, emir ve zenginlere mahsus bir durumdur. Bu evliliklerden amaç ise çoğunlukla şehvet, hizmet ve kölelik gibi kadının değerini düşüren durumlar olmuştur. Rızâ, bu durumun Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğine kadar sürdüğünü vurgulamaktadır. Örneklerle çok eşliliğin ve zinanın kadının değerini düşüren durumlar olarak Batı'da hala yaygın olduğuna işaret etmektedir (Rızâ, 2008, s. 64).

Kur'an ise zina ve zina anlamı taşıyan bütün nikah çeşitlerini ve kadını bir meta gibi gören bütün uygulamaları yasaklamıştır. Ancak birden fazla kadınla evliliği mutlak olarak yasaklamamakla birlikte belli şartlarla sınırlandırmıştır (Rızâ, 2008, s. 66). Hatta Rızâ, zarara dönüştüğü görüldüğünde çok eşliliğin ulu'l-emr veya cumhur tarafından yasaklanabileceğini beyan etmektedir. Nitekim maslahat gereği kıtlık zamanında Hz. Ömer'in hırsızlık cezasını uygulamaması bu yaklaşımın önemli bir delili olarak sunulmuştur (Rızâ, 2008, s. 78).

Rızâ'ya göre boşanma, karşılıklı evlilik hukukunun gereklerini yerine getirme konusunda imkânsız bir hal ortaya çıktığında zaruret haline gelebilir. İslâm bu konuda da kadının haklarını düzenlemiş ve önceki dönemde mevcut olmayan bir ıslah ortaya koymuştur. Yahudilikte kadının fiziksel ya da ahlaki kusurları sebebiyle boşanma, erkek için bir hak olarak görülürken kadına böyle bir hak verilmemiştir. Hristiyanlık ise zina sebebiyle boşanmayı kabul etmektedir (Rızâ, 2008, s. 150). Batılılar, önceleri boşanmayı katı bir şekilde yasaklamış sonra ise Batı'da boşanma hususunda ileri gidilmiştir. Batılı hakimler

kadının saçı, erkeğin dergi ve gazetelere dalarak eşini ihmali, kadının telefonda çok konuşması gibi basit durumları boşanma sebebi olarak görmüştür (Rıza, 1947, s. 11/186-187; Rızâ, 1985, s. 325):

İslâm ise boşanmada her iki cinse de ortak hak verirken yetkiyi erkeğe vermiştir, çünkü erkek nafakayı sağladığı için evliliğin sürdürülmesinde daha isteklidir. Allah kadınlarda gördükleri kötü muameleye rağmen evliliğin sürdürülmesi konusunda erkeklerin kendilerini kontrol etmelerini istemiştir. “Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.” (4/19) İslâm, erkeğin nafakayı temin konusunda zayıflık göstermesi durumunda veya davranışsal-bedensel hastalıkları söz konusu olduğunda kadına mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunma hakkını vermiştir (Rıza, 1947, s. 11/186-187; Rızâ, 1985, s. 325). İslâm öncesinde ise Araplar, kadını sayı sınırı olmadan boşayabiliyordu, İslâm buna iki boşama sınırını getirmiştir. Cahiliye döneminde uygulanan erkek tarafından verilen mehrin tamamı veya bir kısmının iadesi ve boşanan kadının iddetinden sonra alıkonulması gibi durumlar İslâm'ın gelmesiyle yasaklanmıştır. Eşine dönmeyi istemesi durumunda kadının veliler tarafından engellenmesi de kaldırılmıştır. Böylece İslâm'ın gelmesiyle kadın için zulüm olan pek çok uygulama son bulmuştur (Rızâ, 2008, s. 152-153).

İslâm, ebeveyne iyi davranmayı tavsiye ederken anneye öncelik vermiştir. İslâm kızların eğitimi, kız kardeşlerin güvenceye alınması, kadın için işlerini üzerine alan bir kayyım atanması ve kadının velisi yoksa ulu'l-emrin veliliği üzerine alması gibi meselelerde hükümler ortaya koyarak kadının haksızlığa uğramasını engellemiştir (Rıza, 1947, 11/187; Rızâ, 1985, s. 326).

Rızâ, kadın hakları konusundaki görüşlerini aktarırken İslâm öncesi cahiliye dönemini ve Batı'nın içinde bulunduğu durumu Kur'an merkezli olarak İslâm'ın ilk dönemleri ile mukayese etmektedir. Bu mukayeselerle Rızâ'nın kadın konusundaki Batılı eleştirilere karşı Kur'an'ın Batı'nın ortaya koyduğu modern sistemden üstün bir sistem ortaya koyduğunu ispatlama amacıyla olduğu görülmektedir. Bu yolla Kur'an'ın kadın ile ilgili hükümlerini gözetilen maslahat çerçevesinde

açıklayarak Kur'an'ın modern çağa hitap etmediği yönündeki eleştiriye ve İslâm'ın kadının haklarını kısıtladığı yönündeki ithamlara cevap vermiş olmaktadır.

Sonuç

Modernleşme ile kadın hakları meselesi, modern İslâm düşünürlerini yoğun olarak meşgul etmiştir. Bu mesele, genel olarak İslâm'ın temel kaynaklarında kadının tesettürü, şahitliği, miras hakkı ve çok eşlilik gibi hükümler çerçevesinde tartışılmıştır. Bu çalışmada kadın hakları meselesi, Mısır merkezli olarak Reşid Rızâ'nın fikirleri ile sınırlandırılarak ele alınmıştır. Reşid Rızâ'nın konuyu ele aldığı belli metinler üzerinden doküman analizi ve söylem analizi yöntemlerini birlikte kullanarak Rızâ'nın görüşlerini hangi bağlamda ortaya koyduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Rızâ, Batı karşısındaki krizin yoğun olarak hissedildiği dönemde yaşamıştır. Bu dönemde oryantalist söylem tarafından İslâm'ın genel manada gelişime mâni olduğu iddiasıyla İslâm ülkelerindeki geri kalmışlıktan İslâm'ın temel kaynakları sorumlu tutulmuştur. Aynı zamanda aydınlanma düşüncesinin etkisi ve Batılı bilim anlayışının yayılması ile vahyin bilgi kaynağı oluşu sorgulanmıştır. İslâm'ın modern çağa hitabını ispatlama zarureti içinde olan modern İslâm düşünürleri, İslâm'ın kaynakları ile yorumunun arasını ayırarak Batılı eleştirileri cevaplamıştır. Batı'dan gelen eleştiriler, İslâm'ın yorum ve yaşanma biçimini aktaran klasik kaynakların bağlayıcı olmadığı fikri temelinde metin merkezli olarak doğrudan Kur'an üzerinden İslâm'ın ilk dönemi esas alınarak cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte İslâm coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olan Mısır'da ıslah fikirleri ortaya çıkmış ve İslâm dünyasına yayılmıştır. Bu ıslah faaliyetleri içinde kadın hakları meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Bölgenin önemli isimlerinden olan Rızâ'nın kadın hakları konusundaki eserlerinin te'lif sebeplerinden ve eserlerinde kullandığı üsluptan hem Batılı eleştirilere cevap vermek hem de İslâm toplumunu bilgilendirmek amacıyla İslâm'ın kadına verdiği hakları açıklamak istediği anlaşılmaktadır. Rızâ'nın Abduh ekolünün Batılı eleştiriler karşısında İslâm'ın değil, İslâm'ın ilk dönemlerinden sonraki yorumlarının problemli olduğu yönündeki temel fikrini sürdürdüğü görülmektedir. Bu amaçla İslâm'ın konu hakkındaki "gerçek" görüşünü ortaya koymak istemektedir. Bu yaklaşımında Kur'an'ın kadın konusunda ilk dönemde gerçekleştirdiği ıslahın üstünlüğünü ispatlamak amacıyla cahiliye dönemi kadının durumuna dair açıklamalarda bulunmaktadır. Kur'an, modern dönemde eleştiri konusu olan kadının miras hakkı, şahitliği, tesettürü, nikah ve boşanma gibi çeşitli konularda hiçbir beşeri sistemin ulaşamadığı üstünlükte bir sistem ortaya koymuştur. Diğer taraftan bu

yaklaşımıyla Reşid Rızâ, İslâm vahyinin sorgulanması ve modern problemlere cevap vermede yetersiz görülmesine karşı çıkararak Kur'an'ın asırlar önce kadına sunmuş olduğu seviyenin üstünlüğünü açıklamıştır. Kadın hakları konusunu Kur'an merkezli olarak ele alan Rızâ'nın Kur'an'ın kadın ile ilgili hükümlerini maslahat çerçevesinde açıkladığı görülmektedir. Rızâ, kadın hakları konusunda Batı'nın bütün gelişmişlik iddiasına rağmen İslâm'ın sunduğu seviyeye erişemediğini Batı'daki örnek uygulamalarla ispatlamaktadır. Kadın hakları konusunda batılılaşmanın temel ilkelerini edinmek gerektiği düşüncesinde olmasına rağmen onun düşüncesinde kadını fitratından uzaklaştıracak derecede batılılaşma doğru değildir. Onun konu hakkındaki görüşlerinin kadını fitratından uzaklaştıracak derecede tam batılılaşma ile İslâm'ın ilk dönemlerinden sonra ortaya çıkan yorumlar arasında Kur'an merkezli bir denge sağlamak amacına yönelik şekillendiği söylenebilir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: N/A

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça / References

- Ağçoban, S. (2016). Kadın olgusunun kültürel gelişimi ve İslâm'da kadının yeri üzerine tartışmalar. *International Journal of Cultural and Social Studies (Int-JCSS)*, 2(1), 14-24.
- Ahmed Cevdet Paşa. (1960). *Tezâkir* (C. Baysun, Yay.). Türk Tarih Kurumu.
- Azmeh, A. (2003). *İslâmlar ve moderniteler* (E. Gen, Çev.). İletişim.
- Baş, K. M. (2018). Oryantalizm ile feminizm arasında Türkiye'deki kadın yazarların eserleri. M. S. Bilgin (Ed.) *Uluslararası değişimler ve Türkiye* (s. 39-53) içinde. yy.
- Bulut, Y. (2016). *Oryantalizmin kısa tarihi* (6. Baskı). Küre.
- Bora, A. (2008). Ortadoğu'da kadın hareketleri: Farklı yollar, farklı stratejiler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (39), 55-70.
- Büyükkara, M. (2016). *Çağdaş İslâmî akımlar* (10. Baskı). Klasik.

- Cole, J. R. (1981). Feminism, class, and İslâm in turn of the century Egypt. *International Journal of Middle East Studies*, 13(4), 387-407.
- Çalışkan, İ. (2010). Modern zamanlarda tefsirin rotası: Muhammed Esed örneği. *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 17, 90-97.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. Routledge.
- Fazlurrahman. (2002). *İslâm ve çağdaşlık* (A. Açıkgenç, M. H. Kırbaşoğlu, Çev.). Ankara Okulu.
- Fazlurrahman. (2018). *İslâm* (M. Dağ, M. Aydın, Çev.). Ankara Okulu.
- Gökkır, N. (2012). Çağdaş tefsir' tipolojilerinde 'Okuyucu bağlamı'. B. A. Çetinkaya (Ed.) *Dini ve felsefi metinler: Yirmibirinci yüzyılda yeniden okuma, anlama ve algılama 2* (s. 613-622) içinde. Sultanbeyli Belediyesi Yayınları.
- Güç, A. (2008). İslâmcı feminizm: Müslüman kadınların birey olma çabaları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 649-673.
- Hatem, M. (1989). Through each other's eyes: Egyptian, Levantine-Egyptian, and European women's images of themselves and of each other (1862–1920). *Women's Studies*, 12(2), 183-198.
- Hourani, A. (1994). *Çağdaş Arap düşüncesi* (L. Boyacı, H. Yılmaz, Çev.). İnsan.
- İşcan, Z. (2001). Bazı İslâm modernistlerine göre kadın hakları konusunda kısmi bir değerlendirme. *EKEV Akademi Dergisi*, 3(1), 37-63.
- Kara, İ. (1997). *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi: metinler kişiler* (3. Baskı). Kitabevi.
- Kaval, M. (2016). İlahi dinlerde Kadın'ın kıymet problemi. *Akademik Bakış Dergisi*, (55), 306-324.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kumâri, J. (2016). *en-Neseviyye ve'l kavmiyye fi'l âlemi's-sâlis* (D. Rukiyye, A. Fadıl, Çev.). Darü'l Rahbe.
- Kurzman, C. (2002). *Modernist İslâm (1840-1940)*, Oxford University Press.
- Merad, A. (1999). Islah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 19* (s. 143-156) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mollaibrahimoğlu, S. & Çelik, İ. (2019). Abduh-Reşid Rızâ ve Tabâtabâî'nin Tefsirlerinde kadın konusuna yaklaşımları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 346-371.
- Özdeş, T. (2010). Kur'an-bilim ilişkisinin problematik boyutu üzerine genel bir değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), 7-27.
- Özervarlı, M. S. (2008). Reşid Rızâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 35* (s. 14-18) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Paçacı, M. (2010). *Çağdaşçı "Kur'an'da kadın" yorumunun eleştirisi*. B. Gökkır, N. Yılmaz, Ö. Kara, M. Abay, N. Gökkır (Ed.), *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* (s. 559-587) içinde. İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi

- Paçacı, M. (2013). Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve tefsire ne oldu? (2. Baskı). Klasik.
- Renan, E. (1946). *Nutuklar ve konferanslar* (Z. İshan, Çev.). Sakarya.
- Rızâ, R. (1900). *el-Menâr 3*. Matbaatü'l-menar.
- Rızâ, R. (1901). *el-Menâr 4*. Matbaatü'l-menar.
- Rızâ, R. (1905). *el-Menar 8*. Matbaatü'l-menar.
- Rızâ, R. (1910). Zehavizade Cemil Efendi'nin kadın meselesindeki muhacemat-ı şairanesi. *Sırat-ı Müstakim [Sebilü'r-Reşad]*, 5(120), 261-263.
- Rızâ, R. (1947). *Tefsirü'l-kur'ani'l-hakim: Tefsirü'l-menâr 1, 5, 11* (2. Baskı). Dârü'l-Menar.
- Rızâ, R. (1985). *el-Vahyü'l-Muhammedi* (10. Baskı). Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Rızâ, R. (2008). *İslâm'da kadının hukuku: Kadınlara çağrı* (M. Çelen, Çev.). Nida.
- Sadgrove, P. C. (2013). Zehâvî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 44* (s. 177-179) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem-belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. Engin.
- Terzioğlu, H. (2016). İslâm'da kadının konumuna modern yaklaşımlar -Mûsâ Cârullah Örneği-. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(33), 91-109.
- Uyanık, M. (2016). Modern İslâm düşüncesinin teşekkül devri: Modernist ve gelenekselci eğilimler merkezli bir inceleme. *Muhafazakâr Düşünce*, 12(47), 19-42.

Türkiye’de Yükseköğretim Kurumlarında İstihdamda Cinsiyet Açığının İstatistiksel Analizi

A Statistical Analysis for the Gender Employment Gap in Higher Education Institutions in Turkey

Funda H. SEZGİN*

Elif HAYKIR HOBİKOĞLU**

Özet

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği; sosyal, kültürel ve ekonomik yapıya, hatta oluşturulan politikalara bağlı olarak fırsatlara ve kaynaklara erişimde kadınların aleyhine ortaya çıkan eşitsizlik durumudur. İstihdamda cinsiyet ayrımcılığı ise günümüzde konuya yönelik duyarlılığın artması ile kadınların nitelik ve yeteneklerini geliştirme fırsatlarının oluşturulmasının da etkisiyle daha olumlu bir sürece girmiştir. Bu çalışmanın amacı, yükseköğretimde istihdamda cinsiyet eşitsizliğinin varlığını akademik unvanlar açısından incelemektir. Bu bağlamda, devlet ve özel üniversiteler için, 2020 yılına yönelik olarak, yükseköğretimde istihdamda cinsiyet eşitsizliğinin varlığı, Mann-Whitney-U testi yardımıyla araştırılmıştır. Analiz sonucunda Profesör, Doçent ve Dr. Öğre-

* Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: hfundasezgin@yahoo.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2693-9601>

** Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: elifh@istanbul.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3575-7508>

tim Üyesi istihdamında kadın ve erkek akademisyenler arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu kadrolarda erkek akademisyen sayısının yüksek olduğu görülmüştür. Öğretim Görevlisi ve Araştırma Görevlisi unvanları için, kadın ve erkek akademisyenler açısından istatistiki bakımdan anlamlı farklılık elde edilmemiştir. Bir diğer ifadeyle, istihdamda cinsiyet eşitsizliği varlığı Profesör, Doçent ve Dr. Öğretim Üyesi unvanları için söz konusudur. Akademiye kabul sürecinde nesnel kriterlerin sağlanması ve kadınların kendilerini geliştirme imkanlarının iyileştirilmesi cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Sonuç olarak akademiye cinsiyet eşitliğinin korunması için gerekli olan koşulların iyileştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet eşitsizliği, Yükseköğretim, Akademisyen, İstatistik Analiz, Mann-Whitney-U Test

Abstract

Gender inequality is the situation of inequality against women in accessing opportunities and resources depending on the social, cultural and economic structure and even the policies created. Gender discrimination in employment, on the other hand, has entered a more positive process with the increase in sensitivity towards the issue and opportunities for women to develop their qualifications and abilities. The aim of this study is to examine the existence of gender inequality in employment in higher education in Turkey in terms of academic titles. For public and private universities, the existence of gender inequality in employment in higher education for 2020 was investigated with the help of the Mann-Whitney-U test. As a result of the analysis, statistically significant differences were determined for male and female academicians with regards to the titles of; Professor, Associate Professor and Assistant Professors in terms of faculty member employment. It has been observed that the number of male academicians in these positions is high. However, there is no statistically significant difference between male and female academicians for the titles of Lecturer and Research Assistant. This indicates the existence of gender inequality in employment

of those employed as Professor, Associate Professor and Dr. as Faculty Members. In the process of admission to the academy, providing objective criteria and improving women's opportunities for self-development will eliminate gender inequality. As a result, it is of great importance to improve the conditions necessary for the protection of gender equality in academia.

Keywords: Gender Inequality, Higher Education Institutions, Academician, Statistical Analysis, Mann-Whitney-U Test

Extended Abstract

Gender, unlike biological sex, which is based on the biological characteristics of men and women, is a concept that refers to the roles, behaviors, and social expectations that society values for men and women. The concepts of gender equality, men and women in social institutions (family, work, law, education, politics, religion, health, etc.) the available resources, opportunities, and equality refers to the use of power, while gender inequalities also tells the unequal position within these areas. Gender takes into account the spiritual, social and cultural differences between men and women. The concept of gender describes behaviors that are considered appropriate for men and women in a particular society.

As an institution, the functioning of the university is not affected by the dynamics of society and the gender regime in which it is formed. As in many institutions, in universities performance evaluations cannot be conducted independently of the gender of people, and the same behaviors shown by women and men are interpreted differently depending on their gender.

Currently, when education is considered one of the basic rights, the time spent in education has increased when compared to the past, as well as the demand for women to enter higher education and progress in academic careers. The aim of this study is to investigate the entry of women into academia as students and academicians, and whether academic fields of study are gender-based and progress processes exist in academic careers.

Although women constitute 44% of employees in academia, as ob-

served in the world, the data in Turkey indicates horizontal separation in academia . As such, the areas where female academics are most concentrated are the fields of Language and Literature, followed by Health Sciences, Social Sciences, Arts and Applied Social Sciences respectively. However, males prefer to work in Technical Sciences, Mathematics and Science, Agriculture and Forestry, which have a higher economic return.

In today's Turkey, the fact that women participate in academia in much greater numbers than in other countries is a promising reality of women's employment in scientific production, regardless. But studies with academics in Turkey and various statistical data show that universities that are part of society also do not operate independently of the roles that society attributes to the sexes, despite the numerical majority of women.

The norms and values of their communities, higher education institutions, customs, traditions being formed according to the structure of the higher education system in every society, organization, system change and transformation login to the initiative has a significant impact on gender relations and conditions. In this context, gender-related roles and expectations built by society are also reflected and reproduced in higher education institutions.

It can be said that the disproportionate distribution of women to academic staff is also reflected in the level of participation in decision-making mechanisms in the institutions in which they are located. Looking at the gender distribution of managers in universities, it can be seen that women are represented at very low levels in decision-making mechanisms in universities.

However, a rise in academic positions held by women, including positions as a research assistant, as well as more senior levels, for the past differences in female employment between the generations and should not be ignored. In other words, the majority research staff is female, which is the entry position into academia, which may indicate a possible transformation in the distribution of future university staff by gender.

The aim of this study is to examine the existence of gender ine-

quality in employment in higher education in Turkey in terms of academic titles. Testing the hypothesis has shown that, when considering academics of different titles working in universities of higher education, there is a statistically significant difference in the number of male and females employed in academic roles. In the first phase of the study, normality tests were applied to determine appropriate analysis methods for the data. The data did not provide the normal distribution for both tests ($p < 0.05$). In this case, the Mann-Whitney-U test was used to test differences for the gender group.

In terms of gender, professor, associate professor and assistant professors statistically significant differences were observed for the member titles ($p < 0.05$), showing there is gender inequality in employment for these titles. On the other hand, no significant difference was found for the titles of lecturer and research assistant ($p > 0.05$). In this case, it is seen that the gender inequality for these two cadres appears to be at the closing point. Looking at the mean rank for the source of the difference, professor, associate professor and assistant professors It is seen that the number of men in the titles of members is higher.

According to the results, professor, associate professor and assistant professors gender inequality for member titles persists. It is important to improve this situation rapidly in democratic institutions such as universities. The preservation of objective criteria for entry to the academy and the improvement of women's opportunities for self-development will ensure the elimination of gender inequality.

Giriş

Ekonomik kalkınmada ilk şart, üretim faktörlerinden etkin bir biçimde faydalanmaktır. Üretim faktörlerinin en önemli unsuru olan emek gücü kapsamında kadınlar açısından negatif yönden cinsiyet ayrımcılığında bulunulması, kadının işgücü piyasasına katılımı hususunda bir dengesizlik yaratmaktadır. Bilhassa, 20. yüzyılın başlarından beri kadınların etkin olarak istihdamda yer almaya başlamaları hem çalışma hayatında hem de toplum yaşamında olabildiğince hızlı bir de-

gişim sürecini başlatmıştır. Batılı devletlerde ortaya çıkan Sanayi Devrimi sonucunda, emek gücü ihtiyacını gidermek amacıyla iş hayatına katılmak durumunda kalan kadınlar, bu süreçte önemli kazanımlar elde etmiştir. Kadınların işgücüne dahil edilmesi sürdürülebilir kalkınmada ciddi bir unsur olarak kabul edilmiş, ancak gelişmekte olan toplumlarda bu durum yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Kadın istihdamındaki artış, bir ülkede sektörel düzeyde katma değerlerde de artış meydana getirecek ekonomik kalkınmaya yönelik pozitif etkisini gösterecektir (Günday, 2011, s. 1; Yorgun, 2010, s. 168).

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğin sahip oldukları biyolojik niteliklerine göre biyolojik cinsiyetten ayrı bir biçimde, toplum içerisinde kadın ve erkeğe biçilen rol, davranış ve toplumsal beklentilere yönelik bir ifadedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ifadesi, kadın ve erkeğin, toplumda yer alan kurumlar dahilinde (sağlık, aile, eğitim, çalışma, din, hukuk, siyaset vb.) mevcut kaynakları, imkanları ve gücü kullanımlarındaki eşitlik olgusunu tanımlarken toplumsal cinsiyet eşitsizliği söz konusu alanlarda birinin diğerine göre eşit olmama durumunu ifade eder. Toplumsal cinsiyet konusu, kadın ile erkek arasındaki kültürel, ruhsal ve toplumsal farklılıkları göz önünde bulundurur. Toplumsal cinsiyet kavramı, belli bir toplumda kadın ve erkek için uygun görülen davranışlara işaret etmektedir (Ecevit, 2003, s. 84).

Kadının toplumsal hayattaki durumunun iyileştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi, insani gelişme sürecinin geliştirilmesinde, bir başka deyişle insani yoksulluğun azaltılması hususunda önemli bir görev üstlenecektir. Sağlık, eğitim ve beslenmeye erişimin yanı sıra, emek gücü piyasasında katılım gösterilmesi gibi iktisadi ve toplumsal kaynaklara erişim, parlamentoda temsil vb. siyasal karar süreçlerinde katılım alanlarındaki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yoksulluk düzeyinde artışa neden olmaktadır (Forsythe vd., 2000, s. 575).

İlk olarak 2006 tarihinde Dünya Ekonomik Forumu'nun yayınlamış olduğu Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi Raporu'nda, toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizliğin büyüklüğü rakamlar ile ifade edilmekte ve zaman geçtikçe göstergelerde yer alan değerlerdeki gelişmeler izlenmektedir. Dünya ekonomik forumu dışında farklı kurumların da cinsiyet eşitsizliğine yönelik endeksler geliştirmesi sonucunda, ülkeler arasında karşılaştırma yapma imkânı doğmuştur. Dolayısıyla, küresel düzeyde toplumsal cinsiyet farklılıklarının karşılaştırılmasına yönelik bütünsel bir yapı elde ederek kadın ve erkek arasında kaynaklarını eşit oranda dağıtan ülkeler "rol model ülkeler" olarak örnek teşkil etmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi, toplumların gelişmişlik seviyeleri baz alınarak değil, toplumsal cinsiyet farklılıklarının sıralanması ile ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, sıralamada kullanılan temel kriter; endeksi oluşturan kaynaklara erişim konusunda uçurumu azaltmayı başaran ülkenin ön plana çıkmasına dayanmaktadır. Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Endeksi kadınlar ve erkekler arasındaki farklılığı dört ana başlıkta (ekonomik katılım ve fırsat, sağlık ve hayatta kalma, eğitime katılım ve politik güçlenme) incelemektedir. Rapor kapsamında ülkelere 0 ile 1 arasında bir puan verilmekte; bu puanın 1'e yaklaşması halinde aradaki fark azalmakta, 0'a yaklaşması halinde aradaki fark artmaktadır (WEF-The Global Gender Gap Report, 2020).

Bir kurum olarak üniversitenin işleyişinin de içinde şekillendiği toplumun dinamiklerinden ve cinsiyet rejiminden etkilenmediği söylenemez. Heilman (2001), Wenneras ve Wold (2001) ve Settles vd. (2006) çalışmalarında belirttiği üzere, pek çok kurumda olduğu gibi üniversitelerde de yükselmeler, performans değerlendirmeleri kişilerin cinsiyetlerinden bağımsız yürütülememekte, kadınların ve erkeklerin gösterdikleri aynı davranışlar cinsiyetlerine göre farklı yorumlanmaktadır.

Tablo 1. Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Endeksi Türkiye Verileri

Tarih	Türkiye sırası	Türkiye skoru	Toplam Ülke Sayısı
2006	105	0,585	115
2007	121	0,577	128
2008	123	0,585	130
2009	129	0,583	134
2010	126	0,588	134
2011	122	0,595	135
2012	124	0,601	135
2013	120	0,608	136
2014	125	0,618	142
2015	130	0,624	145
2016	130	0,623	144
2017	131	0,625	144
2018	130	0,628	144
2019	130	0,635	153
2020	133	0,638	156

Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu, Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu, <https://www.weforum.org/reports/> (12.01.2021).

Türkiye, 2006'da hazırlanan ilk raporda 115 ülke arasında 105'inci sırada yer almıştır. 2012 yılı raporunda genel düzeyde 135 ülke içinde 0,601 puan elde ederek 124. sırada yer alırken 2017 yılı raporunda ise genel düzeyde 144 ülke içerisinde 0,625 puan ile 131. sırada yer almıştır. Türkiye için endeks 2020 yılı için 0,638 puan ile 133. sıraya gerilemiştir. 2006 ve 2020 verileri karşılaştırıldığında, Türkiye'nin aradan geçen 15 yılda cinsiyet eşitsizliğini giderme konusunda yeterli ilerlemeyi gösteremediği anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Kadın Öğretim Üyelerinin Yıllara Göre Oranları

Yıl	Kadın Öğretim Üyesi Oranı (%)
1944-1945	13.9
1950-1951	15.9
1959-1960	18.8
1973-1974	25.4
1981-1982	26
1990-1991	31
1993-1994	33
1997-1998	33.8
2001-2002	36.6
2004-2005	38.2
2007-2008	40.3
2010-2011	40.8
2012-2013	41,5
2014-2015	43.0
2016-2017	43.2
2018-2019	44.0
2019-2020	45.0

Kaynak: Yükseköğretim Kurumu, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (15.02.2020).

Türkiye'de kadınların yükseköğretimde, diğer ülkelere göre çok daha fazla sayıda yer almaları, kadınların bilimsel üretimdeki istihdamına dair umut vericidir. Tablo 2'de görüleceği üzere, Türkiye'de kadın akademisyen oranı yıllar içinde artış eğilimi taşımaktadır.

Tablo 3. Seçilmiş Ülkeler İçin Yükseköğretimde Cinsiyete Göre Akademisyen Dağılımı ve Cinsiyet Uçurumu Endeksi (2019-%)

Ülkeler	Kadın Akademisyen Yüzdesi	Erkek Akademisyen Yüzdesi	Cinsiyet Uçurumu Endeksi
Bulgaristan	0.49	0.51	0.727
Belçika	0.48	0.52	0.750
Çek Cumhuriyeti	0.38	0.62	0.706
Danimarka	0.44	0.56	0.782
Almanya	0.40	0.60	0.787
Estonya	0.48	0.52	0.751
İrlanda	0.44	0.56	0.798
Yunanistan	0.35	0.65	0.701
İspanya	0.44	0.56	0.795
Fransa	0.44	0.56	0.781
Hırvatistan	0.48	0.51	0.677
İtalya	0.37	0.63	0.707
Letonya	0.56	0.44	0.745
Litvanya	0.56	0.44	0.785
Lüksemburg	0.40	0.60	0.725
Macaristan	0.40	0.60	0.677
Malta	0.37	0.63	0.693
Hollanda	0.46	0.54	0.736
Avusturya	0.43	0.57	0.744
Polonya	0.45	0.55	0.737
Portekiz	0.45	0.55	0.744
Romanya	0.51	0.49	0.724
Slovenya	0.42	0.58	0.743
Slovakya	0.46	0.54	0.718
Finlandiya	0.52	0.48	0.832
İsveç	0.45	0.55	0.820
İngiltere	0.45	0.55	0.767
Norveç	0.46	0.54	0.842
İsviçre	0.35	0.65	0.779
Türkiye	0.45	0.55	0.635

Kaynak: <http://data.uis.unesco.org/> (23.01.2021)

Tablo 3 incelendiğinde, cinsiyet uçurumu endeksi değeri olumlu yönde olan ülkelerde (İrlanda, İsveç, Norveç, Finlandiya) üniversitede çalışan erkek akademisyen sayısının yüksek olduğu görülmektedir. Le-

tonya ve Litvanya'da ise, cinsiyet uçurumu endeksi İskandinav ülkeleri kadar olumlu değerde olmasa da, kadın akademisyen oranı erkeklere göre daha yüksektir. Bu durumda, cinsiyet uçurumu endeks değeri genel olarak olumlu olsa da üniversite için çoğu ülkede akademisyen sayısına yansımadağı sonucu görülmüştür. Avrupa Birliğı ülkelerinde, hem eğitim hem de istihdam alanındaki eşitlikçi politikaların olumlu etkisiyle, son dönemde yükseköğretimde akademik rolde ve liderlik konularında cinsiyetçi bir değişimin olması ve bu değişimin daha çok kadınlar lehine gerçekleşmesine rağmen, erkek akademisyen oranı halen yüksek düzeydedir. Türkiye, cinsiyet uçurumunda yıllar içinde gelişme kaydetmekle beraber Avrupa Birliğı ülkelerine göre düşük bir değerdedir ve kadın akademisyen oranı erkeklere oranla düşüktür.

Kadınların akademide veya araştırma üreten ve destekleyen kuruluşlarda karar alıcı pozisyonlarda olması; kadınların deneyimlerinin, yetenek ve bilgilerinin alınan kararlara yansıtılmasına, bu bilgi ve farkındalığının gözetildiğı bir yönetim anlayışının akademik kültüre yerleşmesine yol açacaktır. Ülkemizin geleceğı gençlerimizi hayata hazırlayan üniversitelerin, kurum olarak cinsiyet eşitliğini her alanda benimseyen bir profilde olması, eğitim ve araştırma faaliyetlerine toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısını dahil etmesi ve genel anlamda akademik yaşamın her alanını önyargılardan ve ayrımcı uygulamalardan arındırması, rol model kimlik kazanması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, akademide toplumsal cinsiyet eşitliğine dair niteliksel ve niceliksel veri toplanması, izleme değerlendirme çalışmalarının sistematik olarak yapılması, bu hedefe ne kadar ulaşıldığının somut bir ampirik kanıtı olacaktır. Bu gerçek çalışmamızın motivasyonunu oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yükseköğretimde, istihdamda cinsiyet eşitsizliğinin varlığını akademik unvanlar açısından incelemektir. Üniversitelerde çalışan farklı unvanlardaki akademisyen sayıları arasında, cinsiyete göre istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığının belirlenmesi hedeflenmiştir.

İstihdamda Cinsiyet Çalışmaları Üzerine Literatür

Türkiye'de kadın istihdamı konusunda tarihsel olarak var olan sosyal, ekonomik ve politik faktörlerden beslenen cinsiyet eşitsizliği sorunları (Kuzgun ve Sevim, 2004; Kadam ve Toksöz, 2004, Karabıyık, 2012; Özyaydınlık, 2014) işgücüne düşük katılım oranı (Dayıoğlu ve Kasnakoğ-

lu, 1997; Tunalı ve Ercan, 1998; Dedeoğlu, 2000; TÜSİAD, 2000; TÜSİAD, 2008) işe alım ve terfi sorunları, iş ayrımcılığı, ücret ayrımcılığı (Dayıoğlu ve Kasnakoglu, 1997; Tansel, 1994; Tansel, 2005; Duruoğlu, 2007; Cömert, 2014) gibi sorunlar gerek kadına yönelik duyarlılığın artırılmasına gerekse kadınların eğitim (Goldin vd., 2006) ve istihdamına yönelik politikaların (Çağatay ve Berik, 1990; Çağatay ve Özler, 1995, Süral, 2007; Aydın, 2016, Süral, 2013) desteği ile tüm sorunlara rağmen (Dedeoğlu, 2009, Deniz ve Hobikoglu, 2012) azalmakta ancak hala devam etmektedir.

Ledwith ve Manfredi çalışmalarında (2000), Avrupa ve İngiltere’de yükseköğretimde kadınların pozisyonlarını incelemiştir. Genç ve yaşlı kadın akademisyenlerin kariyerlerinin ilerlemelerinde önemli farklılıklar tespit etmişlerdir. Yaşlı kadın akademisyenler, kariyer gelişim süreçleri boyunca, ailelerini iş yaşamlarından daha ön planda tuttuklarını belirtirken, genç kadın akademisyenler ise, kariyer gelişme süreçlerinde, kadın-erkek eşitliğini içeren yaşam tarzı ve aile destek sistemi kavramlarının etkisi ile, aile yaşamlarını kariyerlerine entegre etmeyi daha önemli gördüklerini vurgulamışlardır.

Bradley çalışmasında (2000), çalışma alanına göre cinsiyete dayalı farklılaşmayı iki ölçüt kullanarak 1965 ile 1990 yılları arasında geniş bir yelpazede incelemiş ve cinsiyete dayalı farklılaşmanın şaşırtıcı derecede azaldığını tespit etmiştir.

Özkanlı ve White çalışmalarında (2008), Avustralya ve Türkiye’de kadın akademisyenlerin kariyerlerindeki sorunları incelemiştir. Türkiye’deki kadın akademisyenlerin mesleki pozisyonlarda yüksek oranda temsil edilmesinde, liderlik tarzlarından ziyade tarihi, sosyal ve kültürel faktörlerin etkisinin bulunduğunu ve akademiye ilerlemelerinin desteklendiğini tespit etmişlerdir. Türkiye’de aile-iş dengesinin kadınlar için bir engel oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Çakır çalışmasında (2008), kadının çalışma yaşamında, ekonomik etkinliklerde, siyasal yaşamda, eğitim ve sağlık alanlarında karşılaştığı sorunların birbiri ile bağlantılı olduğunu; bu sebeple kadının toplumsal yaşamın bütün alanlarından dışlanmasını önleyerek bütünleşmesini sağlamak amacıyla bireysel ve toplumsal bazda politikaların uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.

Dayıoğlu ve Kırdar çalışmalarında (2010), kadınların işgücüne katılımının temel özelliklerini incelemiştir. Yazarlar, kadınların işgücüne katılım oranlarının demografik özelliklere göre farklılık arz

ettiğini, eğitimle birlikte işgücüne katılım oranının genelde arttığını, ancak bu oranın kentte durağan olduğunu veya düşüş gösterdiğini tespit etmiştir.

Kumaş ve Çağlar çalışmalarında (2010), *“Türkiye’de kadınların ek-sik istihdam edilmesinde demografik özellikleri ve istihdam biçim, koşul ve durumlarının eksik istihdamlarını etkilediğini, kadının eksik istih-damı, geleneksel yapıya veya toplumsal cinsiyetçi bakış açısına bağlı rol ve görevleri ile ilişkilendirilebileceğini”* belirtmişlerdir.

Korkmaz ve Korkut çalışmalarında (2012), *“kırsal alanda ve kentte kadının işgücüne katılımının farklılık gösterdiği, kırsal alanda kadının işgücüne katılımında azalma meydana gelirken, son yıllarda kentteki kadının işgücüne katılımında artış yaşandığı, bu durumun ise son yıl-larda kadın istihdamını arttırmaya yönelik geliştirilen politikaların bir sonucu olduğu”* vurgulamıştır.

Sağlamer vd. çalışmalarında (2013), üniversitelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini incelemişlerdir. Bu sorunun önlenmesi için eğitim, idari, akademik yükseltme, danışmanlık ve destek mekanizmalarının kurulup işletilmesinin önemli olduğu üzerinde durmuşlardır.

Cesim vd. çalışmalarında (2013), Türkiye’deki kadın istihdamının işgücü piyasası açısından gelişmiş bir ülke olan ABD’deki kadın istih-damına göre nerede bulunduğunu ve buna etki eden faktörlerin neler olduğunu incelemişlerdir. Cesim vd. çalışmalarında (2013) şu sonuçlara ulaşmıştır: *“Amerika’da 2000’li yıllardan bu yana kadın istihdamında-ki gelişim %5 seviyesinde iken, Türkiye’de bu oran %25 olarak bulun-muştur. Amerika’daki katılım oranlarının %50’ler seviyesinde iken, bu oranın Türkiye’de %25’ler seviyesinde kaldığı, Amerika’da çalışan ka-dınların büyük çoğunluğunun yüksek eğitim gerektiren yönetsel iş-lerde çalışırken, Türkiye’de çalışan kadınların daha çok balıkçılık veya zirai sektörlerde yoğunlaştıkları görülmüştür.”*

Özkaplan çalışmasında (2013), *“Kadın-erkek işi olarak akademik disiplinlerin ayrışması, akademik unvanların ve yönetici pozisyonları-nın cinsiyete göre katmanlaşması ile akademik pozisyonların güvence-li/güvencesiz olarak parçalanması, 1990’lardan itibaren iyice görünür hale geldiğini, toplam içinde kadın akademisyenlerin ağırlığı artması-na rağmen, kadın akademisyenlerin erkek-egemen akademik alanlara*

girmesinin ve eril / güvenceli akademik unvanları elde etmesinin önünde pek çok görünmez engelin olduğunu” belirtmiştir.

Kılıç ve Öztürk çalışmalarında (2014), Türkiye’de kadın istihdamının genel özelliklerini incelemişlerdir. Kılıç ve Öztürk çalışmalarında (2014), eğitim, medeni durum, ekonomik kaynaklar, toplumsal cinsiyet algısı ve yerleşim yerini kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler olarak tespit etmişlerdir.

Çetin ve Sevüktekin çalışmalarında (2014), Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri 1988-2012 dönemi için incelemişlerdir. Çetin ve Sevüktekin’in çalışmalarında (2014) *“evli kadınların istihdamda daha az yer aldığı ve eğitim durumu ile medeni durumun kadının istihdamı açısından birlikte değerlendirilmesi gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.”*

Özcan ve İnanç çalışmalarında (2015), kadın akademisyenlerin sayısının önemli ölçüde artmasına rağmen, bunun ailelerini ihmal etme pahasına gerçekleştiği ve erkek akademisyenlerin iş-yaşam dengesinin kadın akademisyenlere göre daha dengede olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, kadın akademisyenlerin doktora sonrası cam tavan problemi ile karşılaştıklarını, bir sonraki akademik aşama için erkeklere göre daha fazla bekletildiklerini belirlemişlerdir.

Yenilmez çalışmasında (2016), ortaöğretim sonrası eğitim kurumu olan akademide Türk kadınının statüsünü araştırmıştır. Yenilmez’in (2016) Türkiye’de kadın akademisyenlerin genel durumuna yönelik çalışmasında ulaştığı sonuçlar şöyledir: *“Genelde kadın branşı olarak kabul edilen bölümlerde daha çok kadın olduğunu, kadın akademisyen sayısının başlama düzeyinde yüksek olmasına karşın, pek çok kadın akademisyenin üst düzey mevkilerde yer alamamasının sebebi mesleki cinsiyet ayrımcılığının yaşanmasının bir göstergesi olduğunu, belirtmiştir. Bunun en bilinen nedeni, akademide kadınların kurumlar içerisinde gerek terfi gerekse kendi kişisel tercihleri için ataerkil yapıdan kaynaklanan cinsiyet eşitsizliği ile uğraşmak zorunda olmasına bağlamıştır. Kadın akademisyenlerin ve profesörlerin sayısı tüm disiplinlerde göreceli olarak artış göstermektedir. Çocuk ile ev işleri, temizlik ve yemek yapmak gibi kadınlardan beklenen geleneksel aile görevleri, ne yazık ki kadınların akademik verimliliklerini ve iş hayatında başarıya yönelik potansiyellerini olumsuz etkilemektedir. Bu durumun ortadan kaldırıl-*

ması için kadınların kendileri başta olmak üzere ailelere ve devlete de önemli görevler düştüğü bilinmektedir. Aile düzeyinde, bilinçli yaklaşımlar ile erkek ve kız çocuklar arasındaki iş bölümüne dikkat edilmelidir. Devletler ise, ayrımcılığın her türüsünün yasaklanması için yasaları yeniden düzenleyebilir ya da ayrımcılığa ciddi müdahalelerde bulunabilir.”

Adak'ın çalışmasına göre (2018), akademik kariyere araştırma görevlisi konumunda %50 kadın ve %50 erkek olacak şekilde adım atılırken profesörlük aşamasına erişebilen kadınların oranı %20 kayıpla %30 oranına düşmektedir. Bunun yanı sıra akademide toplumsal cinsiyete dayanan temel problem, kadınların akademik yönetimdeki temsillerinin erkeklere kıyasla daha düşük olması gerçeğidir. Akademisyen kadınların en fazla görev aldığı bölümler dil ve edebiyat alanları olmakla beraber bu bölümleri sırası ile sağlık bilimleri, sosyal bilimler, sanat ve uygulamalı sosyal bilimler izlemektedir. Diğer taraftan, erkekler ekonomik kazanımı daha çok olan matematik ve fen bilimleri, teknik bilimler, ormancılık ve ziraat dallarında görev almayı tercih etmektedir.

Tuncer çalışmasında (2019), akademisyenlerin, özellikle de sosyal bilimler alanında çalışanların, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilinçli olduklarına ilişkin yaygın toplumsal kanının aksine davranışlar sergilediğini vurgulamış; erkek akademisyenlerin çoğunun gerçek hayatta ataerkil ve erkek egemen ilişkileri üretmeye devam etmekte olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan, yönetici konumundaki kadın akademisyenlerin kadınlarla ve erkeklerle kurdukları ilişkilerde eril tahakküm mekanizmalarından vazgeçemediklerini dile getirmiştir. Akademinin temelde erkek değerleri ve çıkarlarıyla örülü, kadınları dışlayan ve ikincilleştiren eril merkezli bir kültüre sahip olduğuna vurgu yapmıştır.

İstatistiksel Analiz

Veri ve Yöntem

Çalışmada, vakıf ve devlet üniversitelerinde çalışan akademik personelin, kadın-erkek grupları arasında unvana yönelik istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amaçlı analizler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, verilere Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri yardımıyla normallik sınaması yapılmıştır. Normal dağılım sağlanamaması nedeniyle, non-parametrik test kabul edilen Mann-Whitney-U testinden yararlanılmıştır. Mann-Whitney-U

testi iki bağımsız grup için anlamlı farklılık olup olmadığını belirleyen bir testtir. Veriler www.yok.gov.tr sitesinden elde edilmiştir. Tablo 4'de Türkiye'de yükseköğretimde akademik personelin cinsiyete göre istihdam yapısı verilmiştir.

Tablo 4. Türkiye'de Yükseköğretimde Akademik Personelin Cinsiyete Göre İstihdam Yapısı (2020 Yılı)

Unvan	Cinsiyet	Devlet		Vakıf		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Profesör	Erkek	16288	0.680	3111	0.684	19407	0.681
	Kadın	7672	0.320	1434	0.316	9107	0.319
	Toplam	23960	100	4545	100	28514	100
Doçent	Erkek	8900	0.608	1093	0.541	9996	0.600
	Kadın	5738	0.392	929	0.459	6668	0.400
	Toplam	14638	100	2022	100	16664	100
Dr. Öğr. Üyesi	Erkek	18808	0.576	4064	0.490	22892	0.558
	Kadın	13856	0.424	4228	0.510	18106	0.442
	Toplam	32664	100	8292	100	40998	100
Öğretim Görevlisi	Erkek	16115	0.532	2471	0.349	18692	0.496
	Kadın	14199	0.468	4601	0.651	18959	0.504
	Toplam	30314	100	7072	100	37651	100
Araştırma Görevlisi	Erkek	23109	0.499	1711	0.390	24820	0.490
	Kadın	23168	0.501	2679	0.610	25847	0.510
	Toplam	46277	100	4390	100	50667	100
Genel Toplam	Erkek	83220	0.563	12450	0.473	95807	0.549
	Kadın	64633	0.437	13871	0.527	78687	0.451
	Toplam	147853	100	26321	100	174494	100

Kaynak: Yükseköğretim Kurumu, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (15.02.2020).

Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmanın ilk aşamasında verilere yönelik uygun analiz yöntemlerinin belirlenmesi için normallik sınamaları uygulanmıştır. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik test sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Normallik Sınaması Sonuçları

Unvan	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk	
	İstatistik	p	İstatistik	p
Profesör	.244	,000	.669	,000
Doçent	.197	,000	.759	,000
Dr. Öğr. Üyesi	.093	,000	.932	,000
Öğretim Görevlisi	.122	,000	.881	,000
Araştırma Görevlisi	.199	,000	.796	,000

Tablo 5'den görüleceği üzere, $p < 0.05$ olduğundan, her iki test için normal dağılımın sağlanmadığını belirten H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda cinsiyet grubu için farklılıkların sınanmasında non-parametrik test olan ve normal dağılım gerektirmeyen Mann-Whitney-U testi kullanılmıştır.

Tablo 6. Mann-Whitney-U Testi Sonuçları

Unvan	Grup	n	Ortalama sıra	Mann-Whitney-U istatistiği	p
Profesör	Erkek	203	244.00	12383.0	0,000*
	Kadın	203	163.00		
	Toplam	406			
Doçent	Erkek	203	226.07	16023.5	0,000*
	Kadın	203	180.93		
	Toplam	406			
Dr. Öğr. Üyesi	Erkek	203	219.12	17433.5	0,000*
	Kadın	203	187.88		
	Toplam	406			
Öğretim Görevlisi	Erkek	203	202.20	20340.5	0,284
	Kadın	203	204.80		
	Toplam	406			
Araştırma Görevlisi	Erkek	203	202.59	20420.0	0,593
	Kadın	203	204.41		
	Toplam	406			

*0.05 için istatistik anlamlı farklılık

Tablo 6'dan görülebileceği gibi, cinsiyet bağlamında Profesör, Doçent ve Dr. Öğr. Üyesi unvanları için istatistiki açıdan anlamlı farklılık elde edilmiştir ($p < 0.05$). Yani; bu unvanlar için istihdamda cinsiyet eşitsizliğinin varlığı söz konusudur. Buna karşılık, öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi unvanları için anlamlı farklılık elde edilmemiştir ($p > 0.05$). Bu durumda, bu iki kadro için cinsiyet eşitsizliğinin kapanma noktasında olduğu görülmektedir. Farkın kaynağına yönelik sıra ortalamasına (mean rank) bakıldığında, Profesör, Doçent ve Dr. Öğr. Üyesi unvanlarında erkek sayısının fazla olduğu görülmektedir.

Sonuçlara göre, öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi kadroları dışında kalan Profesör, Doçent ve Dr. Öğr. Üyesi unvanları için cinsiyet eşitsizliği devam etmektedir. Üniversite gibi demokratik kurumlarda bu durumun hızla iyileştirilmesi önem taşımaktadır. Sadece öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi kadrosunda kadın sayısının fazla olduğu, diğer unvanlarda erkek sayısının daha yüksek olduğu görülmüştür. Literatüre bakıldığında; Özcan ve İnanç (2015), Adak (2018), O'Neil (2019), Tuncer (2019) ve Kaya Erdoğan (2021) çalışmalarında, akademik unvan yükselişi gerçekleşerek doçentlik, profesörlük veya dekanlık-rektörlük gibi yöneticilik düzeyine gelindiğinde, cinsiyet eşitsizliğinin kendini gösterdiğini, bu aşamalarda kadın sayısının düşük olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu çalışma söz konusu bulgular ile uyumlu çıkmıştır.

Bu sonuç, yıllar içinde Türkiye'de üniversitelerde görev yapan kadınların sayısının artışına rağmen, toplumun cinsiyetlere atfettiği rollerden bağımsız işlemediğini, çocuk bakımı, evdeki farklı sorumluluklar vb. işlerin kadın akademisyenlerin hayatında büyük bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Er çalışmasında (2008), kadın akademisyenlerin yönetici pozisyonundaki diğer kadınlara göre daha iyi bir durumda olup olmadığını sosyolojik bir ekseninde tartışmıştır. Araştırma sonucunda kadınların toplumsal cinsiyet bağlamında akademide belli unvanlarda toplandığı; orta ve üst düzey yöneticilikte temsillerinin az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, araştırmamızın analiz bulguları ile desteklenmiş, 2021 yılı için de aynı durumun geçerli olduğu anlaşılmıştır.

Bir çalışma alanı olarak akademide kadınların karşılaştıkları sorunların temelde yönetici pozisyonu ile ilgili olduğu Demir (2018), Öztan ve Doğan (2015), kadın akademisyenlerin cinsiyete dayalı ayrımcılık

yaşadıkları Başarır ve Sarı (2015), kadınların akademideki pozisyonlarının erkek egemen söylemler çerçevesinde belirlendiği Karakuş (2016) tarafından yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular, araştırmamızı desteklemektedir.

Adak çalışmasında (2018), akademide çalışanların %45'inin kadınlardan oluşmasına rağmen, dünyada gözlendiği gibi Türkiye'deki verilerin de akademide yatay ayrışmaya işaret etmekte olduğunu vurgulamıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere bu çalışmada, kadın akademisyenlerin en yoğun olarak dil ve edebiyat alanlarında çalıştıkları, bu alanları ise, sağlık bilimleri, sosyal bilimler ile sanat ve uygulamalı sosyal bilimlerin takip ettiği anlaşılmaktadır. Erkekler ise, ekonomik getiri daha fazla olan teknik bilimler, matematik ve fen bilimleri, ziraat ve ormancılık alanlarında çalışmayı tercih etmektedirler.

Türkiye'de akademisyen kadınların mevcut durumlarını ve sorunlarını inceleyen çalışmaların yanı sıra, seçilmiş bazı ülkeler ile Avrupa Birliği üyesi bazı ülkelerdeki akademi çalışanı kadınları karşılaştırarak benzerlik ve farklılıkları ortaya koyan çalışmalar olan Özkanlı White (2009), Machado-Taylor ve Özkanlı (2013) ve Sağlamer vd. (2018) alana katkı sunmaktadır. Bu çalışmada Tablo 3'de sunulduğu üzere kadın akademisyen sayısının birçok ülkeye göre Türkiye'de yüksek olduğunu; ancak asıl sorunun yükselme sonrasında kendini gösterdiğine işaret edilmiştir. Söz konusu çalışmalar da Türkiye ve AB ülkeleri karşılaştırmış, bu çalışma ile ulaşılan kadın Doçent ve Profesör sayısının az olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Gelişmiş ülke grubu olan AB ülkelerinde de aynı sorunun olması, dünyada da kadının geleneksel rollerinden dolayı kariyer basamaklarını hızla çıkamadığını, cam tavan sendromunun varlığını ciddi biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç

Küreselleşen dünyada üretim düzeninin yapısal değişime uğraması, kadının emek gücüne dahil edilmesini pozitif olarak etkilemiştir. Dünya genelindeki ekonomide ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak kadın işgücü de değişikliğe uğramış; ancak yaşanan olumlu gelişmelere rağmen erkek işgücüne yetişmeyi başaramamıştır. Teknoloji konusunda yaşanan ilerlemeler, hukuki, sosyo-kültürel ve sektörel değişimler, kadınların piyasada var olmasına katkıda bulunmuştur. Bunun yanı sıra, çalışma hayatındaki yüksek teknolojik ilerlemeler, fiziki gücün

hâkim olduğu iş alanlarında azalma meydana getirerek kadınların çalışma hayatında daha fazla istihdam edilmesini sağlamıştır. Kadının korunması ve cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi hususundaki hukuki gelişmeler, bilhassa kadın istihdamında artış yaratılması ve çalışma hayatında kadına yönelik fırsat eşitliği sunulması ile bağlantılıdır. Kadınların, toplumdaki her aşamada erkeklerle aynı ölçüde var olmadığı kabul edilmektedir.

Çalışmanın amacı, yükseköğretimde istihdamda cinsiyet eşitsizliğinin varlığını akademik unvanlar açısından incelemektir. Devlet ve özel üniversiteler için 2020 yılına yönelik olarak, yükseköğretimde istihdamda cinsiyet eşitsizliğinin varlığı, grup farklılığı sınaması Mann-Whitney-U testi yardımıyla araştırılmıştır. Cinsiyet açısından Profesör, Doçent, Dr. Öğr. Üyesi, unvanları için istatistiki açıdan anlamlı farklılık elde edilerek istihdamda cinsiyet eşitsizliği varlığı belirlenmiştir. Buna karşılık, öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi unvanları için anlamlı farklılık elde edilmemiştir. Bu iki kadro için cinsiyet eşitsizliğinin kapanma noktasında olduğu görülmektedir. Farkın kaynağına yönelik sıra ortalamasına (mean rank) bakıldığında, sadece öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi kadrosunda kadın sayısının fazla olduğu, diğer unvanlarda erkek sayısının fazla olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlar; Van den Brink ve Benschop (2012), Özcan ve İnanç (2015), Adak (2018), Yenilmez (2016), Göker (2019), Göker ve Polatdemir (2019), Tuncer (2019), Kaya Erdoğan'ın (2021) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmada Tablo 3'de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için akademisyen oranları incelenmiş, cinsiyet uçurumunu daraltmış olan ülkelerde dahi erkek akademisyen oranının kadın akademisyen oranından yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumda, cinsiyet uçurumunun farklı sektörlerde daralmasına karşın yükseköğretim için cinsiyet uçurumu makasının daralmadığı söylenebilir. Letonya ve Litvanya için cinsiyet uçurumu endeksi İskandinav ülkeleri kadar olumlu değerde olmasa da, kadın akademisyen oranı erkeklere göre daha yüksek durumdadır. Türkiye, cinsiyet uçurumunda yıllar içinde gelişme kaydetmesine rağmen, Avrupa Birliği ülkelerine göre düşük bir değerdedir. Kadın akademisyen oranı da erkeklere oranla düşüktür.

YÖK (2020) verilerine göre üniversitelerin üst düzey yönetimde ciddi bir cinsiyet eşitsizliği görülmektedir. Rektörlerin sadece %9,1'i,

rektör yardımcılarının %10,3'ü, dekanların ise %21,3'ü kadındır. Raporla göre, toplumsal cinsiyet eşitliği, en fazla araştırma görevlisi kadrolarında sağlanmış durumdadır. Akademik unvan yükseldikçe kadın erkek eşitliğinden uzaklaşıldığı göze çarpmaktadır. Diğer yandan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, akademide toplam %22,8 kadın oranı ile bütün bölgeler arasında en eşitsiz bölge olarak yerini almıştır. Bu bölgede, profesörlerin %80'i erkeklerden oluşmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi de benzer oranlara sahip ve profesörlerin yalnızca %14'ü kadınlardan oluşmaktadır.

Akademik yapılanmada kadınların üst basamaklardaki temsiline erkekler göre daha düşük düzeyde olması, dünya genelinde geçerli olan bir eğilimdir. Küresel düzeyde karşılaşılan ikinci eğilim ise üniversitelerdeki yönetsel görevlerdeki iş bölümünün, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olarak, daha çok domestik işlere benzer görevlere göre düzenleniyor olmasıdır. Araştırma bulguları, Türkiye'de her iki eğilimin de geçerli olduğunu ve oranların birçok ülkenin de gerisinde kaldığını göstermiştir. Türkiye yükseköğretim sistemindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği, rektörlükten bölüm başkan yardımcılığına uzanan akademik ve idari yönetsel hiyerarşiyle paralel bir hat ile şekillenmektedir. Dekan ve dekan yardımcılığı pozisyonlarında kadınların genel ortalamasının üzerinde temsil edildiği alanlar "Sağlık Bilimleri, İletişim, Güzel Sanatlar" gibi fakülteler olurken "Bilgisayar ve Bilişim, Mimarlık/Mühendislik ve İlahiyat/İslâmi Bilimler" fakültelerinde kadınların temsiline genel ortalamasının altına düştüğü görülmektedir. Türkiye'de akademik kariyerde profesörlüğe yükselirken kadına karşı ayrımcılığın olmadığı ve kadın Profesör oranının yüksek olduğu bir ortamda, kadınların yükseköğretim kurumlarında yöneticilik/liderlik pozisyonlarında çok az temsil edilmeleri yükseköğretimdeki kadının statüsü ile ilgili büyük bir çelişkidir. Bu nedenle, Türkiye'de yükseköğretim alanında kadınlar için "cam tavan"ın mevcut olmadığı doğru değildir, "cam tavan" vardır, sadece farklı bir yüksekliktedir, profesörlükten yöneticiliğe geçiş aşamasında bulunmaktadır.

Kadının üst pozisyonlara aday olmasını kolaylaştıracak destek sistemlerinin oluşturulması, esnek ve aile dostu istihdam koşullarının yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de üniversitenin karar alıcı organlarında ve kurumsal politikalarında, toplumsal cinsiyet duyarlılığı, ayrıca işe alım, kariyer planlaması ve gelişiminde

toplumsal cinsiyet eşitliği ve dengesinin ön plana çıkarılması, iş-kişisel yaşam entegrasyonunun sağlanması yönünde toplumsal cinsiyete bağlı faktörlere verilen önem ve sunulan hizmetlerin yeterliliği, araştırma gruplarında ve araştırma faaliyetlerinde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin dikkate alınması, eğitim-öğretim faaliyetlerinde toplumsal cinsiyetin yeri, öğrencilerin toplumsal cinsiyete dair farkındalığının artırılması hedefler içinde yer almalı ve gerçekleştirilmelidir.

Kadın ve erkeğin ekonomik, toplumsal ve politik anlamda kaynak ve fırsatlara erişimlerinde görülen uçurum derinleştikçe ülkelerin insani gelişimleri üzerinde yarattığı olumsuz etki artacaktır. Daha somut bir ifade ile, toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi yükseldikçe insani gelişme endeksinin de düşmesi söz konusu olmaktadır. Bir toplumdaki nüfusun yarısını meydana getiren ve ileriki nesillerin yetişmesinde temel rolleri bulunan kadınların, eğitimi ve işgücüne katılımları hem onların konumlarının yükseltilmesini, üretime ve buna bağlı olarak kalkınmaya daha çok dahil olmalarına yardımcı olmakta hem de yaşanan hızlı değişime uyum sağlanmasında önemli bir ön şart olarak görülmektedir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin insani gelişme süreçlerini iyileştirmeleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi merkezli analizler yapmalarına ve politikalar üretmelerine bağlıdır. Kadınların, sağlıklı yaşam koşullarının iyileştirilmesi, bilgiye erişimlerinin ve politik katılımlarının arttırılması, ekonomik fırsatlardan eşit bir biçimde yararlandırılması, kadın istihdamının artırılması başlıkları ile özetlenebilecek, kadının güçlendirilmesi bağlamındaki bir toplumsal cinsiyet eşitsizliği bakış açısı geliştirilmelidir. Yükseköğretimde eğitim veren kadınların kendilerini geliştirme imkanlarının sağlanması, iş-yaşam dengesini sağlayıcı unsurların hayata geçirilmesi (kreş vb.), cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalkmasını sağlayacak bakış açısının yaygınlaştırılması, yönetimde yer verilmesi gibi gelişmeler cinsiyet eşitliğinin korunması için gerekli olan koşullarının iyileştirilmesinde büyük önem arz etmektedir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: N/A

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça / References

- Adak, N. (2018). Yükseköğretimde toplumsal cinsiyet eğitimi çalıştayının ardından. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1(1), 97-100.
- Aydın, S. (2016). Türkiye’de kadının istihdamı ve kadına dair sosyal güvenlik uygulamaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 243-258.
- Başarır, F. & Sarı, M. (2015). Kadın akademisyenlerin “kadın akademisyen olma” ya ilişkin algılarının metaforlar yoluyla incelenmesi. *Journal of Higher Education & Science / Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 5(1), 41-51.
- Bradley, K. (2000). The incorporation of women into higher education: Paradoxical outcomes? *Sociology of Education*, 73(1), 1-18.
- Cesim, D. T., Yücel, A. S., Korkmaz, M. & Aras, G. (2013). Türkiye’de kadın istihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki kadın istihdamı ile karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 8(9), 1845-1863.
- Cömert, M. (2014). Turizm eğitimi alan öğrencilerin sektörde çalışmak istedikleri alanlar ve sektördeki istihdamda cinsiyet ayrımcılığıyla ilgili düşünceleri. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1(1), 50-62.
- Çağatay, N. & Berik, G. (1990). Transition to export-led growth in Turkey: Is there a feminization of employment? *Review of Radical Political Economics*, 22(1), 115-134.
- Çağatay, N. & Özler, Ş. (1995). Feminization of the labor force: The effects of long-term development and structural adjustment. *World Development*, 23(11), 1883-1894.
- Çakır, Ö. (2008). Türkiye’de kadının çalışma yaşamından dışlanması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 25-47.
- Çetin, A. G. I. & Sevüktekin, M. (2014). Türkiye’de kadın istihdamının geleceği, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 10(2), 52-83.

- Dayıoğlu, M. & Kasnakoglu, Z. (1997) Kentsel kesimde kadın ve erkeklerin işgücüne katılımları ve kazanç farklılıkları. *METU Studies in Development*, 24(1), 329-362.
- Dayıoğlu, M. & Kırdar, M. G. (2010). *Türkiye’de kadınların işgücüne katılımında belirleyici etkenler ve eğilimler*. DPT Yayınları.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye’de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86(1), 139-170.
- Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi ayrımcılık mı? Türkiye’de sosyal devlet, cinsiyet eşitliği politikaları ve kadın istihdamı. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 41-54.
- Deniz, M. & Hobikoglu, E. (2012). Cinsiyete göre gelişme endeksi çerçevesinde kadın istihdamının ekonomik değerlendirmesi: Türkiye örneği, *International Conference on Eurasian Economies Bildiriler Kitabı*, 123-130.
- Demir, S. (2018). Akademide kadın: Farklı disiplinlerden kadınların akademideki yeri ve aile yaşamlarıyla etkileşimi. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 187-210.
- Duruoğlu, T. (2007) Emek piyasasında cinsiyetçi ücret ayrımı: Bursa organize sanayi bölgesinde bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 24(1), 61-76.
- Dünya Ekonomik Forumu (2021). *Küresel cinsiyet uçurumu raporu*. <https://www.weforum.org/reports/>
- Ecevit, Y. (2003). Toplumsal cinsiyetle yoksulluk ilişkisi nasıl kurulabilir? bu ilişki nasıl çalışabilir? *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 83-88.
- Forsythe, N, Korzeniewicz P. R. & Durrant, V. (2000). Gender inequalities and economic growth: a longitudinal evaluation. *Economic Development and Cultural Change*, 48(3), 573-617.
- Goldin, C., Katz, L. F. & Kuziemko, I. (2006) The homecoming of american college women: The reversal of the college gender gap. *Journal Of Economic Perspectives*, 20(4), 133-156.
- Göker, Z.G. (2019). Akademide kadınlar ve toplumsal cinsiyet eşitliği. *TESEV Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tartışmaları*, 1-5.
- Göker, Z. G., & Polatdemir, A. (2019). *Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında toplumsal cinsiyet eşitliği mekanizmaları: Bir temel değerlendirme çalışması*. Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi (SU Gender) ve Research Worldwide Istanbul.
- Günday, D. P. (2011). *Ekonomik kalkınmada kadının önemi ve katkısı* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Heilman, M. E. (2001). Description and prescription: How gender stereotypes prevent women’s ascent up the organizational ladder. *Journal of Social Issues*, 57(1), 657-674.
- Kadam, F. ve Toksöz G., (2004) Gender based discrimination at work in Turkey: A cross-sectoral overview. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(4), 151-172.
- Karabıyık, İ. (2015) Türkiye’de çalışma hayatında kadın istihdamı. *M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 231-260.

- Karakuş, H. (2016). Delik boru: Türkiye'deki akademisyen kadınlar üzerine bir analiz. *International Journal of Social Science*, 53(2), 533-556.
- Kaya Erdoğan, E. (2021). Yükseköğretimde yönetsel kadrolarda cinsiyet eşitsizliği raporu. *ÜNİVDER Raporu*, 1-50.
- Kılıç, D. & Öztürk, S. (2014). Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: Bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Korkmaz, A. & Korkut, G. (2012). Türkiye'de kadının işgücüne katılımının belirleyicileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 41-65.
- Kumaş, H. & Çağlar, A. (2010). Türkiye'de kadın eksik istihdamını belirleyen faktörler: TÜİK 2009 hanehalkı işgücü anketi ham verileri ile cinsiyete dayalı bir karşılaştırma. *Çalışma ve Toplum*, 29(2), 248-289.
- Kuzgun, Y. & Sevim, S. A. (2004). Kadınların çalışmasına karşı tutum ve dini yönelim arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 14-27.
- Ledwith, S. & Manfredi, S. (2000). Balancing gender in higher education: A study of the experience of senior women in anew'uk university. *European Journal of Women's Studies*, 7(1), 7-33.
- Machado-Taylor, M. & Özkanlı, Ö. (2013). Gender and academic careers in Portuguese and Turkish higher education institutions. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 346-356.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye'de kadın ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33(1), 93-112.
- Özcan, B. ve İnanç, H. (2015). Gender, family and academic careers in Turkey. *Advances in Life Course Research*, 29(1), 52-65.
- Özkanlı, Ö. & White, K. (2008) Leadership and strategic choices: Female professors in Australia and Turkey. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 30(1), 53-63.
- Özkaplan, N. (2013). Kadın akademisyenler: Cam tavanlar hala çok kalın. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 1-23.
- Öztan, E. & Doğan, S. N. (2015). Akademinin cinsiyeti: Yıldız Teknik Üniversitesi ve toplumsal cinsiyet. *Çalışma ve Toplum*, 2015(3), 191-221.
- Sağlamer, G., Tan, M. & Çağlayan, H. (2013). *Türk yükseköğretiminde kadın katılımı üzerine bir araştırma*. Türkiye'de Bilim, Mühendislik ve Teknolojide Kadın Akademisyenler Ağı.
- Sağlamer, G., Tan, M. G., Çebi, P. D., Çağlayan, H., Gümüšoğlu, N. K., Poyraz, B., Öztan, E., Özdemir, İ., Tekcan M., Adak, N. & Kahraman, S. Ö. (2018). Gendered patterns of higher education in Turkey: Advances and challenges. *Women's Studies International Forum*, 66(1), 33-47.
- Settles, I. H., Cortina, L. M., Malley, J., & Stewart, A. J. (2006). The climate for women in academic science: The good, the bad, and the changeable. *Psychology of Women Quarterly*, 30(1), 47-58.

- Süral, A. N. (2007). Legal framework for gender equality at work in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 43(5), 811-824.
- Süral, A. N. (2013). Türkiye’de kadın istihdamı: Fırsatlar, engeller ve hukuki çerçeve. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 279-309.
- Tansel, A. (1994). Wage employment, earnings and returns to schooling for men and women in Turkey. *Economics of Education Review*, 13(4), 305-320.
- Tansel, A. (2005). Public-private employment choice, wage differentials, and gender in Turkey. *Economic Development and Cultural Change*, 53(2), 453-477.
- Tunalı, I. & Ercan, H. (1998) Labor market segmentation in Turkey. T. Bulutay (Ed.), *Main characteristics and trends of the Turkish labor market* (s. 85-127) içinde. TÜİK Yayınları.
- Tuncer, S. (2019). Cinsiyetlendirilmiş bir kurum olarak akademi: Türkiye’de akademinin cinsiyet kültürüne bakmak. *Kültür ve İletişim*, 44(1), 173-208.
- TÜSİAD (2000). *Kadın-erkek eşitliğine doğru yürüyüş: Eğitim, çalışma yaşamı ve siyaset*. Lebib Yayınevi.
- TÜSİAD (2008). *Türkiye’de hanehalkı: İşgücü, gelir, harcama ve yoksulluk açısından analizi*. TÜSİAD Yayınları.
- Wenneras, C., & Wold, A. (2001). Nepotism and sexism in peer-review. M. Wyer, M. Barbercheck, D.Giesman, H. O. Ozturk, & M. Wayne (der.), *Women, science and technology: A reader in feminist science studies* (s. 46-52) içinde. Routledge.
- Van den Brink, M. & Benschop, Y. (2012). Slaying the seven-headed dragon: The quest for gender change in academia, gender. *Work and Organization*, 19(1), 71-92.
- Yenilmez, M. İ. (2016). Women in academia in Turkey: Challenges and opportunities. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 289-311.
- Yorgun, S. (2010) Sömürü, koruma ve pozitif ayrımcılıktan çalışma yaşamının ege-men gücü olmaya doğru kadınlar: 21. yüzyıl ve pembeleşen çalışma yaşamı. *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 11(11), 167-190.
- Yükseköğretim Kurumu (YÖK), <https://istatistik.yok.gov.tr/> (15.02.2020).

Otel İşletmelerinde Karşılaşılan Fiziksel Sorunların Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Kadın Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma

The Effect of Physical Problems Encountered in Hotels on Organizational Commitment and Job Satisfaction: A Study on Female Employees

Şerif Ahmet DEMİRDAĞ*

Özet

Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki mevcut kültür yapılarına bağlı olarak, kadın çalışanların iş yaşamında erkeklere oranla dezavantajlı olduğunu belirtmek mümkündür. Kadınların çalışmasına ya da yükselmesine çok ılımlı yaklaşmayan bu kültürlerde yer alan sabit ya da geleneksel fikirler bu kanyı destekler niteliktedir. Diğer taraftan, bir hizmet sektörü niteliğinde olan turizm sektöründe de kadın çalışanların cinsiyet açısından karşılaştığı birtakım sorunlar yer almakta olup, bu sorunlar çalışanların farklı örgütsel davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Buradan hareketle, bu araştırmanın amacı otel işletmelerinde çalışan kadınların işyerinde karşılaştığı fiziksel sorunların örgütsel bağlılıkları ve iş tatmin düzeyleri üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda veri

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş U.B.Y.O., Turizm İşletmeciliği Bölümü, Giresun, Türkiye. E-posta: serif.demirdag@giresun.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4317-5727>

toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmış olup, Muğla ilinin Fethiye ilçesinde faaliyet gösteren otel işletmelerinden toplamda 398 kullanılabilir anket elde edilmiştir. Veri toplama ve kullanma sürecine ilişkin 01.12.2021 tarihinde etik kurulu onayı (17/3, E-50288587-050.01.04-59915) alınmıştır. Verilerin analizinden elde edilen bulgulara göre, kadın çalışanların işyerinde karşılaştıkları fiziksel sorunlar ile örgütsel bağlılıkları arasında kuvvetli ve negatif yönlü; fiziksel sorunlar ile iş tatmin düzeyleri arasında ise anlamlı zayıf ilişkiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Çalışanlar, İşyeri Sorunları, Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini, Turizm Sektörü

Abstract

It is possible to state that female employees are less advantageous than male in business life, especially when considering the existing cultural structures in underdeveloped or developing countries. The fixed or traditional ideas in these cultures, which often do not approach women's work or promotion very moderately, support this opinion. In the tourism sector, which is a service sector, there are some problems faced by female employees in terms of gender, and these problems can affect the different organizational behaviors of employees. From this point of view, the aim of this research is to determine the effect of physical problems faced by female working in hotels on their organizational commitment and job satisfaction levels. In line with the purpose of the research, data was collected through a survey, and a total of 398 usable questionnaires were obtained from hotels operating in the Fethiye district of Muğla province. Ethics committee approval (17/3, E-50288587-050.01.04-59915) was obtained on 01.12.2021 regarding the data collection and processing. According to the findings obtained from the analysis of the data, strong and negative relationships were found between the physical problems faced by female employees in the workplace and their organizational commitment, and there were significant weak relationships between physical problems and job satisfaction levels.

Keywords: Female Employees, Workplace Problems, Organizational Commitment, Job Satisfaction, Tourism Sector

Extended Abstract

Throughout the ages, women have played very important roles in production, working life and right at the center of life. Although there are prejudices against women's participation in production, management and working life in some underdeveloped or developing countries, it is seen that these taboos are gradually disappearing compared to the past. It can be said that the understanding that prevented women from getting education, having a voice, the right to vote, walking alone on the street, driving in traffic, and freedom of attire, which was frequently seen in the aforementioned countries before, has decreased considerably compared to previous periods or has completely disappeared in many of them. According to the 2019 report of the United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, approximately 3.9 billion (49.58%) of the world's population are women. In Turkey which is a developing country in the middle of eastern and western cultures in terms of its geopolitical position, the ratio of women is very close to the global ratio of total women. The latest population-based data of the Turkish Statistical Institute (TUIK, 2020) for 2020, the female population in Turkey has been calculated as approximately 41.7 million (49.9%). However, when the women employment in the same report is analyzed, it is seen that the employment rate of women in Turkey is less than half of the men. However, when the rate of female employees is evaluated in general in global terms, it is obvious that this rate is higher in Turkey (particularly when compared to many other eastern countries). There are some problems that women in many fields of work face in the workplace, sometimes based on their physical characteristics and sometimes on gender, and it can be stated that these problems also affect other problems. In this study, the physical problems faced by women working in hotel businesses were determined and attempts were made to show what the effect of these problems on organizational commitment and job satisfaction may be.

When the individual characteristics of the participants are examined, it is seen that most of the female employees (36.7%) are between the ages of 18-22; half of them (50.3%) are single; more than half of them (68.6%) do not have children; more than half

of them (69.6%) received education at the university level; and, nearly half of them (50.8%) work at the minimum wage level. In general, the arithmetic mean of physical problems faced by female employees was calculated slightly below the middle level ($\bar{x}=2.72$). In other words, most of the answers given by female employees to the items regarding the problems were below the medium level and so they stated that they did not encounter many problems. When the answers given to the items in the organizational commitment scale are examined, it is understood that female employees are highly ($\bar{x}=4.20$) committed to their organization. Similarly, it is possible to state that the job satisfaction levels of female employees are high ($\bar{x}=3.89$) according to their answers to the statements in the job satisfaction scale. When the relationship between the variables was examined, it was determined that there was a strong and negative relationship between the physical problems faced by female employees and their organizational commitment. The relationship between job satisfaction and physical problems faced by female employees was found to be low and significant. As a result of the regression analysis performed to determine the effect between the variables, it is understood that only 0.5% ($R^2=0.005$) of the changes in the organizational commitment and only 2.1% ($R^2=0,021$) of the changes in the job satisfaction of female employees are due to physical problems. Therefore, it is understood that the physical problems faced by female employees have a significant effect, albeit at a low level, on both their organizational commitment and their job satisfaction levels. In this direction, both of the research hypotheses developed within the scope of the research have been supported.

Giriş

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı Nüfus Bölümü'nün (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division) 2019 yılı raporuna göre dünya nüfusunun 3 milyar 905 milyonunu (%49,58) kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye bazında ise Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, 2020) nüfusa dayalı son verileri olan 2020 verilerine göre, Türkiye'deki kadın nüfusu 41 milyon 698 bindir (%49,9). Ancak aynı raporda yer alan kadın istihdamı incelendiğinde, Türkiye'de kadınların istihdam oranının erkeklerin ya-

rısından daha az olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye’de 15 yaş ve üzerinde istihdam edilenlerin toplam oranı %45,7 olup; kadınların oranı %28,7 iken istihdam edilen erkeklerin oranının ise %63,1 olduğu belirtilmektedir. Bu rakamlara göre, Türkiye’de ortalama 80 milyon insanın yaşadığı varsayıldığında, istihdam edilen insanların sayısı yaklaşık 36,5 milyon olurken, bu oran içinden istihdam edilen kadınların oranının yaklaşık 10,5 milyon dolaylarında olduğu söylenebilir. Kadın çalışanların oranı genel olarak değerlendirildiğinde, jeopolitik konumu bakımından doğu ve batı kültürlerinin tam ortasında yer alan ve gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye’de bu oranın (diğer pek çok doğu ülkesine oranla) yüksek olduğu aşikârdır. Birçok çalışma alanında yer alan kadınların bazen fiziksel özellikleri bazen de cinsiyete dayalı olarak iş yerlerinde karşılaştıkları birtakım sorunların başkaca sorunlara etki ettiği belirtilebilir. Bu noktadan hareketle, bu çalışmada hizmet işletmeleri niteliğinde olan otel işletmelerinde çalışan kadınların iş yerinde karşılaştıkları fiziksel sorunlar belirlenerek, bu sorunların örgütsel bağlılık ve iş tatminleri üzerindeki etki ortaya konmaya çalışılmıştır. Turizm sektöründe gerçekleştirilen işlerin çoğu genellikle yüz yüze iletişim ve yoğun tempo gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, otel işletmelerinde yapılan işler çalışanları sadece fiziksel olarak değil psikolojik olarak da olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümünde kadın çalışanların iş yerinde karşılaştıkları fiziksel sorunlar, örgütsel bağlılık ve iş tatmini ile ilgili genel bilgiler ve otel işletmelerindeki mevcut durum aktarılmış olup, daha sonraki bölümlerde ise araştırmanın yöntemine, verilerin analizinden elde edilen bulgulara ve yorumlarına, son olarak sonuç ve öneriler bölümüne yer verilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

İş yerinde karşılaşılan sorunlar her çalışan için bir sorundur, ancak kadın çalışanlar kadın olmalarından kaynaklı iş arama sürecinden yükselmeye kadar bazı sorunlarla da baş etmek durumunda kalmaktadır. Örneğin Demirkol ve Oğuz (2019, s. 124-135), otel işletmelerinde çalışan kadınların karşılaştığı sorunlara sebep olan unsurları; “toplumun ataerkil yapısı”, “kadınlara yönelik kariyer engelleri”, “cam-tavan sendromu”, “göstermelik ödün verme”, “yasal düzenlemelerdeki eksiklikler”, “örgütsel ayrımcılık”, “iletişim ağlarına ulaşamama ya da dışında bırakılma”, “istihdamda eşitlik ilkesinin

eksikliği”, “iş-aile çatışması”, “esnek olmayan çalışma saatleri”, “eğitim ve meslek edinmede fırsat eşitsizlikleri”, “çocuk bakımındaki düzenlemelerin yetersizliği”, “kadın ve türban” ve “taciz” şeklinde sıralamıştır. Oysa turizm işletmelerindeki faaliyetler (özellikle de konaklama işletmeleri) tamamıyla eve kabul edilen misafirler gibidir. Her nasıl eve gelen misafirlerle genelde kadınlar ilgileniyorsa, turizm işletmelerinde de kadınların yeri ve önemi aynı derecede yüksektir. Konaklama işletmelerinde misafirlerin ilk karşılandığı yer olan ön büroda genellikle bakımlı ve düzgün diksiyona sahip kadınlar görev almaktadır. Yine estetik görüntüleri ve pratik olmaları bakımından restoranda, barda, mutfakta ve aynı şekilde işletmenin odaları ve genel alanlarının bakımlarını yapan kat hizmetleri görevlileri de genelde kadınlardan oluşmaktadır (Pelit, Güçer ve Demirdağ, 2016, s. 47). Bu sebeple, kadın çalışanların her alanda olması gerektiği gibi turizm sektöründe de karşılaştığı sorunlar incelenmeli ve buna yönelik çözüm önerileri ve politikalar geliştirilmelidir. Ayrıca, sahip oldukları bilgi ve beceriden ziyade, işe alımlarda işlerin aksamaması adına aile ilişkileri dikkate alınarak genellikle genç ve bekar kadınların tercih edilmesi, evli ve daha ileri yaştaki kadınların iş bulmalarını da zorlaştırabildiğini (Alparslan, Çetinkaya Bozkurt ve Özgöz, 2015, s. 70) belirtmekte yarar vardır. Halihazırda çalışma hayatında var olmaya çalışan kadınların da anne, ev hanımı, eş gibi birden çok kimlik ve sorumlulukla birlikte karşılaştıkları bu sorunlarla (Gül, Yalçınoğlu ve Atlı, 2014, s. 174) baş etmesi daha da zor hale gelebilmektedir.

Kadın çalışanların özellikle turizm sektöründe karşılaştığı sorunlar üzerine gerek Türkiye’de gerekse dünya genelinde çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarının; kariyer engelleri ve cam tavan sendromu (Anafarta, Sarvan ve Yapıcı, 2008; Aydın Tükeltürk ve Perçin, 2008; Carvalho, Costa, Lykke ve Torres, 2019; Ciğer ve Uyar, 2016; Ersoy ve Ehtiyar, 2021; Knutson ve Schimidgall, 1999; Li ve Leung, 2001; Ng ve Pine, 2003; Örucü, Kılıç ve Kılıç, 2007; Remington ve Kitterlin-Lynch, 2018 vb.), çalışma yaşamında karşılaştıkları genel sorunlar ve diğer örgütsel değişkenlerle ilişkisi (Çelik Uğuz ve Topbaş, 2016; Demirkol, Fidan ve Pelit, 2004; Gentry, 2007; Güçer, Keleş, Demirdağ ve Çelikkanat, 2018; Pelit vd., 2016 vb.), cinsiyet ayrımcılığı (Çiçen, Boyacıoğlu ve Oğuzhan, 2020; Dalkıranoğlu ve Çetinel, 2008; Demir, 2011; Je, Khoo ve Yang, 2020; Tümen, Tepeci ve

Onağ, 2011; Türker, 1997; Unur ve Şanlı, 2018 vb.) gibi kritik konular üzerinde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise otel işletmelerinde çalışan kadınların işyerinde karşılaştıkları fiziksel sorunları belirlemeye yönelik, sözlü ya da fiziksel tehdit, cinsel taciz, bilinçli olarak daha fazla iş verilmesi, bünyesinin kaldıramayacağı işlerin verilmesi, dış görünüşünün iş arkadaşları ve yöneticileri tarafından eleştirilmesi, yaptığı işin karşılığı olan ücreti alamama ve fiziksel çalışma koşulları gibi faktörlerin kadın çalışanlar tarafından algı düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Kadın çalışanların otel işletmelerinde çalışırken karşılaştıkları bu fiziksel sorunların örgütsel bağlılıkları ve iş tatminlerini etkileyeceği de ortadadır. Bu çalışma bu etkinin yönü ve şiddetini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bağlılık kavramı, Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022) Güncel Türkçe Sözlükte “bağlı olma durumu”, “birine karşı sevgi, saygı ile yakınlık duymak, sadakat” ve “bağlılaşım” gibi anlamlar ifade etmektedir. Günlük hayatta da sıklıkla kullanılan bu kavram, herhangi bir kimseye ya da bir şeye olan bağlı olma durumudur. Bu tanımlamaya göre, örgüt açısından örgüte bağlılık da örgüte duyulan bağlı olma hissi, örgüte sadakat duyma, örgütün amaç ve hedeflerini kabullenerek uyum sağlama, bu amaç ve hedeflere ulaşmada fazladan çaba sarf etme ve örgütte kalabileceği en uzun süre kalma istekliliği şeklinde ifade edilebilir. Benzer bir şekilde Porter, Steers, Mowday ve Boulian (1974, s. 604) da örgütsel bağlılığı “örgüte bağlı olma, örgütte kalma niyeti, örgütün amaç, hedef ve değerleriyle özdeşleşme ve örgüt adına fazladan çaba gösterme” şeklinde tanımlamıştır. Diğer taraftan, sosyo-psikolojik bir varlık olan insanların duygu, düşünce, sevgi ve bağlılık gibi manevi özellikleri ya da bu duygularının şiddetleri farklı faktörlerden etkilenerek değişebilmektedir.

Genel olarak çalışanların örgütsel bağlılığını etkileyen faktörler; “çalışanın yaşı, cinsiyeti, medeni durum, eğitim durumu, sosyal hakları, ücreti ve deneyimi”, “örgütteki adalet algısı, örgüte güven ve işten tatmin olma düzeyi”, “rol belirsizliği ve rol çatışması”, “işin önemi ve alınan destek”, “örgütsel kararlara katılma”, “iş güvenliği, tanınma ve yabancılaşma”, “çalışma saatleri, ödüller ve cezalar”, “terfi ve yükselme olanakları, iş arkadaşları, başka iş olanakları” ve “yönetici davranışları ve ilgileri” şeklinde sıralanmaktadır (Balay, 2000; Bayram, 2005, s. 134; Çetin, 2004, s. 99). Bir hizmet sektörü niteliğinde olan turizm sek-

töründeki işletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşması, çalışanların başarısı ve performansı ile doğru ilişkilidir. Dolayısıyla, örgütüne bağlı olan, sadakat duyan çalışanlar sahip oldukları bu duygu ile işi ve işletmeyi daha fazla benimseyerek işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşmasına doğrudan katkı sağlayacaktır (Zaffane, 1994, s. 978). Bu sebeple, işletmelerin nitelikli işgörenleri istihdam etmesi, onlara gelişme olanağı sunması, işlerine ve örgütlerine bağlılıklarını sağlaması (Avcı ve Küçükusta, 2009, s. 36) ve ayrıca güven duyabilecekleri bir örgüt inşa etmesi, işlerinde tatmin olmalarını sağlaması gibi uygulamalar önem kazanmaktadır. Örgütsel bağlılık kavramı literatürde ilk kez 1956 yılında “The Organization Man” isimli bir eserde Whyte tarafından ele alınmıştır. Whyte (1956, s. 11-12) bu eserinde örgütteki çalışanları tanımlayarak, bu kimseleri sadece çalışan olarak değil aynı zamanda örgüte ait olan kişi olarak betimlemiştir. Daha sonraki süreçte ise örgütsel bağlılık kavramı Porter başta olmak üzere Mowday, Steers, Allen, Meyer, Becker gibi birçok araştırmacı tarafından ele alınmış olup (Işık ve Yasım, 2017, s. 1582), örgütsel bağlılık üzerine sayısız araştırma yapılmıştır. Bu çalışma, otel işletmelerinde çalışan kadın işgörenleri kapsadığından dolayı özellikle konaklama işletmeleri başta olmak üzere turizm işletmelerinde yapılan bazı kritik çalışmaların incelenmesi yerinde olacaktır.

Örgütsel bağlılıkla ilgili olarak turizm işletmelerinde gerçekleştirilen çalışmaların genellikle farklı bir örgütsel değişkenle arasındaki ilişkinin ya da birbirlerine olan etkisinin incelendiği görülmektedir. Örneğin, turistik tesislerde kariyer bağlılığı, mesleki bağlılık ve örgütsel bağlılığın iş-aile çatışmasının aracı rolü ile yaşam tatmini üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir çalışmanın (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007) sonucuna göre, tüm bağlılık türlerinin yaşam tatminini pozitif yönde, iş-aile çatışmasının ise negatif yönde etkilediği belirtilmektedir. Avcı ve Küçükusta (2009) tarafından konaklama işletmelerinde örgütsel öğrenme, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan çalışmanın sonucunda; örgütsel öğrenme ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcutken, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasında ise negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Beş yıldızlı otel işletmelerinde örgüt kültürü ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen Çavuş ve Gürdoğan (2008), çalışmalarında

normatif örgütsel bağlılığın duygusal ve devam örgütsel bağlılığına göre daha güçlü olduğu, genel anlamda örgütsel bağlılık ile örgüt kültürü arasında zayıf düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Biri negatif diğeri pozitif iki farklı değişken olan mobbing ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi sayfiye ve şehir otel işletmelerinde inceleyen Pelit ve Kılıç'ın çalışmasında (2012), beklendiği gibi iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Söz konusu ilişki şehir ve sayfiye otel işletmeleri açısından anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Benzer bir şekilde, Uzun ve Yiğit (2011) tarafından olumsuz bir değişken olan örgütsel stres ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye yönelik orta kademe otel yöneticileri üzerine yapılan çalışmanın sonucuna göre, örgütsel stres ile duygusal bağlılık ve normatif bağlılık arasında anlamlı negatif ilişki tespit edilmiş olup, yöneticilerde örgütsel stres azaldıkça duygusal bağlılık ve normatif bağlılığın arttığı belirlenmiştir.

Yeh (2019) tarafından Tayvan'da faaliyet gösteren 20 uluslararası otel işletmesinde örgütsel bağlılık ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, örgütsel bağlılığın örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Vujičić, Jovičić, Lalić, Gagić ve Cvejanov (2014) tarafından Sırbistan Novi Sad'da faaliyet gösteren otel işletmeleri, seyahat acenteleri ve restoranlarda çalışanların iş güvencesizliği, iş tatmini ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, bulgular örgütsel bağlılık ile iş tatmini arasında güçlü ilişkiler olduğunu, iş güvencesizliğinin ise iş tatmini ile örgütsel bağlılık arasında negatif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Vujičić vd.'nin gerçekleştirdiği çalışmada da bu çalışmada olduğu gibi örgütsel bağlılık ile iş tatmini arasındaki ilişki incelenmiştir. Örgütsel bağlılık ile iş tatmini arasındaki ilişkinin Sırbistan'daki seyahat acentelerinde incelendiği diğer bir çalışmanın (Dramićanin, Perić ve Pavlović, 2021) sonucuna göre, örgütsel bağlılık ile iş tatmini arasında kuvvetli ve pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki, örgütüne bağlılık ve sadakat duyan bir çalışanın işinden tatmin olması da beklenen bir durum olarak nitelendirilebilir.

González, Sánchez ve López-Guzmán (2016) tarafından İspanya Cordoba'da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde çalışanların eğitim düzeylerinin örgütsel bağlılık ve iş tatminleri üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmada, eğitim düzeyinin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, işletme çalışanlarının eğitim durumu ne kadar düşükse örgüte bağlılıkları da o derece arttığı da tespit edilmiştir. Son olarak iş tatmini, örgütsel bağ-

lılık ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının iş bırakma eğilimine olan etkisinin Kuzey Kıbrıs'ta faaliyet gösteren otel işletmelerinde çalışan önbüro personeli üzerinde araştırıldığı çalışmaya (Uludağ, Khan ve Güden, 2011) göre, iş tatmininin örgütsel vatandaşlık davranışı ile pozitif, işten ayrılma niyeti ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu, ayrıca örgütsel bağlılık ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişkili olduğu belirlenirken, bağlılık ile işten ayrılma niyeti arasında bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

İş tatmini, çalışanların işleriyle ilgili olarak kendilerini iyi hissetme derecesini betimleyen ve işin kendileri için ne kadar anlam taşıdığını ifade eden bir kavramdır (Shamir ve Salomon, 1985, s. 455). Çalışanların işlerinden hoşlanma veya hoşlanmama derecesi ile ilgili bir tutum olan iş tatmini (Bruck, Allen ve Spector, 2002, s. 338), işle ilgili duyguları, tutumları ve tercihleri tanımlamakta olup, pek çok faktörden kolayca etkilenmektedir (Chen, 2008, s. 106). İş tatminini etkileyen faktörler genel anlamda bireysel faktörler ve örgütsel faktörler olmak üzere iki sınıfta gruplandırılabilir (Güçer ve Demirdağ, 2014, s. 15). Sözelimi bireysel faktörlerin çalışanın kendisiyle ilgili kişisel (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum gibi demografik faktörler) faktörlerden; örgütsel faktörlerin ise çalışma alanıyla ilgili olan (çalışma koşulları, yönetici-çalışan-iş arkadaşları ile olan ilişkiler, ücret gibi örgütsel faktörler) faktörlerden meydana geldiği belirtilebilir.

Luthans'ın (1995, s. 170-172) da belirttiği üzere iş tatmini işle ilgili oluşan durumlara karşı bir duygusal tepkidir ve soyut olduğundan bu tepki görülemez olup ancak ifade edilebilmektedir. Bu yönüyle iş tatmininin derecesi sadece çıktılarının beklentileri ne derecede karşıladığıyla ifade edilebilmekte olup iş, ücret, terfi -yükselme olanakları, iletişim, yönetim tarzı gibi pek çok faktörle ilgili tutumlara işaret eder. Soyut bir kavram olan iş tatmininin ortalama belirlenmesinde ise genel kabul gören ve popüler bir ölçek olan Minnesota tatmin ölçeği kullanılmaktadır. Weiss, Dawis ve England tarafından 1967 yılında geliştirilmiş olan ölçek, 1985 yılında Baycan tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Uzun ve kısa olmak üzere iki formda bulunan ölçeğin, bu çalışmada da olduğu gibi genellikle 20 ifadeden oluşan kısa formu kullanılmaktadır. Bu bilgiler ışığında, nicel araştırma deseni kapsamında araştırmaya yönelik test edilmek üzere ana hipotezler şu şekilde belirlenmiştir;

H1: Otel işletmelerinde çalışan kadınların karşılaştıkları fiziksel sorunların örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2: Otel işletmelerinde çalışan kadınların karşılaştıkları fiziksel sorunların iş tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Araştırma Yöntemi

Betimsel nitelik taşıyan ve uygulamaya yönelik yapılmış olan bu çalışmanın evrenini Muğla ilinin Fethiye ilçesinde faaliyet gösteren otel işletmelerinde çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022) resmî internet sayfasında yer alan turizm istatistiklerine göre, Aralık 2021 tarihi itibarıyla Fethiye ilçesinde 5 adet 5 yıldızlı tatil köyü, 7 adet 5 yıldızlı otel, 17 adet 4 yıldızlı otel, 26 adet 3 yıldızlı otel, 5 adet 2 yıldızlı otel, 3 pansiyon, 4 butik otel ve 6 özel tesis olmak üzere toplamda 73 adet turizm işletme belgesine sahip olan işletme bulunmaktadır. Verilerin toplandığı süre zarfında söz konusu işletmelerde çalışan toplam kadın sayısının verildiği bir veri bulunamamıştır. Bunun en büyük nedeninin, işletmelerin büyük bir bölümünün sezonluk olması ve genel itibarıyla turizm sektöründe işgören devir oranının yüksek olması düşünülebilir. Evreninin tamamına ulaşılması zaman, sezon, maliyet ve kontrol gibi kısıtlardan dolayı zor olduğundan araştırmada kolayda örneklem alma yolu tercih edilmiştir. Araştırmacının daha önce ilgili bölgede çalışmış olması ve bölgedeki çok sayıda otele ulaşabilme imkânı yüz yüze yapılan anketlerin daha kolay ve güvenilir bir şekilde uygulanmasına olanak sunmuştur. Verilerin toplanma işlemi sezon sonunda yapıldığı için aktif faaliyet gösteren tüm işletmelerdeki kadın çalışanların tamamına ulaşmaya çalışılmıştır. Toplamda 17 konaklama işletmesinde Eylül 2021-ocak 2022 arasında 500 anket uygulanmış olup, geri dönen 398 anketin araştırma için kullanılabilir olduğu belirlenmiştir. Söz konusu anket dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde kadın çalışanların bireysel özelliklerine ilişkin 8 ifade; ikinci bölümünde daha önce Doğan (2012), Pelit vd. (2016) ve Güçer vd. (2018) tarafından da kullanılmış olan iş yerinde karşılaşılan sorunlar ölçeğinin fiziksel sorunlar boyutuna ait 7 ifade; üçüncü bölümünde oldukça popüler olan Weiss vd. (1967) tarafından geliştirilmiş olan iş tatmin ölçeğinin kısa formuna ait 20 ifade ve son bölümünde ise Jaworski ve Kohli (1993, s. 68) tarafından geliştirilip uygulanan örgütsel bağlılığı belirlemeye yönelik tek boyutlu 7 ifade yer almaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin ifadeler 5'li Likert tipi derecelendirmeye uygun olarak tasarlanmıştır.

Ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları hesaplanmış ve buna göre karşılaşılan fiziksel sorunlar ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı α : 0,728; örgütsel bağlılık ölçeğinin α : 0,705 ve iş tatmini ölçeğinin katsayısı ise α : 0,886 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu değerlere göre fiziksel sorun ölçeği ve örgütsel bağlılık ölçeklerinin yüksek, iş tatmin ölçeğinin ise oldukça yüksek (0 ile 1 arasında değer alan α katsayısı 1'e yakındır) düzeyde güvenilir olduğu söylenebilir (Ural ve Kılıç, 2006, s. 286). Verilerin analizinde kadın çalışanların bireysel özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları; karşılaştıkları fiziksel sorunlar, örgütsel bağlılık ve iş tatmin düzeylerine ilişkin aritmetik ortalamaları, standart sapma değerleri ile frekans ve yüzde dağılımları hesaplanarak yorumlanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki/etkinin belirlenmesine yönelik ise korelasyon ve regresyon analizi uygulanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında incelenen kadın çalışanların bireysel özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Kadın Çalışanların Bireysel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Gruplar	f	%	Değişkenler	Gruplar	f	%
Yaş	18-22 yaş arası	146	36,7	Sektördeki Tecrübesi (Yıl)	2 yıldan az	238	59,8
	23-27 yaş arası	82	20,6		2-4 yıl arası	82	20,6
	28-32 yaş arası	92	23,1		5-7 yıl arası	61	15,3
	33-37 yaş arası	51	12,8		8 yıl ve üzeri	17	4,3
	38-42 yaş arası	17	4,3	İşletmedeki Toplam Çalışma Süresi (Yıl)	2 yıldan az	288	72,4
	43-47 yaş arası	10	2,5		2-4 yıl arası	75	18,8
Medeni Durumu	Evli ve çocuklu	113	28,4	Eğitim Durumu	5-7 yıl arası	28	7,0
	Evli ve çocuksuz	69	17,3		8 yıl ve üzeri	7	1,8
	Bekar	200	50,3		İlköğretim	25	6,3
	Diğer	16	4,0	Lise	96	24,1	
Çocuk Sayısı	Çocuğu yok	273	68,6	Ortalama Aylık Geliri (TL)	Üniversite	277	69,6
	1 çocuk	45	11,3		2850 ve altı	202	50,8
	2 çocuk	63	15,8		2851-3500 arası	163	41,0
	3 ve üzeri çocuk	17	4,3		3501 ve üzeri	33	8,3

Araştırmaya katılan toplam 398 kadın çalışanın yarısından fazlasının (%57,3) 27 yaş altında olduğu görülmektedir. Turizm sektörünün dinamik yapısı ve yoğun çalışma temposundan dolayı bu sektörde çalışmayı genellikle genç çalışanlar tercih etmekte ya da edilmektedir. Benzer bir şekilde kadın çalışanların medeni durumları incelendiğinde, %50,3'ünün bekar olduğu, %17,3'ünün evli ama çocuk sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum da yine turizm sektörünün yapısal özellikleri ile ilişkili olup, sezonluk özellik göstermesi, çalışanlarda gelecek kaygısı oluşturmaları ve çalışma koşulları ile açıklanabilmektedir. Kadın çalışanların otelcilik sektöründeki tecrübeleri yıl bazında incelendiğinde, genel olarak katılımcıların çoğunun (%59,8) 2 yıldan daha az tecrübeye sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, çalıştıkları işletmedeki toplam çalışma sürelerine göre, %72,4 ile yine çoğunluğun 2 yıldan daha az süredir söz konusu işletmede çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise genel itibarıyla turizm özellikle de otel işletmelerinde işgören devir oranının yüksek olmasıyla açıklanabilmektedir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, %6,3'ünün ilköğretim, %24,1'inin lise ve çoğunluğu oluşturan %69,6'sının ise önlisans ve lisans düzeylerinden oluşan üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Kadın çalışanların ortalama aylık gelirleri dikkate alındığında, %50,8'inin 2021 yılı son altı ayındaki asgari ücret olan 2825,90 TL düzeyinde ücret aldığı, %41,0'inin asgari ücret ile 3500 TL arasında ve %8,3'ünün ise 3501 TL'den fazla gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Katılımcıların bireysel özelliklerine ilişkin çoktan seçmeli ifadelerde 4 çocuk ve üzeri, 11 yıl ve üzeri tecrübe, lisansüstü eğitim düzeyi, 4000 TL ve üzeri gelir düzeyi gibi ifadeler de yer almaktaydı, ancak bu ifadelerle işaretlemeler yapılmadığı için tabloya eklenmemiştir.

Otel işletmelerinde çalışan kadınların karşılaştıkları fiziksel sorunlara yönelik uygulanan ankete katılımcılar tarafından verilen yanıtlara ilişkin frekans, yüzde dağılımları, aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları ayrıntılı olarak Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Kadın Çalışanların İşyerinde Karşılaştıkları Fiziksel Sorunlara İlişkin Bulgular

İşyerinde Karşılaşılan Fiziksel Sorunlar ($\bar{x}=2,72$; s.s.=0,77)	Dağılım	Hiç Katılmıyorum	Az Düzeyde Katılıyorum	Orta Düzeyde Katılıyorum	Çok Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	\bar{x}	s.s.
1. Çalıştığım işletmede sözlü veya yazılı olarak tehditler alıyorum.	f %	161 40,5	127 31,9	56 14,1	40 10,1	14 3,5	2,04	1,12
2. Çalıştığım işletmede zaman zaman cinsel tacize maruz kalıyorum.	f %	165 41,5	116 29,1	62 15,6	40 10,1	15 3,8	2,06	1,15
3. Bilinçli olarak yapabileceğim üzerinde iş verildiğini düşünüyorum.	f %	65 16,3	91 22,9	93 23,4	96 24,1	53 13,3	2,95	1,29
4. Zaman zaman bünyemin kaldıramayacağı işler yapmak zorunda kalıyorum.	f %	64 16,1	72 18,1	100 25,1	92 23,1	70 17,6	3,08	1,33
5. Dış görünüşüm ve kişisel bakımım çoğu zaman çalışma arkadaşlarım ve yöneticilerim tarafından eleştirilmektedir.	f %	105 26,4	105 26,4	81 20,4	65 16,3	42 10,6	2,58	1,32
6. Aldığım ücretin yaptığım işin karşılığı olmadığını düşünüyorum.	f %	42 10,6	56 14,1	90 22,6	104 26,1	106 26,6	3,44	1,30
7. İşimi yerine getirirken, işin yapılması esnasındaki koşulların (ısıtma, aydınlatma, havalandırma, restoran-bar düzeni, mutfak giriş çıkışları, servis araç gereçleri vb) uygun olmadığını düşünüyorum.	f %	58 14,6	112 28,1	101 25,4	78 19,6	49 12,3	2,87	1,24

Kadın çalışanların iş yerinde karşılaştıkları fiziksel sorunlara yönelik aritmetik ortalama $\bar{x}=2,72$ olarak hesaplanmıştır. Daha açık bir ifadeyle, kadın çalışanlar iş yerlerinde karşılaştıkları fiziksel sorunlara yönelik orta düzeyin altında görüş bildirmiştir. Sorunlara ilişkin kadın çalışanlara yöneltilen ölçekte en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olan ifade $\bar{x}=3,44$ ile aldıkları ücretin yaptıkları işin karşılığı olmadığını ilgilidir. En düşük aritmetik ortalamaya sahip olan iki ifade ise kadın çalışanların sözlü ya da yazılı tehditler alması ($\bar{x}=2,04$) ve cinsel tacize maruz kalmasıyla ($\bar{x}=2,06$) ilgilidir. Söz konusu düşük aritmetik ortalamaya sahip olan bu iki ifade, diğer bazı çalışmalarda ise (Bebekoğlu ve Wasti, 2002; Gutek ve Morash, 1982; Kocacık ve Ayan, 2011; Kocacık ve Gökkaya, 2005; Türker, 1997; Unur ve Şanlı, 2018 gibi) bu oran daha

yüksek bulunarak araştırmaların asıl problemini oluşturmaktadır. Ancak bu araştırmada, otel işletmelerinde çalışan kadın çalışanların özellikle cinsel tacize ilişkin soruna yönelik görüşlerinin kısmen daha olumlu olduğunu belirtmek mümkündür.

Kadın çalışanların örgütsel bağlılıklarına ilişkin kullanılan ölçekteki her bir ifadeye ilişkin frekans, yüzde dağılımları, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ayrıntılı olarak Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Kadın Çalışanların Örgütsel Bağlılıklarına İlişkin Bulgular

Örgütsel Bağlılık ($\bar{x}=4,20$; s.s.=0,61)	Dağılım	Hiç Katılmıyorum	Az Düzeyde Katılıyorum	Orta Düzeyde Katılıyorum	Çok Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	\bar{x}	s.s.
1. Geleceğimin bu işletmenin geleceğiyle yakından bağlantılı olduğunu düşünüyorum.	f %	17 4,3	11 2,8	47 11,8	162 40,7	161 40,5	4,10	1,01
2. Çalıştığım işletmenin refahı için kişisel fedakârlık yapmaktan mutluluk duyarım.	f %	11 2,8	13 3,3	45 11,2	154 38,7	175 44,0	4,18	0,95
3. Çalıştığım işletme ile aramdaki bağlar oldukça güçlüdür.	f %	9 2,3	15 3,8	55 13,8	136 34,2	183 46,0	4,18	0,96
4. Genel anlamda bu işletmede çalışmaktan gurur duyuyorum.	f %	7 1,8	29 7,3	61 15,3	123 30,9	178 44,7	4,10	1,02
5. Çalıştığım işletmenin refahını sağlayabilmek için genellikle görevimden fazlasını yapmaya çalışırım.	f %	6 1,5	67 16,8	35 8,8	110 27,6	180 45,2	3,98	1,16
6. Benimle birlikte diğer çalışanların da işe ve işletmeye olan bağlılığı yüksektir.	f %	18 4,5	16 4,0	42 10,6	100 25,1	222 55,8	4,24	1,09
7. Yaptığım işe karşı düşkünlük seviyem oldukça yüksektir.	f %	18 4,5	18 4,5	8 2,0	8 2,0	346 86,9	4,62	1,05

Otel işletmelerinde çalışan kadınların genel anlamda örgütsel bağlılık düzeyleri $\bar{x}=4,20$ aritmetik ile oldukça yüksek hesaplanmıştır. Kadın çalışanların örgütsel bağlılık ölçeğindeki ifadelerle verdikleri yanıtlara göre nispeten en düşük aritmetik ortalama $\bar{x}=3,98$ ile işletme için daha fazla çaba sarf etme ile ilgili olan ifade iken; en yüksek aritmetik ortalama ise $\bar{x}=4,62$ ile çalışanların yüksek düzeyde yaptıkları işe düşkün olmalarıyla ilgilidir. Ölçekte yer alan toplamda 7 ifadenin

neredeyse tamamı 4 aritmetik ortalamaya sahip olup, araştırma kapsamındaki kadın çalışanların örgütlerine duydukları bağlılık ve sadakat derecesinin oldukça yüksek olduğunun bir göstergesidir.

Kadın çalışanların iş tatmin düzeylerini belirlemeye yönelik kullanılan Minnesota Tatmin Ölçeği'nin kısa formunda yer alan iki boyut ve 20 ifadeden oluşan ölçekteki ifadelerle verilen yanıtların her birine ilişkin frekans, yüzde dağılımları, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ayrıntılı olarak Tablo 4'te yer almaktadır. Tablo 4'teki değerlere göre, kadın çalışanların iş tatmin düzeyleri incelendiğinde içsel faktörlerden oluşan tatmin düzeyleri $\bar{x}=3,98$, dışsal faktörlerden oluşan tatmin düzeyleri ise $\bar{x}=3,76$ aritmetik ortalama ile oldukça yüksek bulunmuştur. İki faktörün oluşumu olan genel tatmin düzeyleri de $\bar{x}=3,89$ ile oldukça yüksek bulunmuş olup, bu değerlere göre kadın çalışanların işlerinden yüksek düzeyde tatmin olduğu yorumu yapılabilir.

Tablo 4. Kadın Çalışanların İş Tatmin Düzeylerine İlişkin Bulgular

İş Tatmini (İçsel Faktörler_1-12. ifadeler $\bar{x}=3,98$; s.s.=0,65) (Dışsal Faktörler_13-20. ifadeler $\bar{x}= 3,76$; s.s.=0,79) (Genel İş Tatmini $\bar{x}= 3,89$; s.s.=0,63)	Dağılım	Hiç Katılmıyorum	Az Düzeyde Katılmıyorum	Orta Düzeyde Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Tamamen Katılmıyorum	\bar{x}	s.s.
1. İşimin gerektirdiği beceri, eğitim ve yeteneğe sahip olduğumu düşünüyorum.	f	12	16	49	144	177	4,15	0,99
	%	3,0	4,0	12,3	36,2	44,5		
2. İşimde sürekli olarak görevim dâhilindeki işleri yerine getirmekle uğraşıyorum.	f	16	38	61	116	167	3,96	1,15
	%	4,0	9,5	15,3	29,1	42,0		
3. Sorumluluğum dâhilindeki işleri başarıyla yerine getiriyorum.	f	4	11	41	123	219	4,36	0,85
	%	1,0	2,8	10,3	30,9	55,0		
4. İşimi yalnız başına bağımsız olarak yapabilme şansına sahibim.	f	20	32	82	114	150	3,86	1,16
	%	5,0	8,0	20,6	28,6	37,7		
5. Vicdanıma ve iş etiğine aykırı şeyleri yapmıyorum.	f	18	16	42	100	222	4,24	1,09
	%	4,5	4,0	10,6	25,1	55,8		
6. İşimi yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme olanağına sahibim.	f	18	31	79	122	148	3,88	1,13
	%	4,5	7,8	19,8	30,7	37,2		
7. İş yerimde ve çevremdeki kişilere zaman zaman yardımcı ve destek olma fırsatı bulabiliyorum.	f	10	20	68	145	155	4,04	1,00
	%	2,5	5,0	17,1	36,4	38,9		
8. İşimin bana işyerimde ve çevremde saygınlık kazandırdığını düşünüyorum.	f	16	19	61	117	185	4,10	1,08
	%	4,0	4,8	15,3	29,4	46,5		

9. İşimi yerine getirirken işin yapılması esnasındaki koşulların işimin yerine getirilmesinde uygun olduğunu düşünüyorum.	f	12	15	83	130	158	4,02	1,02
	%	3,0	3,8	20,9	32,7	39,7		
10. İş yerinde birlikte çalıştığım arkadaşlar ile iyi ilişkiler içerisinde olduğumu düşünüyorum.	f	8	21	56	122	191	4,17	1,00
	%	2,0	5,3	14,1	30,7	48,0		
11. Aldığım ücretin yaptığım işin karşılığı olduğunu düşünüyorum.	f	99	55	69	78	97	3,05	1,52
	%	24,9	13,8	17,3	19,6	24,4		
12. İşimde yükselebile olanakları olduğunu düşünüyorum.	f	25	35	71	102	165	3,87	1,22
	%	6,3	8,8	17,8	25,6	41,5		
13. İşletmenin politikalarından ve bu politikaların uygulanışından memnunuz.	f	31	39	107	130	91	3,53	1,17
	%	7,8	9,8	26,9	32,7	22,9		
14. İşimi iyi yaptığımda takdir ediliyim.	f	19	29	76	112	162	3,93	1,15
	%	4,8	7,3	19,1	28,1	40,7		
15. Birlikte çalıştığım stajyer arkadaşlarıma ne yapmaları gerektiğini söyleme konusunda kendimi yetkili görüyorum.	f	27	55	86	107	123	3,61	1,24
	%	6,8	13,8	21,6	26,9	30,9		
16. İşletmenin politikası doğrultusunda işime ilişkin kararları alıp uygulamada özgürüm.	f	32	47	122	97	100	3,47	1,22
	%	8,0	11,8	30,7	24,4	25,1		
17. İş yerimde sorumluluklarımı yerine getirdiğim sürece uzun süre çalışabileceğimi düşünüyorum.	f	18	28	61	119	172	4,00	1,13
	%	4,5	7,0	15,3	29,9	43,2		
18. Üstümün karar verme becerisi ve yeteneği yeterlidir.	f	23	27	86	120	142	3,83	1,16
	%	5,8	6,8	21,6	30,2	35,7		
19. Yaptığım işlerin yöneticim tarafından kontrol edildiğini düşünüyorum.	f	22	36	71	116	153	3,86	1,19
	%	5,5	9,0	17,8	29,1	38,4		
20. İş yerimde yaptığım işler kapsamında zaman zaman farklı işler yapabileme şansına da sahibim.	f	23	33	70	119	153	3,87	1,18
	%	5,8	8,3	17,6	29,9	38,4		

Otel işletmelerinde çalışan kadın çalışanların iş tatmini ölçeğindeki içsel faktörlere (1-12. ifadeler) ilişkin verdikleri yanıtların aritmetik ortalamalarına göre, kadın çalışanların çoğunluğu $\bar{x}=4,36$ ile sorumlulukları dahilindeki işleri başarıyla yerine getirdikleri yönünde görüş bildirirken, içsel bir hijyen faktörü niteliğinde olan ücret konusunda ortalama düzeyde bir katılım göstermiştir ($\bar{x}=3,05$). İş tatmini üzerine yapılan akademik çalışmaların çoğunda (Güçer ve Demirdağ, 2014; Oaxaca, 1973; Pelit vd., 2016; Schneider ve Alderfer, 1973; Seashore ve Taber, 1975 gibi) geçmişten bugüne genellikle çalışanların tatminsizliğinde başlıca ücret faktörünün çaktığı görülmektedir. Bu durum aslında iki açıdan açıklanabilir; birincisi çalışanların gerçekten düşük ücret aldığı ile ilgili, özellikle turizm sektöründe çalışanların aldığı ücreti yaptığı işin karşılığı olarak görmediğiyle ilgili olabileceğidir. İkincisi ise çalışanların ücret konusunda doyumsuz olabileceği ya da anket formu-

na işaretlediğinde bu konuda bir şeylerin değişebileceği inancıdır. Kadın çalışanların dışsal faktörlerden oluşan iş tatmini ifadelerine (13-20. ifadeler) verdikleri yanıtların aritmetik ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Nispeten en düşük aritmetik ortalamaya sahip olan ifade $\bar{x}=3,47$ ile kadın çalışanların işlerine yönelik kararları kendi başlarına alıp uygulamalarıyla ilgilidir. Bazı çalışanlar bu konuda özgür oldukları yönünde yüksek katılım sağlarken, ortalama yarısı ise bu konuda özgür olmadıkları yönünde görüş beyan etmiştir. En yüksek aritmetik ortalama ise $\bar{x}=4,00$ ile işle ilgili sorumluluklarını yerine getirdikçe uzun süre bu işletmede çalışabileceklerine olan inançlarına aittir. Turizm sektöründe özellikle sezonluk işler popüler olduğundan ve işgören devir oranı yüksek olduğundan dolayı, bu durum normalde çalışanlar açısından kaygı oluşturabilmektedir.

Çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin, gözlemlenen çok sayıdaki değişkenlerden gruplandırılmış temel değişkenler tanımlayarak değişken sayısının azaltılması ve değişkenler arasındaki ilişkinin ölçülmesi sonucu aynı özelliği belirleyen değişkenlerin ortaya konması amacıyla (Ural ve Kılıç, 2006, s. 281) faktör analizi gerçekleştirilmiş olup, sonuçları Tablo 5'te ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 5. Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi

Fiziksel Sorunlar Faktör Yükleri (%56,43)		Örgütsel Bağlılık Faktör Yükleri (%62,02)		İçsel Boyutta İş Tatmini Faktör Yükleri (%46,13)		Dışsal Boyutta İş Tatmini Faktör Yükleri (%44,49)	
İfade 1	0,88	İfade 1	0,77	İfade 1	0,61	İfade 1	0,61
İfade 2	0,77	İfade 2	0,66	İfade 2	0,70	İfade 2	0,66
İfade 3	0,64	İfade 3	0,71	İfade 3	0,70	İfade 3	0,60
İfade 4	0,79	İfade 4	0,89	İfade 4	0,54	İfade 4	0,69
İfade 5	0,54	İfade 5	0,88	İfade 5	0,72	İfade 5	0,74
İfade 6	0,69	İfade 6	0,73	İfade 6	0,51	İfade 6	0,70
İfade 7	0,52	İfade 7	0,71	İfade 7	0,52	İfade 7	0,63
-	-	-	-	İfade 8	0,67	İfade 8	0,70
-	-	-	-	İfade 9	0,64	-	-
-	-	-	-	İfade 10	0,52	-	-
-	-	-	-	İfade 11	0,62	-	-
-	-	-	-	İfade 12	0,68	-	-

Tablo 5'teki faktör yükleri değerlerine göre, 7 ifadeden ve tek boyuttan oluşan işyerinde karşılaşılan fiziksel sorunlar ölçeğinin fak-

tör yükleri 0,52 ile 0,88 arasında değişmektedir ve toplam varyansın %56,43'ünü açıklamaktadır. Tek boyuttan ve 7 ifadeden oluşan örgütsel bağlılık ölçeğinin faktör yükleri 0,66 ile 0,89 arasında değişmektedir ve toplam varyansın %62,02'sini açıklamaktadır. İçsel faktörler (12 ifade) ve dışsal faktörler (8 ifade) olmak üzere iki boyut ve 20 ifadeden oluşan iş tatmini ölçeğinin birinci boyutu toplam varyansın %46,13'ünü, ikinci boyutu %44,49'unu geneli ise toplam varyansın %90,62'sini açıklamaktadır. İçsel boyutta iş tatmininin faktör yükleri 0,52 ile 0,72 arasında, dışsal boyutta iş tatmininin faktör yükleri ise 0,60 ile 0,74 arasında değişmektedir.

Kadın çalışanların çalıştıkları otel işletmelerinde karşılaştıkları fiziksel sorunlar ile örgütsel bağlılık ve iş tatmini düzeyleri arasındaki ilişkiye yönelik yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 6'da ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Söz konusu analizde işyerinde karşılaşılan fiziksel sorunlar bağımsız değişken, örgütsel bağlılık ve iş tatmini (alt boyutları dahil) ise bağımlı değişkenler olarak analiz edilmiştir.

Tablo 6. Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	\bar{x}	s.s.	1	2	3	4	5
Fiziksel Sorunlar	2,72	0,77	-	-0,71**	0,13**	0,13**	0,15**
Örgütsel Bağlılık	4,20	0,61	-0,71**	-	0,93	-0,45	0,03
İş Tatmini (İçsel faktörler)	3,98	0,65	0,13**	0,93	-	0,63**	0,92**
İş Tatmini (Dışsal faktörler)	3,76	0,79	0,13**	-0,45	0,63**	-	0,88**
İş Tatmini	3,89	0,63	0,15**	0,03	0,92**	0,88**	-

*0,05; **0,01; ***0,001

Korelasyon analizinden elde edilen bulgulara göre, kadın çalışanların işyerinde karşılaştığı fiziksel sorunlar ile örgütsel bağlılıkları arasında kuvvetli ve negatif yönlü ilişki olduğu ($r=-0,71$, $p=0,000<0,01$) tespit edilmiştir. Tablo 6'daki değerler, fiziksel sorunlar ile içsel faktörlerden oluşan iş tatmin düzeyleri arasında zayıf ve pozitif yönlü anlamlı ($r=0,13$, $p=0,000<0,01$); fiziksel sorunlar ile dışsal faktörlerden oluşan iş tatmin düzeyleri arasında zayıf ve pozitif yönlü anlamlı ($r=0,13$, $p=0,000<0,01$) ve fiziksel sorunlar ile genel iş tatmin düzeyleri arasında da zayıf ve pozitif yönlü anlamlı ilişkiler ($r=0,15$, $p=0,000<0,01$) olduğunu göstermektedir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişki/etkinin

matematiksel bir modelle açıklanabilmesi amacıyla basit doğrusal regresyon analizinden faydalanılmış olup, sonuçları Tablo 7’de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 7. İşyerinde Karşılaşılan Fiziksel Boyuttaki Sorunların Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerindeki Etkiye Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişken	b_j	$S(b_j)$	t	R^2	ANOVA
Örgütsel Bağlılık	Sabit	4,35	0,11	38,68	0,005	F=2,03
	Fiziksel Sorunlar	-0,06	0,04	-1,43		
İş Tatmini (İçsel faktörler)	Sabit	3,68	0,12	31,34	0,017	F=6,74
	Fiziksel Sorunlar	0,11	0,04	2,60		
İş Tatmini (Dışsal faktörler)	Sabit	3,40	0,14	23,75	0,018	F=7,10
	Fiziksel Sorunlar	0,14	0,05	2,65		
İş Tatmini	Sabit	3,57	0,12	31,00	0,021	F=8,49
	Fiziksel Sorunlar	0,12	0,04	2,91		

*0,05; **0,01; ***0,001 b_j ; Katsayı $S(b_j)$: Standart Hata

Tablo 7’deki regresyon analizinden elde edilen sonuçlara göre, kadın çalışanların örgütsel bağlılıkları ve işyerinde karşılaştıkları sorunlar arasındaki ilişkiye ait regresyon modeli şu şekilde gösterilebilir; **“4,35 + (-0,06) x Fiziksel Sorunlar”**

Kadın çalışanların karşılaştıkları sorunların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi, basit doğrusal regresyon modeline göre anlamlı bulunmamıştır ($F=2,03; p=0,155>0,001$). Hesaplanan belirlilik katsayısına (R^2) göre, kadın çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki değişimlerin sadece %0,5’inin ($R^2=0,005$) işyerinde karşılaşılan fiziksel sorunlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, kadın çalışanların karşılaştığı fiziksel sorunlardaki bir birimlik artış, örgütsel bağlılık düzeylerinde %0,5 düzeyinde bir azalmaya neden olmaktadır. Örgütsel bağlılık üzerindeki değişimler, oldukça düşük düzeyde fiziksel sorunlardan kaynaklanıyor olsa da araştırma kapsamında geliştirilmiş olan *“H1: Otel işletmelerinde çalışan kadınların karşılaştıkları fiziksel sorunların örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır”* hipotezinin desteklendiği anlaşılmaktadır.

Kadın çalışanların içsel faktörlerden oluşan iş tatmin düzeyleri ve işyerinde karşılaştıkları fiziksel sorunlar arasındaki ilişkiye ait regresyon modeli: **“3,68 + 0,11 x Fiziksel Sorunlar”** şeklinde; dışsal

faktörlerden oluşan iş tatmin düzeyleri ve işyerinde karşılaştıkları fiziksel sorunlar arasındaki ilişkiye ait regresyon modeli ise **“3,40 + 0,14 x Fiziksel Sorunlar”** şeklinde gösterilebilmektedir. Kadın çalışanların karşılaştıkları fiziksel sorunların içsel faktörlerden oluşan iş tatmini düzeyleri üzerindeki etkisine yönelik uygulanan basit doğrusal regresyon modeli anlamlı bulunmuştur ($F=6,74$; $p=0,000<0,001$). Buna göre, kadın çalışanların içsel faktörlerden oluşan iş tatmin düzeylerindeki değişimlerin sadece %1,7’si ($R^2=0,017$) fiziksel sorunlar tarafından kaynaklanmaktadır. Benzer bir şekilde, fiziksel sorunların dışsal faktörlerden oluşan iş tatmini üzerindeki etkisi de anlamlıdır ($F=7,10$; $p=0,000<0,001$). Dolayısıyla dışsal faktörlerden oluşan iş tatmin düzeyindeki değişimlerin sadece %1,8’inin ($R^2=0,018$) fiziksel sorunlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 7’deki değerlere göre, kadın çalışanların karşılaştığı fiziksel sorunlar ile genel iş tatmin düzeyleri arasındaki basit doğrusal regresyon modeli de anlamlı bulunmuştur ($F=8,49$; $p=0,000<0,001$). İş tatmini ve fiziksel sorunlar arasındaki ilişkiye yönelik regresyon modelini ise **“3,57 + 0,12 x Fiziksel Sorunlar”** şeklinde göstermek mümkündür. Otel işletmelerinde çalışan kadınların iş tatmin düzeylerindeki değişimlerin %2,1’inin ($R^2=0,021$) fiziksel faktörlerden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, araştırma kapsamında geliştirilmiş olan *“H2: Otel işletmelerinde çalışan kadınların karşılaştıkları fiziksel sorunların iş tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır”* araştırma hipotezinin de desteklendiği belirtilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, otel işletmelerinde çalışan kadınların işyerinde karşılaştıkları fiziksel sorunlar ile örgütsel bağlılıkları ve iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Muğla ilinin Fethiye ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinden elde edilen bulgulara göre, kadın çalışanların işyerinde karşılaştıkları fiziksel sorunların düzeyi orta düzeyin altında hesaplanmış olup, çok da kritik bir düzeyde değildir. Katılımcıların örgütlerine olan bağlılık düzeyleri ise oldukça yüksek düzeyde bulunmuştur. Buradan, otel işletmelerinde çalışan kadınların işlerine karşı yüksek düzeyde sevgi, bağlılık ve sadakat duyduğu yorumunu yapmak mümkündür. Analiz sonucunda katılımcıların iş tatmin düzeylerinin yüksek hesaplanmış olması da bu kanıyı destekler niteliktedir.

Araştırmanın ana problemi doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişki/etki düzeylerini ve yönünü belirlemek amacıyla korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda, işyerinde karşılaşılan fiziksel sorunlar ile örgütsel bağlılık arasında kuvvetli ve negatif yönlü ilişki bulunurken, fiziksel sorunlar ile iş tatmini ve alt boyutları (içsel ve dışsal faktörler) arasında zayıf ve pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Bu ilişkiler beklenen düzeyde sonuçlanmış olup, iş tatmini ve sorunlar arasındaki ilişki nispeten çok düşük olsa da negatif yönlü beklenmekteydi. Araştırmadan elde edilen bu sonuçlar konuyla ilgili yapılmış diğer bazı çalışmaların (Dramićanin vd., 2021; González vd., 2016; Uludağ vd., 2011 ve Vujičić vd., 2014 gibi) sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir. Regresyon analizinden elde edilen sonuçlar, kadın çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerindeki değişimlerin %0,5'inin ($R^2=0,005$), iş tatmini düzeylerindeki değişimlerin ise %2,1'inin ($R^2=0,021$) işyerinde karşılaşılan fiziksel sorunlardan kaynaklandığını göstermiştir. Bu sonuçlara göre araştırma kapsamında geliştirilmiş olan araştırmanın iki temel hipotezinin (*H1: Otel işletmelerinde çalışan kadınların karşılaştıkları fiziksel sorunların örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır; H2: Otel işletmelerinde çalışan kadınların karşılaştıkları fiziksel sorunların iş tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır*) desteklenmiş olduğunu belirtmek mümkündür.

Araştırmada, her ne kadar işyerinde karşılaşılan fiziksel sorunların düzeyi nispeten düşük olarak bulunmuşsa da önemli bir örgütsel sorun olduğu gerçeğini gizleyemez. İşyerinde karşılaşılan sorunların genelini (fiziksel, örgütsel, psikolojik, kişisel vb.) işletme verimliliğini ve işleyişini de doğrudan etkileyeceği açıktır. Diğer taraftan, pozitif örgütsel değişkenler olan çalışanların örgütsel bağlılık, iş tatmini, güven, sadakat, vatandaşlık gibi davranışları ise işletmenin verimliliği ve sürekliliği için hayati önem taşımaktadır. Bu noktada, işletme yöneticilerinin kadın-erkek ayrımı yapmaksızın bütün çalışanların pozitif örgütsel davranışlarını artıracak yönde politikalar izlemesi yerinde olacaktır. Yöneticiler, tüm örgüt üyelerinin işle ilgili sorunlarıyla ilgilenirken, kadın çalışanların gerek cinsiyet gerek aile sorumlulukları (anne, eş vs.) ve gerekse fiziksel özelliklerini göz önüne alması gerektiğini iyi bilmelidir. Mümkün mertebede ve belirli periyotlarda iş yerinde karşılaşılan sorunlarla ilgili çalışmalar yapılmalı ve gerektiğinde toplantılar düzenlenmelidir. Sorunların tespit edilerek ortadan kaldırılması ve

her bir çalışanın yüksek güven ortamında çalışması ve işlerini seyerek yapması doğrultusunda zemin hazırlanmaya çalışılması hem çalışanlar hem de işletme açısından oldukça önemlidir. Ayrıca, yaşamın olağan akışında ve üretimde bu denli önem taşıyan kadınlara bakış açısında, genel anlamda toplum olarak her bir bireyin sorumluluk sahibi olması ve bilinçlen(diril)mesi gerekmektedir.

Araştırma verilerinin turizm sezonu açısından daha sakin bir dönem olan sezon sonunda toplanmış olması araştırma kısıtlarından ikini, tek bir destinasyonda yapılmış olması ikincisini oluşturmaktadır. Bu açıdan, araştırmadan elde edilen sonuçların genelleştirilemeyeceği anlamı ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili ileride yapılacak olan akademik araştırmalar daha farklı destinasyonlarda ve yüksek sezonda yapılarak, araştırma sonuçları kıyaslanabilir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: N/A.

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça / References

- Alparslan, A. M., Çetinkaya B., Ö. & Özgöz, A. (2015). İşletmelerde cinsiyet ayrımcılığı ve kadın çalışanların sorunları. *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 66-81.
- Anafarta, N., Sarvan, F. & Yapıcı, N. (2008). Konaklama işletmelerinde kadın yöneticilerin cam tavan algısı: Antalya ilinde bir araştırma. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 8(15), 111-137.
- Avcı, N. & Küçükusta, D. (2009). Konaklama işletmelerinde örgütsel öğrenme, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 33-44.
- Aydın T., Ş. & Perçin, N. Ş. (2008). Turizm sektöründe kadın çalışanların karşılaştıkları kariyer engelleri ve cam tavan sendromu: Cam tavanı kırmaya yönelik stratejiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 113-128.

- Balay, R. (2000). *Yönetici ve öğretmenlerde örgütsel bağlılık*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Baycan, A. (1985). *An analysis of the several aspects of job satisfaction between different occupational groups* [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, 59, 125-139.
- Bebekoğlu, G., & Wasti, S. A. (2002). Çalışan kadınlara yönelik cinsiyet temelli düşmanca davranışların sebepleri ve sonuçları üzerine bir araştırma. *Yönetim Araştırmaları Dergisi (Yönetim Alanında Bilimsel Yaklaşım ve Yöntem Sorunları Özel Sayısı)*, 2(2), 215-238.
- Bruck, C. S., Allen, T. D. & Spector, P. E. (2002). The Relation between work-family conflict and job satisfaction: A Finer-Grained Analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 60, 336-353.
- Carvalho, I., Costa, C., Lykke, N. & Torres, A. (2019). Beyond the glass ceiling: Gendering tourism management. *Annals of Tourism Research*, 75, 79-91. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2018.12.022>
- Ciğer, A. & Uyar, G. F. (2016). Konaklama işletmelerinde kadın muhasebecilerin cam tavan algısına yönelik bir araştırma: Antalya ili örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 43-58.
- Chen, L. H. (2008). Job satisfaction among information system personnel. *Computers in Human Behaviour*, 24, 105-118.
- Çavuş, Ş. & Gürdoğan, A. (2008). Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Beş yıldızlı bir otel işletmesinde araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 18-34.
- Çelik U., S. & Topbaş, F. (2016). Turizmde kadın istihdamı ve ücret ayrımcılığı: Karşılaştırmalı bir analiz. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 62-78. <https://doi.org/10.17123/atad.vol27iss10004>
- Çetin, M.Ö. (2004). *Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık*. NobelYayın Dağıtım.
- Çiçen, C., Boyacıoğlu, E. Z. & Oğuzhan, A. (2020). Turizmde kadın işgücünün cinsiyet ayrımcılığı algısı: Edirne ilinde bir araştırma. *Tourism and Recreation*, 2(1), 54-63.
- Dalkıranoğlu, T. & Çetinel, F. G. (2008). Konaklama işletmelerinde kadın ve erkek yöneticilerin cinsiyet ayrımcılığına karşı tutumlarının karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 277-297.
- Demir, M. (2011). İş yaşamında ayrımcılık: Turizm sektörü örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 760-784.
- Demirkol, Ş., Fidan, F. & Pelit, E. (2004). Turizm sektöründeki bayan işgörenlerin karşılaştıkları sorunlar ve otel işletmelerinde bir uygulama. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(8), 71-88.
- Demirkol, Ş. & Oğuz, S. (2019). Konaklama endüstrisinde kadının yeri ve sorunları. İçinde A. Vatan (Ed.), *Turizmde kadın olmak* (ss.121-140). Değişim Yayınları.
- Dramićanin, S., Perić, G., & Pavlović, N. (2021). Job satisfaction and organizational commitment of employees in tourism: Serbian travel agency case. *Strategic Management*, 26(4), 50-64. <https://doi.org/10.5937/StraMan2104050D>

- Ersoy, A. & Ehtiyar, V. R. (2021). Toplumsal yük ve kariyer: konaklama sektöründeki kadın yöneticilerin kariyer gelişimlerini etkileyen toplumsal cinsiyet faktörlerinin analizi. *Journal of Economy Culture and Society*, 63, 237-255. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0072>
- Gentry, K. M. (2007). Belizean women and tourism work: Opportunity or impediment?. *Annals of Tourism Research*, 34(2), 477-496. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2006.11.003>
- González, F., Sánchez, S. M., & López-Guzmán, T. (2016). The effect of educational level on job satisfaction and organizational commitment: A case study in hospitality. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 17(3), 243-259. <https://doi.org/10.1080/15256480.2016.1183547>
- Gutek, B. A., & Morasch, B. (1982). Sex-ratios, sex-role spillover, and sexual harassment of women at work. *Journal of Social Issues*, 38(4), 55-74.
- Güçer, E., & Demirdağ, Ş. A. (2014). Organizational trust and job satisfaction: A study on hotels. *Business Management Dynamics*, 4(1), 12-28.
- Güçer, E., Keleş, Y., Demirdağ, Ş. A. & Çelikkanat, N. (2018). Kadın İşgörenlerin Karşılaştığı Sorunların Örgütsel Sessizlikleri Üzerindeki Etkisi: Bodrum'daki Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 1-18. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.414693>
- Gül, H., Yalçinoğlu, N. & Atlı, C. Z. (2014). Türkiye'de çalışma yaşamında kadının konumu ve sorunları. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 13(2), 169-176.
- Işık, U. & Yasım, Y. K. (2017). Otel çalışanlarının psikolojik güçlendirme ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1581-1594. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.323119>
- Jaworski, B. J. & Kohli, A. K. (1993). Market orientation: Antecedents and consequences. *Journal of Marketing*, 57(3): 53-70.
- Je, J. S., Khoo, C., & Yang, E. C. L. (2020). Gender issues in tourism organisations: insights from a two-phased pragmatic systematic literature review. *Journal of Sustainable Tourism*, 2020, 1-24. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1831000>
- Knutson, B. J. & Schmidgall, R. S. (1999). Dimensions of the glass ceiling in the hospitality industry. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 40(6), 64-75.
- Kocacık, F., & Ayan, S. (2011). Türkiye'de tekstil alanında çalışan kadınlar ve sorunları:(İstanbul-Adana-Denizli-Sivas ve Tekirdağ ili örnekleri). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 464-483.
- Kocacık, F., & Gökçaya, V. B. (2005). Türkiye'de çalışan kadınlar ve sorunları. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Koroğlu, Ö., Yıldırım, H. U. & Kılıç, A. (2020). Kadın turist rehberlerinin mesleki sorunlarının belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 26-40. <https://doi.org/10.20875/makusobed.586054>
- Li, L. & Leung, R. W. (2001). Female managers in Asian hotels: Profile and career challenges. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(4), 189-196. <https://doi.org/10.1108/09596110110389511>

- Luthans, F. (1995). *Organizational behavior*, (3. Bs.). Mc Graw Hill Publishing.
- Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). *Turizm İstatistikleri – Konaklama Tesisleri*. <https://muqla.ktb.gov.tr/TR-271320/konaklama-tesisleri.html>
- Nalçacı İ., A. (2020). Turizm işletmelerinde cinsiyet ayrımcılığı ve kadın çalışanlar: Yöneticilerinin konuya ilişkin tutum ve uygulamaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 373-396.
- Ng, C. W. & Pine, R. (2003). Women and men in hotel management in Hong Kong: Perceptions of gender and career development issues. *International Journal of Hospitality Management*, 22(1), 85-102. [https://doi.org/10.1016/S0278-4319\(02\)00077-4](https://doi.org/10.1016/S0278-4319(02)00077-4)
- Oaxaca, R. (1973). Male-female wage differentials in urban labor markets. *International Economic Review*, 14(3), 693-709.
- Örücü, E., Kılıç, R. & Kılıç, T. (2007). Cam tavan sendromu ve kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerindeki engeller: Balıkesir ili örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2):117-135.
- Özdevecioğlu, M. & Aktaş, A. (2007). Kariyer bağlılığı, mesleki bağlılık ve örgütsel bağlılığın yaşam tatmini üzerindeki etkisi: İş-aile çatışmasının rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 1-20.
- Pelit, E., Güçer, E. & Demirdağ, Ş. A. (2016). Kadın işgörenlerin karşılaştığı sorunların iş bırakma eğilimlerine etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 43-65. <https://doi.org/10.20875/sb.16565>
- Pelit, E. & Kılıç, İ. (2012). Mobbing ile örgütsel bağlılık ilişkisi: şehir ve sayfiye otellerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 122-140.
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 603-609.
- Remington, J. & Kitterlin-Lynch, M. (2018). Still pounding on the glass ceiling: A study of female leaders in hospitality, travel, and tourism management. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 17(1), 22-37. <https://doi.org/10.1080/15332845.2017.1328259>
- Schneider, B. & Alderfer, C. P. (1973). Three studies of measures of need satisfaction in organizations. *Administrative Science Quarterly*, 1973, 489-505.
- Seashore, S. E. & Taber, T. D. (1975). Job satisfaction indicators and their correlates. *American Behavioral Scientist*, 18(3), 333-368.
- Shamir, B. & Salomon, I. (1985). Work-at-home and the quality of working life. *Academy of Management Review*, 10(3), 455-464.
- Tümen, B. C., Tepeci, M. & Onağ, A. A. (2011). Turizm işletmeciliği öğrencilerinin turizm sektöründe cinsiyete dayalı ayrımcılık konusuna ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 8(1), 29-42.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022). *Güncel Türkçe Sözlük – Bağlılık*. <https://sozluk.gov.tr/>

- Türker, N. (1997). Konaklama işletmelerinde cinsel taciz ve cinsiyet ayrımı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 74-76.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). *İstatistiklerle kadın, 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2020-37221>
- Uludağ, O., Khan, S., & Güden, N. (2011). The effects of job satisfaction, organizational commitment, organizational citizenship behavior on turnover intentions. *Hospitality Review*, 29(2), 1-21.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). *World population prospects 2019*, online edition. <https://www.un.org/development/desa/pd/>
- Unur, K. & Şanlı, S. C. (2018). Staj yapan öğrencilere yönelik cinsel taciz: otel işletmeleri örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(1), 149-161.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi* (2. Bs). Detay Yayıncılık.
- Uzun, Ö. & Yiğit, E. (2011). Örgütsel stres ve örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine orta kademe otel yöneticileri üzerinde yapılan bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 181-213.
- Vujičić, D., Jovičić, A., Lalić, D., Gagić, S., & Cvejanov, A. (2014). The relation between job insecurity, job satisfaction and organizational commitment among employees in the tourism sector in Novi Sad. *Economic and Industrial Democracy*, 36(4), 633-652. <https://doi.org/10.1177/0143831X14527017>
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., & England, G. W. (1967). *Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire*. Minnesota studies in vocational rehabilitation. Industrial Relations Center, University of Minnesota.
- Whyte, W. (1956). *The organization man*. Doubleday Anchor Books.
- Yeh, C. M. (2019). The relationship between tourism involvement, organizational commitment and organizational citizenship behaviors in the hotel industry. *Tourism and Hospitality Management*, 25(1), 75-93. <https://doi.org/10.20867/thm.25.1.10>
- Zeffane, R. (1994). Patterns of organizational commitment and perceived management style: A comparison of public and private sector employees. *Human Relations*, 47(8), 977-1010.

Öğretmenlerin Kendini Sansürleme İsteği ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Örgütsel Dışlanma ve Engel Algıları Arasındaki İlişki

The Relationship Between Teachers' Wish for Self-Censorship and Perceptions of Gender Equity, Organizational Ostracism and Obstruction

Ayhan KANDEMİR**

Şenay Sezgin NARTGÜN***

Özet

Bu çalışmada öğretmenlerin kendini sansürleme isteği algıları ile toplumsal cinsiyet eşitliği, örgütsel dışlanma ve örgütsel engel algıları arasındaki ilişki durumunun açıklanması amaçlanmıştır. Araştırmada nicel yöntemlerden biri olan ilişkisel tarama yöntemi kullanılmış, veriler 2020-2021 eğitim öğretim yılında Bolu il genelinde kamuda çalışan ortaokul öğretmenlerinden toplanmıştır. Evrende yer alan 493 kişi çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; öğretmenlerin kendilerini sansürleme algıları ile toplumsal cinsiyet eşitliği ve alt boyutları arasında düşük düzeyli negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna

* *Öğretmenlerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Örgütsel Dışlanma ve Örgütsel Engel Algıları Arasındaki İlişki* (2021) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar, Milli Eğitim Bakanlığı, Bolu, Türkiye. E-posta: ayh_81@hotmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2565-4292>

*** Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Bolu, Türkiye. E-posta: szbn@yahoo.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5405-1655>

Cite this article as: Kandemir, A. & Nartgün, Ş.S. (2022). Öğretmenlerin kendini sansürleme isteği ile toplumsal cinsiyet eşitliği, örgütsel dışlanma ve engel algıları arasındaki ilişki. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 8(1) 123-145.

ulaşmıştır. Buna karşın öğretmenlerin kendini sansürleme algıları ile örgütsel engel, örgütsel dışlanma ve alt boyutları arasında ise düşük düzeyli pozitif yönlü anlamlı ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar bağlamında öğretmenlerin örgütsel dışlanma ve örgütsel engel algılarında kendilerini sansürleme gereği duydukları görülmüş, okullarda demokratik çalışma ortamının oluşturulması önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kendini Sansürleme, Öğretmen, Örgütsel Dışlanma, Örgütsel Engeller, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Abstract

The purpose of this study is to uncover the relationship between teachers' perceptions of self-censorship and perceptions of gender equity, organizational ostracism, and organizational obstruction. The correlational research method, which is one of the quantitative methods, was used for the study. Data were collected from 493 secondary school teachers working in public service throughout Bolu province in the academic year 2020-2021. The results of the study show that there is a low negative significant relationship between teachers' perception of self-censorship and gender equity and its sub-dimensions. On the other hand, it was found that there is a low positive significant relationship between teachers' perception of self-censorship and organizational obstruction, organizational ostracism and its sub-dimensions. In the context of these findings, it was noted that teachers need to censor themselves in their perceptions of organizational ostracism and organizational obstruction, and it is suggested that democratic work environments be created in schools.

Keywords: Self-Censorship, Teachers, Organizational Ostracism, Organizational Obstruction, Gender Equity.

Extended Abstract

Teachers working in schools with social and open systems have to maintain their lives by adapting to both the environment they live in and the school. This adaptation process affects the behavior of teachers. At the core of this influence, there are thoughts such as 'What will people say?', 'How will they treat me at school?', and

these thoughts are reflected in the teachers' behavior. In time, this reflection may cause teachers to hide, prevent, censor, instead of expressing their own thoughts openly in some cases.

Self-censorship: The concept of censorship, which has taken its place in the literature in recent years, can be explained as; individuals hiding their ideas from the person or people they believe to be different from themselves, and preferring to remain silent despite the availability of a suitable environment (Hayes, Shanahan & Glaynn, 2005; akt. Coşkun, Durak & Elgin, 2012). **Social gender equality:** Gender equality, can be explained as; the equality of men and women in the distribution of roles in societies, and the value given to the person not discriminating between men and women. Equality here means that rights, responsibilities and opportunities will not change depending on gender, not biological equality between men and women (Cesur, 2018). **Organizational Ostracism:** It is the whole of the behaviors of the employee not being taken into account in terms of other employees, being isolated, being ignored, and not being taken into account in activities (Yıldız & Develi, 2018). **Organizational barrier:** It can be defined as having the idea that the activities of the individual in the organization are hindered, made difficult or their morale is lowered (Gibney, Zagenczyk & Masters, 2009; Gibney, Zagenczyk, Fuller, Hester & Caner, 2011).

It can be thought that the positive studies on gender equality in Turkey in recent years will enable teachers to express their views in this direction clearly without the need for censorship. However, teachers who do not want to be ostracized by their colleagues and school administration and to be exposed to organizational obstacles can hide their original views and express their opinions in the direction of common thought in the school due to reasons such as political opinion, union, bureaucracy, and their career. Female teachers may, for example, feel the need to censor their thoughts, especially towards school administration, for reasons such as making a curriculum suitable for their own wishes in order to spend more time with their children and family. On the other hand, teachers who express their thoughts clearly and do not feel the need for censorship may encounter organizational os-

tracism and organizational barriers in schools over time. It may be assumed that teachers who do not want to face these ostracism and obstacles will need to hide their thoughts on these issues. For this reason, it can be interpreted that teachers will be willing to censor themselves on both organizational ostracism and organizational barriers.

The aim of this study is to reveal the relationship between teachers' perceptions of self-censorship and their perceptions of gender equality, organizational ostracism and organizational barriers.

Relational screening, which is one of the quantitative methods, was used in the study. The model aims to reveal the relationship level of the variables in studies involving more than two variables, and enables comparisons with different variables by revealing the relationship density, orientation and types of the variables (Balci, 2015).

The data required for the research were collected from secondary school teachers working in public schools throughout the province of Bolu in October-November in the 2020-2021 academic year. The data of 493 out of 1078 secondary school teachers in the research population were included in the research and it was seen that the data obtained was in accordance with the relevant literature (Krejcie & Morgan 1970). Four scales were used to collect the data and necessary permissions were obtained for the scales other than the gender equality scale for the research.

Self-censorship scale: Its validity and reliability were examined by Coskun, Durak and Elgin (2012). Gender equality scale: It consists of 5 dimensions and 25 items developed by Kandemir (2021). Organizational ostracism scale: The scale developed by Abaslı and Özdemir (2019) consists of 14 items and 2 sub-scales. Organizational barriers scale: The scale, created by Töremen (1999), in which Yıldız (2011) reworked the validity and reliability study, consisted of a total of one dimension and 12 items.

In order to evaluate the normality of the data, the Kolmogorov - Smirnov and Kurtosis (Kurtosis) Skewness (Skewness) values were checked and it was concluded that the data did not show a normal distribution. Therefore, the Spearman correlation coef-

ficient value was calculated to reveal the relationships between the variables and the results were interpreted. If the correlation coefficient value obtained is zero or close to zero, it indicates that there is no or very little relationship between the variables, and if it is -1 or +1, there is a relationship between the variables. When an increase in one of the two variables causes the other to decrease, it is interpreted as a negative correlation, and an increase in both variables is interpreted as a positive correlation (Can, 2017; Kilmen, 2015).

When the results of the research were examined, it was concluded that while the teachers did not feel the need to censor themselves on gender equality, they felt the need to censor themselves, albeit at a low level, on organizational ostracism and organizational barriers. From this point of view, it can be suggested that democratic environments should be created in schools, especially with regards to the administrators, in order for teachers to be able to express their perceptions of organizational exclusion and organizational barriers without censoring themselves, and to maintain an equal distance from every teacher regardless of variables such as union, political view, and gender.

Giriş

Sosyal ve açık sistem olan okullarda görev yapan öğretmenler hem yaşadığı çevreye hem de okula uyum sağlayarak yaşamlarını idame ettirmek durumundadırlar. Bu uyum süreci öğretmenlerin davranışlarını etkilemektedir. Bu etkilemenin özünde “Çevre ne der?”, “Okulda bana karşı nasıl davranırlar?”, “Kadın/erkek olduğum için böyle davranmamalıyım”, “Ya beni dışarlarsa” gibi düşünceler yer almakta ve bu düşünceler öğretmenlerin davranışlarına yansımaktadır. Bu yansıma bazı durumlarda öğretmenlerin kendi düşüncelerini olduğu gibi açıkça dile getirmek yerine gizleme, engelleme, sansürleme yapmalarına neden olabilmektedir.

Mevcut çalışma öğretmenlerin kendini sansürleme isteği ile toplumsal cinsiyet eşitliği, örgütsel dışlanma ve engel algıları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. İlişkinin ortaya konulmasında nicel veri analizleri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki açığa çıkarılmak-

tadır. Bu ilişkinin ortaya koyulması ile öğretmenlerin hangi durumlarda kendilerini ne düzeyde sansürledikleri ortaya koyulacaktır. Böylece sonuçlar bağlamında okullarda demokratik ortamların önündeki engellerin daha net ortaya çıkacağı, öğretmenler için daha uygun bir eğitim ortamı oluşturularak eğitimin kalitesinin yükseleceği düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve **Kendini Sansürleme**

Sosyal bir varlık olan bireyin, çevresindekilerle ilişki kurma, duygu ve düşüncelerini ifade etme gibi ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu gibi ihtiyaçları yerine getirmenin yolu da iletişimden geçmektedir (Bayram Saptır, 2020). TDK (2021) iletişimi “*Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim kavramı*” olarak tanımlamıştır. Bireyin sağlıklı bir gelişim göstermesi için çevresindeki kişi ya da kişilerle etkili bir iletişim içinde olması gerektiği söylenebilir. Ancak birey yeri geldiğinde duygu ve düşüncelerini olduğu gibi açıkça ortaya koymaktan çekinebilir. Bu durumun nedenini Çakıcı (2007) bireylerin duygu ve düşüncelerini dâhil oldukları topluma göre şekillendirmesi olarak açıklamaktadır. Yani birey için, içerisinde bulunduğu topluma mensup bireylerin düşünceleri önem arz eden bir durumdur (Boz, 1999). Bu nedenle bireyler zaman zaman duygu ve düşüncelerini açık bir şekilde ortaya koymak yerine gizleyebilir, yani sansürleyebilir (Bayram Saptır, 2020; Ekşi, Bikeç & Ümmet, 2017). Son yıllarda literatürde yerini almaya başlayan sansürleme kavramı bireylerin kendinden farklı düşündüğüne inandığı kişi ya da kişilerden fikirlerini gizlemesi, uygun ortamın bulunmasına rağmen sessiz kalmayı tercih etmesi olarak açıklanabilir (Hayes, Shanahan & Glaynn, 2005; akt. Coşkun ve diğerleri, 2012). Bu tanıma göre bir eylemin kendini sansürleme olarak görülebilmesi için, bireyin görüşlerini ortaya koyabileceği bir ortam olmasına rağmen, çeşitli sebeplerden dolayı düşüncelerini ortaya koymakta kasıtlı olarak kendini engellemesi gerekmektedir (Bayram Saptır, 2020).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Günümüzde sıklıkla kullanılan cinsiyet kavramının birçok tanımı yer almaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK, 2021) cinsiyeti “*Bireye, üreme işinde ayrı bir rol veren ve erkekle dişiye ayırt ettiren yaratılış özelliği,*

eşey, cinslik, seks” olarak tanımlamaktadır. Dökmen (2014) ise cinsiyeti (sex) kadın ya da erkeğin biyolojik yönlerine vurgu yapan bir kavram olarak açıklamaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı (gender) cinsiyet kavramından farklı bir olgudur. Bee ve Boyd (2009) cinsiyeti kadın ve erkeği biyolojik yönden açıklayan bir kavram olarak, toplumsal cinsiyeti ise kadın ve erkek olarak sosyo-kültürel tanımlanmayı ve onlara yüklenen rol ve beklentileri içeren bir kavram olarak açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle toplumsal cinsiyet, cinsiyet kavramını toplumsal ve psikolojik yönden ele alan bir kavramdır. Toplumun kadın ve erkeği tanımlaması, kadın ve erkeğin nasıl davranması gerektiğini ortaya koyması toplumsal cinsiyet olarak açıklanabilir (Altınova & Duyan, 2013; Woolfolk-Hoy, 2015).

Toplumsal cinsiyet eşitliği ise toplumlardaki rol dağılımında ve kişiye verilen değerinde cinsiyete dayalı ayırım yapmama durumu olarak tanımlanabilir. Sheehan ve Dooley (2013) toplumsal cinsiyet eşitliğini, üretime ve verilen kararlara aktif olarak katılma, toplumun tüm paydaşlarında eşit hak ve imkânlara sahip olma şeklinde açıklamaktadır. Buradaki eşitlik biyolojik olarak kadın ve erkek eşitliği değil, hak, sorumluluk ve imkânların cinsiyete bağlı olarak değişmeyeceği anlamındadır. Yani toplumsal cinsiyet eşitliği her yönden kadın ve erkeğin eşit olanaklara sahip olması anlamına gelmektedir (Cesur, 2018). Bununla beraber toplumda eşitlik ile ilgili sorunların üzerinde çalışmalar yapmak sadece eşitsizlik yaşayan grupların görevi değildir. Sorunun çözümünde herkesin sorumluluk alması ve çözümün genel bir politika haline gelerek devlet kurumlarının ortak meselesi haline gelmesi önem arz etmektedir. Bu durum meydana gelen olumsuzlukların çözümünü hızlandırması bakımından önemlidir (Kurtuluş, 2019; Ringrose, 2007). Ancak bütün bunlara rağmen toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik sorunların devam ettiği söylenebilir. Örneğin öğretmenlerin konuya ilişkin durumu ele alındığında, Milli Eğitim Bakanlığında (MEB) kadın öğretmenlerin sayısının erkek öğretmenlere kıyasla daha fazla olmasına rağmen şube, il ve ilçe müdürleri arasında erkeklerin sayısının kadınlara kıyasla oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır (mebpersonel.com; MEB, 2021). Ağıroğlu Bakır, Uğuroğlu, Köybaşı ve Özyazıcı'nın (2017) yaptığı çalışmada kadın öğretmenlerin idareci olmaları yönünde gerek aileleri gerekse de çevrelerince yeterince destek görmedikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonucun MEB bünyesinde kadın yönetici sayısının az olmasını destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Örgütsel Dışlanma

Bastian ve Haslam (2010) tarafından başkalarının görmezden gelinme, kabul görmeme ve gruba alınmama olarak tanımlanan dışlanma kavramı yaygın ve olumsuz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır (Abaslı & Özdemir, 2019; Kaya, 2012). Literatür incelendiğinde dışlanma kavramının birçok tanımı olduğu görülmektedir. Dışlanma; bireyin içinde bulunduğu grup tarafından neden gösterilmeden grup dışında tutularak yok sayılma süreci (Williams, 1997), bir saldırı eylemi içermemesine rağmen bireylerde negatif etki yaratan bir durumdur (Akın, Uysal & Akın, 2016). Tanımlardan yola çıkarak dışlanma kavramının bireylerde psikolojik sorunlara ve strese neden olan bir durum olduğu görülmektedir. Örgütsel dışlanma ise bireyler ya da grup tarafından değersizleştirme ve ayrı tutulma olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle iş görenin diğer iş görenler açısından dikkate alınmaması, soyutlanması, göz ardı edilmesi, yapılan etkinliklerde dikkate alınmama davranışlarının bütünüdür (Yıldız & Develi, 2018). Bireyin bu durumlarla sık sık karşılaşması dışlanma olgusunu daha da arttırmaktadır (Kumral, 2017; Öz, 2019). Özellikle işyerlerinde yaşanan dışlanma, insanlarda sosyal ve psikolojik açıdan ciddi sorunlara sebep olabilmektedir (Yakut & Yakut, 2018). Bu sorunlar, meslektaşları tarafından dikkate alınmama, görmezden gelinme, iş ve özel yaşamla ilgili etkinliklerde göz ardı edilme yollarıyla daha da büyümektedir (Foster, 2012; Leung, Wu, Chen & Yang, 2011; Williams, 2007; Zhao, Peng & Sheard, 2013). Bu olumsuz sonuçlara neden olan dışlanmanın farklı nedenleri olduğu söylenebilir. Eğitim kurumlarından hareketle konuya yaklaşıldığında; öğretmenler arasında siyasal, sendikal ve cinsiyet farklılıkları, kültürel çeşitlilik vb. hususlar dışlanmanın nedenleri arasında yer almaktadır (Abaslı, 2018; Erdemli & Kurum, 2019). Dışlanma ile karşılaşan öğretmenlerin kendilerini zayıf hissettiği, sorunlarını çözmekte zorlandıkları (Dönmez, 2018) görülmekte, bu olumsuzluklar ise okulda eğitimciler arasındaki işbirliğini azaltarak verimliliklerini düşürmektedir (Erkutlu & Chafra, 2016). İşbirliğinin azalmasının, öğretmenler arasında, dışlanma ile beraber örgütsel engellere de neden olduğu söylenebilir.

Örgütsel Engel

Çalışanlar örgüt içinde çeşitli etkileşim faktörleri ile karşı karşıya kalırlar. Bu etkileşim olumlu ya da olumsuz yönde olabilir. Buldukları örgütler tarafından destek görmeyen yani engellenen bireylerin ge-

nellikle örgütleri üzerinde olumsuz etkileri olacağı düşünülmekte olup literatür (Gibney ve diğerleri, 2009; Koçak, 2019) incelendiğinde örgütsel engelin temel kaynağı olarak da örgütün kendisi görülmektedir. Öyle ki örgütsel engelin nedeni örgüt olmasa bile birey, sorunu örgüte yükleyebilmektedir. Birey içinde bulunduğu örgüt tarafından çeşitli zorluk ve dirençlerle karşılaşırsa örgüt ile bağlarını zayıflatarak örgütten ayrılanın yollarını aramaya başlar (Gibney ve diğerleri, 2011). Bu bağlamda örgütler içinde görülmesi muhtemel örgütsel engel; bireylerin örgüt içindeki faaliyetlerinin engellendiği, zorlaştırıldığı ya da morallerinin düşürüldüğü düşüncesine sahip olmaları olarak tanımlanabilir (Gibney ve diğerleri, 2009; 2011). Bireylerin örgütsel engellerle karşılaşmalarının temelinde, örgütsel amaçların açıkça belirlenmemiş olması, bilgi akışının yetersiz olması, yöneticilerin liderlik vasıflarının olmaması ya da az olması, ödül-ceza sisteminin adil olmaması, kaynakların yetersiz olması, yeterli iletişimin olmaması, rekabetin yüksek olması ve örgütün hiyerarşik bir yapısının olması yatıyor olabilir (Çetin & Maral, 2021).

Eğitim kurumlarında da öğretmenler ya da yöneticiler örgütsel engellerle karşılaşabilmektedirler. Bu engeller arasında kadın öğretmenlere yönelik cinsiyete dayalı engeller (cam tavan, cinsiyete dayalı kalıp yargılar vb.); MEB plan, politika ve eylemlerinin sürekli değişim göstermesi sonucunda bürokratik yapı ve kişisel nedenler bağlamında ortaya çıkan engeller; hizmet içi eğitimlerde öğretmenlerin idarecilerden yeterli desteği görememesi, okul bazlı imkânsızlıklar, maddi yetersizlikler, öğretmenlerde mesleğe ilişkin tükenmişlik duygusunun artması, öğrencilerin istenmeyen davranışları gibi pek çok neden sayılabilir (İnandı, Özkan, Peker & Atik, 2009; Yirci, 2017).

Türkiye’de Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Sağlamaya İlişkin Çalışmalar

Son yıllarda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli proje ve kampanyaların olduğu görülmektedir. Bu proje ve kampanyalar eğitim özelinde ele alındığında; 2000 yılında kız çocuklarına burs imkânı vererek onların eğitimine katkı sağlayan “Kardelenler Projesi”; 2003 yılı itibariyle başlayan, eğitimden çeşitli sebeplerden dolayı mahrum bırakılmış kız çocuklarını eğitime kazandırmak için çalışmalar yapan “Haydi Kızlar Okula Kampanyası”; 2005 yılı itibariyle kız çocuklarını eğitime kazandırmak için

“Baba Beni Okula Gönder Projesi”; kız çocuklarında okullaşma oranını özellikle ev ziyaretleri ile pozitif yönde arttırmayı amaçlayan “Özellikle Kız Çocuklarının Okullaşma Oranının Artırılması Projesi (KEP I-II)”, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliliğini sağlama ve bu amaçla ders materyalleri ve programları üzerinde çalışmalar yapan “Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi (ETCEP I)” ve okullarda toplumsal cinsiyet eşitliğini arttırmak, farklı alanlardaki bilim insanlarının işbirliği ile konuyla ilgili kitap oluşturmak ve öğrencilerin bu konudaki duyarlılığını arttırmak için “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Okul Standartlarının Yaygınlaştırılması Projesi” sayılabilir (Alptekin, 2019; ERG, 2019). Bu gibi proje ve etkinlikler sayesinde Türkiye’de kız çocuklarının okullaşma oranlarının arttığı ve buna bağlı olarak da toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde olumlu gelişmelerin yaşandığı söylenebilir. Özellikle kadınların eğitim seviyesinin artmasının kadınların her alanda görüşlerini daha özgürce ifade etmelerinin yolunu açtığı düşünülebilir.

Öğretmenlik mesleği genelde kadın mesleği olarak kabul edilmektedir (Alptekin, 2019) ve bu durum MEB verilerinde de kendini göstermektedir. MEB’de çalışan öğretmenler arasında kadın öğretmenlerin sayısının özellikle okul öncesi ve ilkökul olmak üzere tüm kademelerde erkek öğretmenlere kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir (MEB, 2021). Bu durum okullarda, özellikle kadın öğretmenler sayesinde, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik görüşlerin özgürce, sansürleme gereği duymadan, ortaya koyulmasına neden olacağı düşüncesini desteklemektedir.

Öğretmenlerin ortaya koyduğu düşünceler çeşitlilik göstermekle birlikte sadece toplumsal cinsiyet eşitliği ile sınırlı kalmamaktadır. Öğretmenler yeri geldiğinde görüşlerini açıkça ortaya koyarken yeri geldiğinde farklı nedenlerden dolayı düşüncelerini sansürleme gereği duyabilmektedir. Çünkü görüşlerini açıkça dile getiren öğretmenlerin okullarda başta okul idaresi ve meslektaşları olmak üzere farklı dışlanma ve engellemelerle karşılaşabilecekleri düşünülebilir. Dışlanma her örgütte olduğu gibi okullarda da istenmeyen ancak kaçınılmaz bir olay olarak ortaya çıkmaktadır. Okullarda dışlanmanın birçok nedeni olduğu görülmektedir. Bu nedenler arasında; bazı eğitimcilerin diğer eğitimcilere göre bilgi ve tecrübelerini ön plana çıkarmaya çalışmaları, siyasi görüş, sendika, kültür, cinsiyet bakımından farklı özellikler taşımaları gibi sebepler sayılabilir (Abaslı, 2018; Erdemli & Kurum,

2019). Bu sebepler zamanla kendini eğitim örgütlerinde örgütsel engel olarak gösterebilmektedir. Bu engeller arasında özellikle kadınlara yönelik kariyer engelleri (İnandı vd., 2009), bürokratik yapı, hizmet içi etkinliklerde öğretmenlerin yöneticilerce destek görmemesi (Yirci, 2017), olumsuz yönetici tutumları ve çalışma koşulları, motivasyon düşüklüğü, yetersiz ekonomik koşullar, siyasi sebepler, eğitim politikaları (Can, 2019) sayılabilir. Bu nedenle gerek örgütsel dışlanma gerekse örgütsel engel gibi olumsuz durumlarla karşılaşmak istemeyen öğretmenlerin başta yönetici ve diğer öğretmenlere karşı duygu ve düşüncelerini açıkça ortaya koymak yerine sansürleme durumunda kaldığı söylenebilir.

İlgili literatür incelendiğinde kendini sansürleme konusuna yönelik farklı çalışmaların son yıllarda yapılmaya başladığı görülmektedir. Örneğin Ekşi ve diğerleri (2017) “*Öğretmen Adaylarında Kendini Sansürleme, Psikolojik Kırılganlık ve Koşullu Öz Değer*” adlı çalışmalarında adayların kendini sansürleme istekleri ile psikolojik kırılganlık algıları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönlü orta düzeyli anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Başka bir ifadeyle katılımcıların psikolojik kırılganlık algıları yükseldikçe kendini sansürleme durumları da artmakta, ilaveten psikolojik kırılganlığın kendini sansürlemeyi anlamlı olarak yordamaktadır. Yine Yukay-Yüksel, Özgür-Şahin ve Ekici (2021) “*Kadınlarda sosyal onay ihtiyacı, kendini sansürleme isteği ve depresyon düzeyi arasındaki ilişkilerin incelenmesi*” konulu çalışmalarında sosyal onay ihtiyacı ve kendini sansürleme isteği arasında orta düzeyli pozitif yönlü; kendini sansürleme isteği ve depresyon seviyesi arasında da düşük düzeyli pozitif yönlü anlamlı ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye’de son yıllarda toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yapılan olumlu çalışmaların (Alptekin, 2019; ERG, 2019) sayısal artışı, öğretmenlerin bu yöndeki görüşlerini sansüre gerek duymadan açıkça ortaya koymalarında etkili olabilir. Ancak çalışma arkadaşları ve okul idaresi tarafından dışlanma ve örgütsel engellere maruz kalmak istemeyen öğretmenler asıl görüşlerini gizleyerek siyasi görüş, sendika, bürokrasi, kariyer gibi nedenlerden dolayı okuldaki ortak düşünce yönünde görüş bildirebilir. Örneğin kadın öğretmenler, çocuk ve ailelerine daha fazla zaman ayırmak amacıyla kendi ihtiyaçlarına uygun ders programı yapılmasını istemelerinden, erkek öğretmenler ise kariyer yapma isteği gibi nedenlerden dolayı başta okul idaresine yönelik

olmak üzere düşüncelerine sansür koyma gereği duyabilirler. Çünkü örgütsel dışlanma ve engelin öğretmenlerde iş arkadaşları tarafından soyutlanma ve amaçlara ulaşmada çeşitli engellere neden olduğu (Alptekin, 2019; Koçak, 2019; Şişman, 2007; Williams, 2001), öğretmenlerin verimliliklerini azalttığı (Abaslı, 2018) bilinmektedir. Buradan örgütsel dışlanma ve engellerle karşılaşmak istemeyen öğretmenlerin bu konulardaki düşüncelerini gizleme gereği duyacakları düşünülebilir. Bu nedenle öğretmenlerin hem örgütsel dışlanma hem de örgütsel engel konusunda kendilerini sansürleme isteği içinde olacakları yorumunda bulunulabilir. Literatür incelendiğinde öğretmenlerin kendini sansürleme alguları ile toplumsal cinsiyet eşitliği, örgütsel dışlanma ve engel alguları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu durumun mevcut araştırmayı diğer araştırmalardan ayırarak önemli hale getirdiği düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı öğretmenlerin kendini sansürleme isteği alguları ile toplumsal cinsiyet eşitliği, örgütsel dışlanma ve örgütsel engel alguları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Böylece eğitim örgütlerinde önemli bir yere sahip olan öğretmenlerin görüşlerini açıkça ortaya koymaları önündeki engellerin ortaya çıkarılarak eğitim sisteminin gelişmesi hedeflenmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Çalışmada nicel yöntemlerden biri olan ilişkisel taramadan yararlanılmıştır. Model ikiden fazla değişken barındıran çalışmalarda değişkenlerin ilişki düzeyini ortaya koymayı amaçlayıp değişkenlerin ilişki yoğunluğunu, yönelimlerini, türlerini ortaya koyup farklı değişkenlerle karşılaştırma yapılmasına olanak sağlar (Balci, 2015).

Araştırmanın Evreni

Mevcut araştırma için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu 06.08.2020 tarih ve 2020/07 (protokol no. 2020/177) sayısıyla Bolu Valiliği'nden izin alınarak araştırma yürütülmüştür.

Araştırma için gerekli olan veriler 2020-2021 eğitim öğretim yılı ekim-kasım aylarında Bolu il genelinde devlet okullarında görev yapan

ortaokul öğretmenlerinden toplanmıştır. Evrenin tamamına ulaşılması amaçlandığı için örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Araştırma verileri online olarak toplanmış ve evrende yer alan 1078 ortaokul öğretmeninden 493'üne ait veri araştırmaya dâhil edilmiştir. Elde edilen verilerin evreni temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Krejcie & Morgan, 1970).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		n
Cinsiyet	Erkek	183
	Kadın	310
Medeni Durum	Bekar	108
	Evli	385
Branş	Sayısal grup	135
	Sözel grup	267
	Yetenek grubu	91
Eğitim Durumu	Lisans	409
	Lisansüstü	84
Doğup/büyünen yer	Köy veya kasaba	107
	İlçe	137
	İl	249
Kıdem	1-5	76
	6-10	135
	11-15	126
	16-20 yıl	96
	21 ve üzeri	60

Tablo 1 incelendiğinde öğretmenlerin 183'ünün erkek, 310'unun kadın; 108'inin bekâr, 385'inin evli; 135'inin sayısal grup, 267'sinin sözel grup, 91'inin yetenek grubu branş öğretmenlerinden oluştuğu; 409'u lisans, 84'ü lisansüstü eğitim aldığı; 107'si köy veya kasabada, 137'sinin ilçede, 249'unun ise ilde doğup büyüdüğü; 76'sınının 1-5 yıl, 135'inin 6-10 yıl, 126'sınının 11-15 yıl, 96'sınının 16-20 yıl, 60'ınının ise 21 ve üstü yıl kıdem sahibi olduğu tespit edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak için dört ölçek kullanılmış ve araştırma için toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeği dışındaki ölçekler için gerekli izinler alınmıştır.

Kendini Sansürleme İsteği Ölçeği: Coşkun, Durak ve Elgin (2012) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçeğin Cronbach's alpha değeri .82 olurken mevcut araştırmada bu değer .84 olduğu sonucu bulunmuştur.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ölçeği: Kandemir (2021) tarafından geliştirilmiş 5 boyut ve 25 maddeden oluşmuştur. Ölçeğin geçerliliği için Cronbach's alpha değerlerine bakılmış aile yaşamında .93; okul yaşamı boyutunda .91, sosyal yaşam boyutunda .86, iş yaşamı boyutunda .93, aile etkisi boyutunda .89, ölçek genelinde ise .95 bulunmuştur.

Örgütsel Dışlanma Ölçeği: Abaslı ve Özdemir (2019) tarafından geliştirilen ölçek 14 madde ve iki alt boyuttan oluşmuştur. Araştırmacılar tarafından ölçeğin Cronbach's alpha değerine bakılmış yalnızlaştırma boyutunda .88, hiçleştirme boyutunda .96, ölçek genelinde ise .97 sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut araştırmada ise Cronbach's alpha değeri tekrar hesaplanmış ve yalnızlaştırma boyutunda .93, hiçleştirme boyutunda .96, ölçek genelinde ise .97 sonucuna ulaşılmıştır.

Örgütsel Engeller Ölçeği: Töremen'in (1999) oluşturduğu, Yıldız'ın (2011) geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını yeniden yaptığı ölçek tek boyut ve 12 maddeden oluşmuştur. Yıldız (2011) ölçeğin Cronbach's alpha değerini .80 bulurken mevcut araştırmada bu değer .79 olarak hesaplanmıştır.

Cronbach's alpha değerleri ele alındığında araştırmada kullanılan ölçeklerin tamamının (Kendini sansürleme isteği ölçeği, Toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeği, Örgütsel dışlanma ölçeği, Örgütsel engeller ölçeği) güvenilirlik düzeylerinin araştırma için yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Büyüköztürk, 2017; Kalaycı, 2016).

Verilerin Analizi

Verilerin analizi için SPSS programı kullanılmış, anlamlılık düzeyi ,05 alınmıştır. Verilerin normalliğinin değerlendirilmesi için Kolmogorov-Smirnov ve Kurtosis (basıklık) Skewness (çarpıklık) değerlerine bakılmış ve verilerin normal dağılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak için spearman korelasyon katsayı değeri hesaplanmış ve çıkan sonuçlar yorum-

lanmıştır. Elde edilen korelasyon katsayı değerlerinin 0 veya 0'a yakın olması değişkenler arasında ilişkinin hiç ya da çok az olduğunu; -1 ya da +1'e yaklaşması durumunda ise değişkenler arasında ilişkinin olduğunu göstermektedir. İki değişkenden birinin artması diğerinin azalmasına neden olduğunda negatif korelasyon, değişkenlerin ikisinin de artması pozitif korelasyon olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Can, 2017; Kilmen, 2015).

Bulgular, Yorum ve Tartışma

Tablo 2. Öğretmenlerin Kendini Sansürleme İsteği Algıları ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Örgütsel Dışlanma ve Örgütsel Engeller Algıları Arasındaki İlişki

Ölçek/ Alt Boyut	Aile Yaşamı	Okul Yaşamı	Sosyal Yaşam	İş Yaşamı	Aile Etkisi	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Toplam	Yalnızlaştırma	Hiçleştirme	Örgütsel Dışlanma Toplam	Örgütsel Engeller
Kendini Sansürleme İsteği	-,081*	-,068*	-,094*	-,099*	-,033*	-,105*	,127*	,078*	,103*	,253**

**p<.05

Tablo 2 incelendiğinde öğretmenlerin kendini sansürleme isteği algıları ile toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeğinin aile yaşamı ($r = -,081$; $p < ,05$); okul yaşamı ($r = -,068$; $p < ,05$); sosyal yaşam ($r = -,094$; $p < ,05$); iş yaşamı ($r = -,099$; $p < ,05$); aile etkisi ($r = -,033$; $p < ,05$) alt boyutları ile ölçek geneli ($r = -,105$; $p < ,05$) arasında negatif yönlü düşük düzeyli; örgütsel dışlanma ölçeğinin yalnızlaştırma ($r = ,127$; $p < ,05$); hiçleştirme ($r = ,078$; $p < ,05$) alt boyutları ve ölçek geneli ($r = ,103$; $p < ,05$) ile örgütsel engeller ($r = ,253$; $p < ,05$) algıları arasında ise istatistiksel açıdan pozitif yönlü düşük düzeyli anlamlı bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde öğretmenlerin cinsiyet eşitliği algıları ile kendini sansürleme algıları arasında düşük düzeyli de olsa negatif bir ilişkinin ($-,105$) olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle toplumdaki cinsiyet eşitliği güçlendirildikçe bireylerin kendilerini sansür-

leme isteklerinin azaldığı söylenebilir. Türkiye cinsiyet eşitliği karnesi incelendiğinde mevcut araştırmanın evrenini oluşturan Bolu ili toplumsal cinsiyet eşitliği açısından 81 il arasında 34. sırada kendine yer bulmuş ve Türkiye ortalamasının üzerinde yer almıştır (81 İlde Türkiye'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi, 2020). Bu sonuç toplumsal cinsiyet ölçeği ile kendini sansürleme isteği ölçeği arasındaki negatif ilişkiyi desteklemesi, araştırmadaki öğretmenlerin cinsiyet eşitliğine yönelik algılarını açıkça ortaya koyması bakımından önemli görülmektedir. Yine mevcut araştırmada kadın öğretmenlerin oranının erkek öğretmenlerden fazla olması da bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Çünkü cinsiyet eşitliğine yönelik yapılan çalışmalarda (Fényes, 2014; Galarza, 2018; Özden & Gölbaşı, 2018; Rebollo Catalan, Piedra, Pérez & Vega, 2011; Seçgin & Kurnaz, 2015; Sis Çelik, Pasinlioğlu, Tan & Koyuncu, 2013) erkek katılımcılara göre kadın katılımcıların görüşlerinin daha eşitlikçi olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında “*Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Kadın Sağlığı Konseyi*” gibi kuruluşların güçlerini birleştirerek toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konularda seslerini duyurarak savunuculuğunu yapmaya başlamaları (Coşkun & Özdilek, 2012), üniversiteler başta olmak üzere öğretmenlerin cinsiyet eşitliği algılarını arttıracak çalışmalara yer verilmesi (Acar Erdol & Gözütok, 2018; Allana, Asad & Sherali, 2010; Erden, 2009; Esen, 2013; Giuliano, 2006; Şener Özel, 2019; Seçgin & Kurnaz, 2015) etkili olmuş olabilir.

Mevcut araştırmada öğretmenlerin örgütsel dışlanma (,103) ve örgütsel engel (,253) algı düzeyleri ile kendini sansürleme isteği algıları arasında zayıf da olsa pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuç öğretmenlerin örgütsel dışlanma ve engelle karşılaştıklarında yeri geldiğinde kendilerini sansürleme gereği duydukları şeklinde yorumlanabilir. Literatür incelendiğinde bu durumun nedenlerini ortaya koyan farklı çalışmaların olduğu görülmektedir. Akbaba ve Gümüş'ün (2020) ilkökul öğretmenleri üzerine yaptıkları çalışmada başta kadın öğretmenler olmak üzere öğretmenlerin yıldırma ile karşılaştığı, yıldırma sonucu ortaya çıkan sorunların adaletli çözülemediği, öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar nedeniyle psikolojik sorunlar yaşadıkları gibi sonuçları ortaya çıkmıştır. Argon'un (2015) öğretmenlerin duygu durumlarını yöneticilerin dikkate alıp almamalarını incelediği çalışmasında; yöneticilerin öğretmenlerin duygularını genellikle dikkate almadıkları,

öğretmenlerin genelde okulda gerçek duygularını göstermedikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bunların nedenleri arasında ise; iş arkadaşları ile çatışma ve dışlanma yaşamama, yöneticilerle ilişkileri ve okul ortamını bozmak istememe, şikâyetleri durdurma, saygınlık elde etme vb. durumlar sayılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre bu durumların öğretmenlerde mutluluk gibi sahte duyguların yanında gerçekte kızgınlık, üzüntü gibi duygulara neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu duygular ise öğretmenlerde olumsuz davranışlar, mutsuzluk, kendini değersizleştirme, okuldan uzaklaşma, performans ve motivasyon düşüklüğü gibi sonuçların oluşmasına neden olmaktadır. Halbuki öğretmenlerin deneyimledikleri duyguların, etkili bir eğitim ve okul gelişimi sürecinde üzerinde dikkatle durulması gereken duygular olduğu söylenebilir (Kelchtermans, 2005). Çünkü öğretmenlerin duygu durumlarını görmezden gelmek ya da yok saymak, eğitim örgütlerine zarar vererek olumsuz etkileyebilmektedir (Dilekçi, 2018). Aksine yöneticilerince değerli olduğunu hisseden ve eylemlerde bunu gören olumlu motivasyon sahibi bir öğretmen daha çok çabalayarak performansını arttıracak ve daha üretken olacaktır (Boydak Özcan, 2004). İlaveten çalışanlarla yöneticilerin birbirine güven duyması karşılıklı ilişki ve itibarlarını da olumlu olarak pekiştirecektir (Cohen & Prusak, 2001). Mevcut araştırmada öğretmenlerin gerek örgütsel dışlanma (,103) gerekse örgütsel engel (,253) algıları ile kendini sansürleme istekleri arasında pozitif ilişkinin olması; dışlanma ve engel kavramlarının sonuçlarına işaret etmekte, öğretmenlerin kendilerini sansürleme gerekçelerini ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçları incelendiğinde öğretmenlerin toplumsal cinsiyet eşitliği algıları yükseldikçe kendilerini sansürleme algılarının azaldığı sonucu bulunmuştur. Öğretmenlerin cinsiyet eşitliğine yönelik algılarını daha da yükseltmek için öğretim programları ve ders araç gereçlerinin hazırlanmasında cinsiyetçiliği ikinci planda tutan, yetkin kişiler görev alması sağlanabilir (Kalaycı & Hayırsever, 2014). Ders kitaplarında kadın; başarılarıyla, özverisiyle gerek aile içinde gerekse de toplumsal ve ekonomik alanda tasvir edilmesi (Çınar, 2013) önemli görülmektedir. Ayrıca eğitimde kilit bir rol oynayan öğretmenlerin cinsiyet eşitliği bilgi ve duyarlılığına sahip olmaları ve kadını ikinci plana atan söylem ve ifadelerden kaçınılması gerektiği söylenebilir.

Öğretmenlerin okullarda örgütsel dışlanma ve engel algıladıklarında kendilerini düşük düzeyli de olsa sansürledikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuca dayanarak öğretmenlerin okullarda gerek örgütsel dışlanma gerekse örgütsel engellemelere maruz kalmadan düşünce ve eylemlerini açıkça ortaya koyabilmeleri için gerekli önlemlerin alınması gerektiği yorumunda bulunulabilir.

Bu sonuçlar bağlamında okullarda; demokratik ortamların yaratılması, sendika, siyasi görüş, cinsiyet gibi değişkenlere bakılmadan her öğretmene eşit mesafede durulması önerilebilir. İlaveten öğretmenlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik düşüncelerini daha yüksek sesli bir şekilde ifade edebilmeleri için eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarına ders olarak, mesleğe başlamış öğretmenlere ise hizmet içi eğitim olarak toplumsal cinsiyet eşitliği dersleri verilebilir. Ayrıca mevcut araştırma Bolu ili ve ortaokul öğretmenleri ile sınırlı olduğu için, farklı illerde farklı eğitim kurumlarında öğretmenlerin kendini sansürleme isteklerine yönelik algıları incelenebilir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: N/A.

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça / References

- 81 İilde Türkiye'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi (2020). TEPAV, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Yayınları. https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/tobb_tskb_tepav_81_ilde_turkiyenin_toplumsal_cinsiyet_esitligi_karnesi.pdf adresinden 11 Ocak 2021 tarihinde alınmıştır.
- Abaslı, K. (2018). *Örgütsel dışlanma, işe yabancılaşma ve örgütsel sinizm ilişkisine yönelik öğretmen görüşleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Abaslı, K., & Özdemir, M. (2019). Örgütsel dışlanma ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 265-282.

- Acar Erdol, T., & Gözütok, F. D. (2018). Development of gender equality curriculum and its reflective assessment. *Turkish Journal of Education*, 7(3), 117-135. <https://doi.org/10.19128/turje.376480>
- Ağroğlu Bakır, A., Uğuroğlu, C. T., Köybaşı, F., & Özyazıcı, K. (2017). Kadın okul yöneticileri üzerine nitel bir araştırma. *Current Research in Education*, 3(1), 1-14.
- Akbaba, A., & Gümüş, K. (2020). İlkokullarda yöneticilerin mobbing davranışlarının öğretmen bakış açısı ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 651-659.
- Akın, A., Uysal, R., & Akın, Ü. (2016). Ergenler için ostrasizm (sosyal dışlanma) ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(2), 895-904.
- Allana, A., Asad, N., & Sherali, Y. (2010). Gender in academic settings: Role of teachers. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 1(4), 343- 348.
- Alptekin, B. (2019). Öğretmen adaylarının toplumsal cinsiyet rolleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Altınova, H. H., & Duyan, V. (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 9-22.
- Argon, T. (2015). Öğretmenlerin sahip oldukları duygu durumlarını okul yöneticilerinin dikkate alıp almamalarına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 377-404.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Pegem A Yayıncılık.
- Bastian, B., & Haslam, N. (2010). Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 107-113.
- Bayram Saptır, A. (2020). *Sosyal medya bağımlılığı ve kendini sansürleme: bazı değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Bee, H., & Boyd, D. (2009). Çocuk gelişim psikolojisi (O. Gündüz, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Boydak Özcan, M. (2004). Okul yöneticilerinin öğretmenlere saygınlık kazandırmadaki rolü, *XII. Eğitim Bilimleri Kongresi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Boz, H. A. (1999). Kitle iletişim araçları ve suskunluk sarmalı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32(1), 42-48. https://doi.org/10.1501/Egi-fak_0000000016
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (23. Baskı). Pegem Akademi.
- Can, A. (2017). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (5. Baskı). Pegem A Yayıncılık.
- Can, E. (2019). Öğretmenlerin meslekî gelişimleri: Engeller ve öneriler. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 1618-1650. <https://doi.org/10.14689/Issn.2148-2624.1.7c.4s.14m>

- Cesur, M. (2018). *Yerel halkın kadın turistlere yönelik bakış açısının toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında incelenmesi: Gökçeada örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi], Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cohen, D., & Prusak, L. (2001). *Kavrayamadığımız zenginlik, kuruluşların sosyal sermayesi* (A. Kardam, Çev). BZD Yayın ve İletişim Hizmetleri.
- Coşkun, A., & Özdilek, R. (2012). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği: sağlığa yansımaları ve kadın sağlığı hemşiresinin rolü. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(3), 30-39.
- Coşkun, H., Durak, M., & Elgin, V. M. (2012). Kendini sansürleme isteği ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *New /Yeni Symposium Journal*, 50(2), 83-89.
- Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde sessizlik: Sessizliğin teorik temelleri ve dinamikleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 145-162.
- Çetin, M., & Maral, M. (2021). Yıkıcı liderlik ile algılanan örgütsel engel arasındaki ilişkinin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(38), 5006-5041. <https://doi.org/10.26466/opus.843064>
- Çınar, E. K. (2013). *Ortaokul Türkçe ders kitaplarında toplumsal cinsiyet* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Dilekçi, Ü. (2018). Öğretmenlerin öğretim duygu durumları ve algıladıkları uyumsal performansları [Yayımlanmamış doktora tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Dökmen, Z. (2014). *Toplumsal cinsiyet, sosyal psikolojik açıklamalar*. Remzi Kitabevi.
- Dönmez, H. (2018). *Tekirdağ'da görev yapan öğretmenleri örgütsel dışlanma düzeyi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Ekşi, E., Bikeç, S. M., & Ümmet, D. (2017). Öğretmen adaylarında kendini sansürleme, psikolojik kırılabilirlik ve koşullu öz değer. Ö. Demirel ve S. Dinçer (Ed.), *Küreselleşen dünyada eğitim* (s. 439-450) içinde. Pegem Akademi.
- Erdemli, Ö., & Kurum, G. (2019). Okul yöneticisi ve öğretmenlerin gözünden okulda dışlanma: Nedenleri ve sonuçları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, 36(2), 350-368. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2019051589>
- Erden, F. T. (2009). A course on gender equity in education: Does it affect gender role attitudes of preservice teachers?. *Teaching and Teacher Education*, 25(3), 409-414.
- ERG (2019). *Eğitim izleme raporu*. Eğitim Reformu Girişi, Eğitim Gözlemevi. https://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2010/01/EIR_Egitimin_Icerigi.pdf adresinden 23 Nisan 2020 tarihinde alınmıştır.
- Erkutlu, H., & Chafra, J. (2016). Impact of behavioral integrity on workplace ostracism- The moderating roles of narcissistic personality and psychological distance. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 8(2), 222-237.
- Esen, Y. (2013). Eğitim süreçlerinde cinsiyet ayrımcılığı: öğrencilik deneyimleri üzerinde yapılmış bir çözümleme. *International Online Journal of Educational Sciences*, 5(3), 757-782.

- Fényes, H. (2014). Gender role attitudes among higher education students in a borderland central-eastern european region called 'partium'. *CEPS Journal*, 4(2), 49-70.
- Foster, P. J. (2012). *Leader-member-exchange and the workplace bully* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kansas State University.
- Galarza, C. R, Apolo, D., Garcia, S.P., & Guerrero, J. J. (2018). Gender differences towards gender equality: Attitudes and perceptions of college students. *Review of European Studies*, 10(1), 61-72.
- Gibney, R., Zagenczyk, T. J., & Masters, M. F. (2009). The negative aspects of social exchange: an introduction to perceived organizational obstruction. *Group and Organization Management*, 34(6), 665– 697.
- Gibney, R. A. Y., Zagenczyk, T. J., Fuller, J. B., Hester, K. I. M., & Caner, T. (2011). Exploring organizational obstruction and the expanded model of organizational identification. *Journal of Applied Social Psychology*, 41(5), 1083-1109.
- Giuliano, J. (2006). *Gender equity: A study of classroom interactions of sixth grade science teachers before and after gender equity training* [Yayımlanmamış doktora tezi]. St. John's University.
- Hayes, A. F., Glynn, C. J., & Shanahan, J. (2005). Willingness to self-censor: A construct and measurement tool for public opinion research. *International Journal of Public Opinion Research*, 17(3), 298-323.
- İnandı, Y., Özkan, S., Peker, S., & Atik, Ü. (2009). Kadın öğretmenlerin kariyer geliştirme engelleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1),77-96.
- Kalaycı, N., & Hayırsever, F. (2014). Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitabına yönelik bir inceleme ve bu konuya ilişkin öğrenci algılarının belirlenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14(3), 1065-1072.
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Kandemir, A. (2021). Öğretmenlerin toplumsal cinsiyet eşitliği, örgütsel dışlanma ve örgütsel engel alguları arasındaki ilişki [Yayımlanmamış doktora tezi]. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Kaya, A. G. (2012). *Sosyal dışlanmaya verilen tepkilerin sosyal karşılaştırma süreçleri açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kelchtermans, G. (2005). Teachers' emotions in educational reforms: Self-understanding, vulnerable commitment and micropolitical literacy. *Teaching and Teacher Education*, 21(8), 995-1006. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2005.06.009>
- Kilmen, S. (2015). *Eğitim araştırmacıları için SPSS uygulamalı istatistik*. Edge Akademi.
- Koçak, D. (2019). Algılanan örgütsel engel ölçeğinin Türkçe uyarlaması ve işte kalma niyeti üzerine etkisi. *Business and Management Studies: An International Journal*, 7(1), 58-77. <https://doi.org/10.15295/bmij.v7i1.1043>
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, (30), 607-610.

- Kumral, T. (2017). *İşyeri nezaketsizliği ve örgütsel sessizlik ilişkisinde örgütsel dışlanmanın aracı rolü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kurtuluş, E. (2019). *Kadın üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği ile toplumsal cinsiyet rolü stresi ve olumsuz değerlendirme korkusu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Leung, A. S. M., Wu, L. Z., Chen, Y. Y., & Young, M. N. (2011). The impact of work place ostracism in service organizations. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 836-844.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). *Resmi istatistikler*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. <https://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64> adresinden 25 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.
- Öz, T. (2019). *Eğitim örgütlerinde siber zorbalık ile örgütsel dışlanma arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Özden, S., & Gölbaşı, Z. (2018). Sağlık çalışanlarının toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(3), 95-100. <https://doi.org/10.30934/kusbed.420223>
- Rebollo Catalan, A. R., Piedra, J., Pérez, R. G., & Vega, L. (2011). Gender culture assessment in education: Teachers' attitudes to gender equality. *Revista de Educación*, (355), 521-546.
- Ringrose, J. (2007). Successful girls? Complicating post- feminist, neoliberal discourses of educational achievement and gender equality. *Gender and Education*, 19(4), 471-489.
- Seçgin, F., & Kurnaz, Ş. (2015). Sosyal bilgiler dersinde toplumsal cinsiyet etkinliklerinin öğrencilerin algı ve tutumlarına etkisi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (5), 24-38.
- Sheehan, S., & Dooley, A. (Eds.). (2013). *Constructing gender in Medieval Ireland*. Palgrave Macmillan.
- Sis Çelik, A., Pasinlioğlu, T., Tan, G., & Koyuncu, H. (2013). Üniversite öğrencilerinin cinsiyet eşitliği tutumlarının belirlenmesi. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 21(3), 181-186.
- Şener Özel, F. (2019). *Eğitim fakültelerinin lisans programlarına yönelik toplumsal cinsiyet eğitimi dersi öğretim programının tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Düzce Üniversitesi.
- Şişman, M. (2007). *Eğitim bilimine giriş* (3. Baskı). Pegem A Yayıncılık.
- Töremen, F. (1999). *Devlet liselerinde ve özel liselerde örgütsel öğrenme ve engelleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2021). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. Türk Dil Kurumu. <http://www.tdk.gov.tr/>
- Williams, K. D. (1997). Social ostracism: The causes and consequences of "The silent treatment." R. Kowalski (Ed.), *Aversive interpersonal behaviors* (s. 133-170) içinde. Plenum Publishing.

- Williams, K. D. (2001). *Ostracism: The power of silence. Emotions and social behavior*. Guilford Press.
- Williams, K. D. (2007). Ostracism: The kiss of social death. *Social and Personality Psychology Compass*, 1, 236-247.
- Woolfolk Hoy, A. (2015). *Eğitim psikolojisi*. (D. Özen, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- www.mebpersonel.com. (2020, 06, 01). <https://www.mebpersonel.com/meb/milli-egitim-il-mudurluklerinde-calisan-kadin-yonetici-orani-yuzde-2-h235870.html> adresinden 24 Nisan 2020 tarihinde alınmıştır.
- Yakut, S., & Yakut, İ. (2018). Öğretmenlerde psikolojik iyi oluş ve iş yerinde dışlanma ilişkisi. *Electronic Turkish Studies*, 13(18), 1357-1376.
- Yıldız, H. (2011). *Kamu ve özel ilköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin öğrenen örgüte ilişkin algıları: Balıkesir ili örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Yıldız, H., & Develi, A. (2018). Çalışanların Yalan Söyleme Eğiliminin Bir Öncülü Olarak Örgütsel Dışlanma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 141-148.
- Yirci, R. (2017). Öğretmen profesyonelliğinin önündeki engeller ve çözüm önerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(1), 503-522.
- Yukay-Yüksel, M., Özgür-Şahin, Ş., & Ekici, G. (2021). Kadınlarda sosyal onay ihtiyacı, kendini sansürleme isteği ve depresyon düzeyi arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 354-369.
- Zhao, H., Peng, Z., & Sheard, G. (2013). Workplace ostracism and hospitality employees' counterproductive work behaviors: The joint moderating effects of proactive personality and political skill. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 219-227

Jack Holland'ın *Mizojini: Dünyanın En Eski Önyargısı: Kadından Nefretin Evrensel Tarihi* adlı eserinin değerlendirilmesi

Review of *Mizojini: Dünyanın En Eski Önyargısı: Kadından Nefretin Evrensel Tarihi* [A Brief History of *Misogyny: The World's Oldest Prejudice*] by Jack Holland

Jack Holland, *Mizojini: Dünyanın En Eski Önyargısı: Kadından Nefretin Evrensel Tarihi* (Erdoğan Okyay, Çev.) (2. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2019, 302 sayfa). ISBN: 978-975-533-844-6.

Saide Zehra YILDIZ*

Belfast doğumlu bir gazeteci, yazar ve şair olarak meslek hayatının büyük bölümünü Kuzey İrlanda'nın siyasi ve kültürel tarihine adan Jack Holland'ın ancak ölümünden sonra yayımlanabilen *Mizojini: Dünyanın En Eski Önyargısı: Kadından Nefretin Evrensel Tarihi* isimli son eseri mizojininin felsefi, edebi, bilimsel ve teolojik düzlemlerde nasıl şekillendiğini açıklamayı hedeflemektedir. Sözlük anlamı kadından nefret veya kadını aşağılama olan mizojini, yazar tarafından insan ırkının yarısının insanlık dışına itilmesi olgusu olarak kavramsallaştırılmıştır. Daha geniş bir perspektifle mizojiniyi bir önyargı olarak ele alan Jack Holland başka hiçbir önyargının bu derece uzun süreli, kalıcı, ayrımcı ve evrensel olmadığını ifade etmektedir. Yazar tanıdıklarına mizojini üzerine bir kitap yazdığını anlattığında muhatabının cinsiyetine göre

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakıncağ Tarihi Bilim Dalı, Bursa, Türkiye. E-posta: zehraogut@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8705-5009>

Cite this article as: Yıldız, S. Z. (2022). Jack Holland'ın *Mizojini: Dünyanın En Eski Önyargısı: Kadından Nefretin Evrensel Tarihi* adlı eserinin değerlendirilmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 147-158.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

farklı tepkiler aldığından bahsetmektedir. Buna göre kadınlar araştırmasının bulguları hakkında meraklanırken mizojini teriminin ne anlama geldiğini bilen erkekler ise yazarı mizojiniyi haklı çıkarmaya çalışmakla itham etmiştir. Buradan hareketle mizojininin çoğu zaman farkına varılmayacak kadar doğal ve kaçınılmaz bir şey olarak görüldüğünü belirten yazarın eseri kaleme almaktaki amacı, göz önündeki bu olguyu fark edilebilir ve anlaşılabilir kılmaktır.

Kitap giriş ve sonuç bölümleri dışında toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Mizojini kavramını incelemeye Eski Yunan medeniyetinden başlayan yazar, konuyu kronolojik bir çizgide gelişimsel şekilde ilerleterek modern zamanlara ulaştırmaktadır. Eser ağırlıklı olarak ikincil kaynaklar referans alınarak yazılmış, güncel kısımlarda ise gazete haberlerine başvurulmuştur. Bununla birlikte kitabın kaynakçası ihmal edilmiştir. Ek kaynakça olarak verilen kısımda ise referans verilen kaynakların tamamı bulunmamaktadır. Kitabın önsözünde kızı Jenny Holland'ın da ifade ettiği gibi yazar eserini “şiirsel düzyazı tarzı” ile açık ve anlaşılabilir bir dilde yazmıştır. Fakat eserin Türkçe çevirisinde dikkatli okuyucuyu rahatsız edebilecek bazı redaksiyon hatalarının bulunduğu görülmüştür.

Eski Yunan kültüründe mizojiniyi ele alan “Pandora'nın Kızları” başlıklı ilk bölümde yazar mizojinist önyargıların doğuşuna dair zamansal ve mekânsal çerçeveyi MÖ 8.yüzyıl dolaylarına ve Doğu Akdeniz coğrafyasına yerleştirmektedir. Mizojinist önyargıların Eski Yunan kültürünü nasıl şekillendirdiğini göstermek üzere sözlü edebiyata, tragedyalara, tarihi ve felsefi metinlere başvuran Holland'a göre mizojini bu dönemde düalizm kavramı vasıtasıyla meşrulaştırılmıştır. Yunanlılar doğayı erkeğin zayıflığının ve sınırlılığının bir simgesi, doğanın temsilcisi olarak ise kadını gören düalist görüşün temellerini atarak erkeğin anti tezi ve “öteki”si olarak olumsuz bir kadın imgelemi yaratmıştır. Bu imgelemin kökeni olarak Pandora söylencesine işaret eden yazar, yaradılış mitinin kadını her türlü kötülüğün sebebi olarak konumlandırılan anlatısının uzun süre mizojiniyi şekillendiren bir kaynak olduğunu ifade etmektedir. Eserde antik dönemin iki önemli düşünürü Platon ve Aristoteles'in görüşleri mizojiniye etkileri bağlamında ele alınmaktadır. Holland'a göre düalizm dünyayı karşıt temellere bölerek ırkçılık, mizojini gibi dışlayıcı kategoriler geliştirmeyi kolaylaştırmaktadır. Düalizm düşüncesine Platon'un felsefi Aristoteles'in ise bilimsel düzeyde katkı

sağladığını belirten yazar, söz konusu düşünürlerin mizojini tarihine etkilerini irdelemektedir. Bu bölümde kimilerince *Devlet* isimli eserinde kadınlara erkeklerle eşit eğitim hakkı verilmesini savunduğu için ilk feminist olarak değerlendirilse de Platon'un mizojini tarihinde çelişkili bir rol oynamış olduğuna dikkat çekilmekte ve mizojininin felsefi temellerinin Platon tarafından atılmış olduğu belirtilmektedir. *Devlet*'inde kadınların ve erkeklerin eşit sorumluluklarla yönetici elitin (Muhafızlar) içine dahil edilmesini savunduğu biliniyorsa da bunun Platon'un görüşünde ancak kadınların biyolojik farklılıklarının yadsınmasıyla, onların onursal erkeklere dönüştürülmesiyle mümkün olduğunun altı çizilmektedir.

Platon ayrıca "İdealar Kuramı" vasıtasıyla Tanrı'dan uzaklaşmayı kadın müdahalesine bağlayan Hristiyanlığın İlk günah doktrini için felsefi bir temel oluşturmuştur. Erkekler ve kadınlar için farklılaştırılmış erekler öngören ve biyolojik temelli bir düalizm geliştirerek kadını "sakatlanmış, potansiyeline ulaşamamış bir erkek" olarak tanımlayan Aristoteles ise yazara göre mizojiniye bilimsel saygınlık kazandırmıştır. Aristoteles'in kadını sakat bir erkek olarak yaftalayan görüşlerinin hem yaşadığı toplumun demografik yapısına hem de yüzyıllar boyunca mizojinist argümanların şekillenmesine etkisi olmuştur. Buradan hareketle bebek katlinin cinsiyet temelli bir ayırımla kız bebekler aleyhine yapıldığı Atina ile daha ziyade sağlıklı olan ve olmayan düzleminde yapıldığı Sparta'yı karşılaştıran Holland, dünyanın ilk demokrasisi olarak ünlenen Atina'da kadınların düşük toplumsal statüsüne karşılık savaşçı bir toplum olan Sparta'da kadınların daha yüksek bir sosyal konuma sahip olduğunu belirterek Sparta'nın Eski Yunan şehir devletleri içerisinde bir anomali teşkil ettiği sonucuna varmıştır. Her ne kadar Sparta'nın kadının toplumsal statüsü bakımından Eski Yunan şehir devletleri için istisnai bir örnek teşkil ettiği doğru ise de Holland'ın bunu yalnızca demografik farklılarla açıklaması kısmen indirgeyici bir tutum takındığını düşündürmektedir. Fatmagül Berktaş (2016, s. 89-90) bu bağlamda Sparta'da kadınların daha özgür ve toplum içinde daha etkili görünmesinin görece bir durum olduğuna işaret etmekte, kadınların nasıl görünmeleri gerektiğinin, rol ve sorumluluklarının kadınların kendisi tarafından tanımlanmadığına, *Devlet* tarafından belirlenen sınırların içinde kaldıklarına dikkat çekmektedir.

"Kapıdaki Kadınlar" başlıklı ikinci bölümün odağını Roma'da mizojini oluşturmaktadır. Romalı kadınların Eski Yunanlı hemcinslerinin

aksine kendilerini tanınır kıldıklarından hatta bazılarının isimlerinin günümüze dek ulaşmış olduğundan hareketle yazar, bu iki kültür arasındaki temel farklılığın Roma'da kadınların kamusal yaşamda görünürlük kazanmaları ve mizojinist baskılara karşı mücadele etmeleri olduğunu belirtmektedir. Yazar bu bölümde Romalıların mizojiniyi meşrulaştıracak yeni bir kuram ya da felsefe üretmemiş olmalarından hareketle Romalı kadınların mizojini karşısındaki durumlarını Romalı tarihçilerin ve şairlerin eserlerine dayanarak açıklamaktadır. Roma'da ilk kız çocuğundan sonra doğan diğer kız çocuklarının katli, kadınların baskıcı evlilik yasalarına tabi tutulması, evliliğin kadın üzerinde erkeğin mutlak egemenliğine dayanması, kadının sadakatsizliğinin ölümle cezalandırılması, erkeğin fiziksel güç kullanmasının meşru olması gibi baskıcı uygulamalar mevcut olduğunu ifade eden yazar önemli bir farklılık olarak Romalı kadınların Yunanlı hemcinslerinin tabi olduğu kendisinin "Doğu" tipi olarak tabir ettiği bir dışlamaya maruz kalmadığını vurgulamaktadır. Aksine Roma'da kadınlar kamusal yaşamda yer almış, savaşlara neden olmuş ya da savaşları sonlandırmış, hükümet politikalarını protesto etmiş, bazıları gladyatör yarışlarına katılmış ve iktidara yaklaşmıştır. Yazar Messalina, Agrippina, Sempronia, Julia, Kleopatra, Hortesia gibi isimlerin her birinin farklı yaşam çizgilerinin hem onların nezdinde kadınların nasıl algılandıklarına işaret ettiğini hem de onların kendilerine çizilen sınırları nasıl aştıklarına dair kanıtlar olarak sunmaktadır. Eser bu bölümde Romalı kadınların maruz kaldığı mizojinist tutumlara ilişkin bütüncül değerlendirmelerden daha ziyade tarihte iz bırakmış Romalı kadın örnekleri üzerinden mizojininin yorumlanması şeklini almıştır. Bu sebeple eserde mizojiniyle mücadelelenin örneği olarak sunulan tekil şahısların mizojiniye mi başkaldırdığı yoksa kendi kişisel çıkarlarının mı peşinden koştuğu hususu yoruma açıktır.

Hristiyanlığın doğuşu ve yayılmasının mizojiniye yaptığı katkıyı ele alan üçüncü bölüm "İlahi Müdahale: Mizojini ve Hristiyanlığın Yükselişi" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hristiyanlığın kadın düşmanı yaklaşımını besleyen üç kaynak olduğu saptaması yapılmaktadır. Hristiyanlık Yahudilerden İnsanın Düşüşü mitini, günah nosyonu ve utanç duygusunu, Antik Yunan medeniyetinden ise Platon'un düalist felsefesi ve Aristoteles'ten kadınların doğuştan getirdiği değersizliklerin sözde bilimsel kanıtlarını devralmıştır. Holland yaradılış ve İnsanın Düşü-

şü mitlerinde, Pandora ve Havva'nın benzer şekilde kötülüğün menşei olarak konumlandırılmasına dikkat çekmektedir. Musevi geleneğinin Hristiyanlığa diğer bir katkısı ise insanın ahlaki dünyasını suç/günah kavramlarının tahakkümü altına sokmasıdır. Yazara göre bu önemli bir zihniyet değişimidir; çünkü Eski Yunan ve Roma anlayışına tamamen yabancı bir şekilde insanın kendi bedeninden utanç duymasına yol açmıştır. Suç ve utanç duygusunun cinsel yaşam üzerinde denetim kurma girişimleriyle bastırılmaya çalışılması ve utanç duygusunun kaynağı olarak Havva'nın görülmesinin kadın düşmanlığına ilahi bir ayıplamanın eklenmesine yol açtığını ifade eden yazar, böylece kadın düşmanlığının yeni ve yıkıcı bir sürece girdiğini belirtmektedir.

Bununla birlikte çeşitli yönlerden Hristiyanlığın yükselişinin kadınların toplumsal statülerinin yükselmesini sağladığını da belirtilmektedir. Kürtaj ve bebek öldürmenin yasaklanması, bakireliğe bu yeni dinde yüksek bir değer atfedilmesi nedeniyle kadınlar üzerinde evlenmeyle ilgili baskıların azaltılması, zina üzerine yazılmış ahlaki öğretiler kadınlara karşı önyargılı pratiklerin bazılarını ortadan kaldırmıştır. Buna paralel olarak İsa'nın yazarın devrimci olarak nitelendirdiği kadınlara karşı tutumu ve kadınlara antik dönemlerde hiç rastlanmayan türden bir özgürlük verilmesi Hristiyanlığın ilk üç yüzyılında kadınların bu yeni inancın başarısı için önemli katkılar sunmasını sağlamıştır. Eserde ilk dönemlerinde erkeklerden daha çok kadınların tercih ettiği, ilk dinsel metinlerinde Tanrı katında kadın ve erkeğin eşitliğinin vurgulandığı, erken döneminde Kilise içerisinde kadın görevlilerin de mevcut olduğu belirtilmişse de Hristiyanlığın kadın ve erkeğin toplumsal eşitliğini sağlayamadığına dikkat çekilmektedir. Yazar söz konusu toplumsal eşitsizliğin kökeni olarak St. Paul'den başlayarak Tertullian, St. Augustine gibi önemli Hristiyan teologların bedensel arzuları, cinselliği bir lanet olarak gören anlayışı kurumsallaştırmalarına vurgu yapmaktadır. Hristiyanlıkla birlikte doğan ruhsal kurtuluş öğretisi kurtuluşun ancak cinsellikten uzak durma ile kazanıldığını ifade etmekteydi. Holland'a göre bedensel ihtiyaç ve arzulara savaş açılmasının sebebi Hristiyan düşüncesinde beden ilahi olanın reddini, isyanı temsil etmesidir. Böylece giderek bedenin dokunulmamışlığı kutsallıkla özdeşleştirilmeye başlanmış, beden düşmanlığına varabilen aşırı akımlar ortaya çıkmıştır. Bedeni veya arzuları bastırmak üzere Tanrı adına yapılan müdahaleler öncelikle kadın cinselliğini denetim altına almayı hedeflemiştir. Kadının bir arzu nesnesi olarak konumlandırılması ve

bedensel arzu ile savaşmanın dinsel bir zorunluluk olarak görülmesi Hristiyanlığın sonraki yüzyıllarında daha önce görülmeyen bir mizoji-niye yol açmıştır.

“Cennetin Kraliçesinden İblis Kadına” başlıklı dördüncü bölüm klasik dünyanın sonuyla modern dünyanın ortaya çıkışı arasında geçen bin yıllık zaman zarfını ele almaktadır. Bu dönemde kadının hem ilahlaştırılması hem de şeytanlaştırılması olmak üzere birbiriyle çelişen iki sürecin yaşandığı ifade edilmektedir. Kadının ilahlaştırılmasının sembolü Meryem olurken, şeytanlaştırılması ise en somut anlamda cadı avları histerisi ile ortaya konmuştur. Meryem’in mucizevi nitelikler taşıyan bir örnek kadın olarak itaati, edilgenliği, anneliği ve bekaretin ilahlaştırılmasını temsil etmesinin diğer kadınlar için çelişkili standartlar ortaya koyduğunu ifade eden Holland, Meryem yükselişinin diğer kadınları aşağılamak için bir araç olarak kullanılmasına ve kadınların Meryem gibi olmaya özendiğinde cinselliğini yok sayarak bedel ödemesi gerektiğine işaret etmektedir. Meryem ile birlikte baki-relige büyük önem atfedilmesinin ve kadınların manastır yaşamını seçmesinin kadınlar açısından olumlu sonuçları da olmuştur. Yazar rahibe manastırlarının ilk kez kadınlara anneliğe ve evliliğe karşı kurumsal bir seçenek sunmuş olmasına ve kadınlara bilim ve felsefenin de öğretildiği en önemli eğitim kurumları olmaya başlamasına vurguda bulunmaktadır. Bununla birlikte 13. yüzyıla kadar günah çıkartan, karma kiliselerde yönetici olarak görev alan kadınlar bu tarihten sonra üstün erkek özünün rahiplik görevinin vazgeçilmez koşulu olduğuna karar verilmesiyle bu alanlardan dışlanmışlardır. Yazarın kadının ilahlaştırılması yani Meryem kültü özelinde yaptığı en temel vurgu kadını ilahi bir mertebeye yükseltmenin en az kadını şeytanlaştırmak kadar kadını insanlıktan çıkardığını ve kadının sıradan insan varlığının reddini gösterdiğini ifade etmesidir. Diğer yandan Holland kadına ilahi bir varlık olarak tapınılması ile kadınların yüksek toplumsal statüsü arasında direkt bağlantı kurulamayacağını, bu sebeple Ana Tanrıça kültürlerinin anaerkillik bağlamında yorumlanmasında bu hususun dikkate alınması gerektiğinin altını çizmektedir.

Yazar Orta Çağ’da Bakire Meryem kültürünün yükselişte olduğu zaman diliminde yaşanan cadı çılgınlığını, mizojini tarihindeki en kitlesel histeri ve en ölümcül dönem olarak tanımlamaktadır. Eserde cadı avının ortaya çıkışı gerekli duygusal, ahlaksal ve toplumsal bağlamın ya-

ratılmasına hizmet eden üç faktörün bir araya gelişiyle ilişkilendirilir. Bunlardan ilki cadı avlarının habercisi olan 14. yüzyılın toplumu salgın hastalıklar ve savaşlarla sarsarak bir korku ve kuşku sarmalına itmesidir. İkinci olarak Kilise'nin gerçek sapkınlarca veya sapkın olduğunu düşündükleri tarafından mutlak gerçekliğinin tehdit ediliyor olmasıdır. Son olarak da Hristiyan toplumunun kökleri çok derinde olan mizojinisi bir kadın formunda ihtiyaç duyulan günah keçisi işlevi görmüştür ve cadı avlarını mümkün kılmıştır.

1500 ile 1800 yılları arasında yaşanan dini, entelektüel, toplumsal ve siyasal gelişmelerin mizojiniye etkisini mercek altına alan beşinci bölüm "Ey Cesur Yeni Dünya: Edebiyat, Mizojini ve Modernliğin Yükselişi" başlığını taşımaktadır. Holland eserin bu bölümünde Reformasyon ve güneş merkezli dünya teorisinin ortaya çıkışının Kilise'nin otoritesini sarsması, orta sınıfların yükselişi, bireysel özerklik kavramının doğuşu, boş levha teorisi, liberalizm, bir yazın türü olarak romanın ortaya çıkışı gibi kadınların toplumsal statüsüne doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi olan pek çok etkeni incelemektedir. Bu değişim döneminde kadınların okur yazarlık oranları ve eğitimlerine verilen önem artmış, kadını eşinin yol arkadaşı olarak gören yeni bir aile nosyonu gelişmiş ve cinselliğe karşı daha liberal bir bakış açısı yerleşmeye başlamıştır. Aynı zamanda gebeliğin önlenebilir hale gelmesi, kadın yumurtalıklarının keşfedilmesi gibi bilimsel gelişmelerin etkisiyle Aristoteles'ten beri mizojininin en önemli dayanaklarından biri olan biyolojik determinizme meydan okunmuştur. Tüm bu gelişmelere rağmen yazar oldukça isabetli bir değerlendirmeye diğer bütün yargılar gibi mizojininin de değişim dönemlerinde bir reaksiyon olarak güçlü bir şekilde hissedildiğini ifade etmektedir. Modern dünyanın doğuşunun Avrupa'da kadından nefreti tedavülde kaldırmadığını göstermek için 16. ve 17. yüzyıl yazınındaki mizojinist öğelerden örnekler veren Holland dönemin kuşkusuz en büyük edebiyatçılarından olan Shakespeare'in eserlerine ağırlık vermiş, bilhassa şairin kariyerinin zirvesindeyken yazdığı Hamlet ve Kral Lear'da kadın cinselliğine yöneltilmiş mizojinist önyargıları ortaya koymuştur.

Bu dönemle ilgili önemli bir başka vurgu ise mizojininin kendisini orta sınıfın yeni egemen ahlakının kurallarına uydurmak için form değiştirmiş olmasıdır. Yazara göre orta sınıfın sunduğu yeni aile modelinde kadını; kocasının eşi ve çocuklarının annesi, kocasını cinsel açıdan

mutlu etmesi beklenen fakat kendisi için cinsel zevkin önemli olmadığı bir kişi olarak resmeden namuslu ideal eş anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Kadınların saf ve namuslu cinsel kurbanlar olarak görüldüğü bu temsilin karşı kutbunda ise kadını cinselliğe doymayan canavarlar olarak yansıtan farklı bir temsil bulunmaktadır. Holland her iki şemayı da örneklendirmek amacıyla 18. yüzyıl başında bireyselciliğin etkisiyle yeni bir edebi tür olarak gelişen ve kadın deneyimlerini o zamana kadar yazın alanında görülmemiş şekilde doğrudan aktaran romana başvurmuştur. Samuel Richardon'un *Pamela* isimli romanının başkahramanı Pamela ile Marquis de Sade'nin *Juliette: Erdemsizliğe Övgü* isimli eserinin başkahramanı Juliette'i karşılaştıran yazar kadına bu iki zıt yaklaşımın edebi yansımalarını ortaya koymaktadır. Orta sınıfın giderek artan gücü ve etkisinin idealleştirdiği cinsiyetsiz kadın ögesi Jean-Jacques Rousseau'nun felsefi ve toplumsal yazılarında da yankılanmaktadır. Rousseau ile birlikte kadının erkeğe göre ikincil konumu yeniden vurgulanmaktadır; fakat bir perspektif değişimi yaşanmış bu defa onun yerini belirleyen Tanrı değil, doğa olmaya başlamıştır. Bu bölümle ilgili göze çarpan en önemli eksiklik Holland'ın Rönesans ile mizojini arasında bir bağlantı kurmamış olmasıdır.

“Viktoryenlerin Sırları” başlıklı altıncı bölümde yazar ilk olarak odağını farklı bir coğrafyaya kaydırmakta, Hindistan ve Çin'de kadın statüsünün Batı toplumlarından farklarını ele almaktadır. Bu noktada yazarın vurgusu hem Çin hem de Hint uygarlıklarında kadının cinsel varlığını tamamen reddeden Batı'daki yaklaşıma zıt olarak kadının cinsel bir varlık olarak kabul görüyor olmasına yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte kadının toplumsal statüsü her iki Doğu toplumunda da erkeğin aşağısında konumlanmıştır. Viktoryen İngiltere'sinde ise süreç tam tersine kadının toplumsal konumu yükseldikçe cinselliğinin yadsınması şeklinde yürümüştür. Bu dönemde yazara göre mizojinistlerin kadın imajı çok eski zamanlardan beri bilinen düalist ve çelişkili anlayışın damgasını taşıyordu. Fakirliğin etkisiyle fuhuşa sürüklenen kadınlar insan türünün dışında varlıklar olarak görülüp aşağılanırken, orta sınıfın saygın kadınları doğuştan getirdikleri sanılan cinsiyet duyarsızlıkları nedeniyle insan türünün en yüksek düzeyine çıkarılarak evcil melekler olarak tanımlanıyordu. Viktoryen dönemde kadının cinsiyeti olmayan melek gibi bir varlık olarak görülmesinin, kadını kadınlığından mahrum bırakarak bir küçük kız çocuğu kültü yaratmak demek olduğunu vurgulayan Holland bunun diğer ucunda kadınların her za-

man küçük düşürülmesinin ve aşağılanması bulduğunu ifade etmektedir. Bu dönemin bir başka özelliği ise hayranlık uyandıran asil ve özverili olma güdüsü ile yaşayan kadın idealini yaratmış olmasıdır. 19. yüzyıl boyunca gerçekleşen siyasi, hukuki ve bilimsel gelişmelerin sonucunda kadının daha önemsiz rolünü ilahi otoriteye bağlayan Hristiyanlık, entelektüel olarak geri çekilmiş fakat bu kez de kadınla erkek arasında doğal farklılıkları ön plana çıkaran hümanist argüman mizojiniye gerekçe sağlamıştır. Mizojininin Platon'dan beri hiç filozof kıtlığı çekmediğini dile getiren yazara göre 19. yüzyılda Rousseau ve Kant'ın etkisinde kalarak deneyciliğe tepki olarak gelişen Alman romantizmi kadın düşmanı tutumları güçlendirmiştir. Schopenhauer ve Nietzsche'nin ideal kadını Viktoryenlerin evcil melek imajıyla oldukça benzer şekilde masumiyetle bilgisizliğin birleşimidir. Bu imaj daha sonraki yüzyılda Nazi Almanyası'nda da kadınların kaderini etkileyecektir.

Üstinsan Çağında Mizojini başlıklı yedinci bölümde yazar Viktoryen dönemde yaşamış Freud, Darwin, Marx gibi isimlerin mizojiniyi cinsellik üzerindeki fikirleriyle 20. yüzyılı da kapsayacak şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Eserde Freud'un kadın cinselliğiyle ilgili teorilerinin cinsiyetler arası düalizmi esas alıyor olmasının mizojinik önyargıları bilimsel olarak meşrulaştırmaya hizmet ettiği ifade edilmektedir. Aristoteles'in kadını sakatlanmış erkek olarak görmesine benzer şekilde Freud'un da erkekliği cinsel bir norm olarak alması ve kadın cinselliğini buna göre ölçen bir önermeden hareket etmesi Nazi propagandasının anneliğin kadının tek işlevi ve ideali olduğu savına temel teşkil etmiştir. Yazar eserin bu bölümünde Schopenhauer, Nietzsche ve Weininger gibi filozofları mizojinik bir düalizmi referans alan kadın düşmanı felsefe geleneğine yerleştirmekte ve söz konusu filozoflar ile Hitler'in hem düşüncelerinde hem de yaşamlarındaki kadınlarla yakın ilişki kurma korkusu, belirgin bir antisemitizm, yabancılaşma ve toplumdandan uzaklaşma gibi ortak yanlara dikkat çekmektedir. Bu filozofların Hitler'de yankı bulan görüşlerinin etkisiyle, nasyonel sosyalist rejimde kadınların aşağılanması anneliğe yapılan belirgin vurgu ve namusluluk ile masumiyetin aşırı kutsanması üzerinden ilerlemiştir. Kadınları kadın özgürlüğünden özgürleştirmeyi hedefleyen Nazi ideolojisinden belirgin şekilde ayrılan Marksizmin cinsiyetler arasındaki farklılıkları kaldırmayı ve kadının özgürlüğünü hedeflediğini belirten yazara göre yine de Marksizmin mizojini tarihinde oynadığı rol çelişkilidir. Holland, Marksist ideolojinin cinsel farklılıkları doğanın değil, toplumsal koşulların ürettiğine dair kabulünün kadın özgürlüğünün ancak cinsiyetlerinin önemli yanlarını yadsımları yoluyla sağlanacağına dair fikirleri yerleştirdiğini ifade etmekte ve bu bağlamda Sovyetler Birliği,

Çin, Kuzey Kore ve Kuzey Vietnam gibi komünist ülkelerde makyajın yasaklanması, doğurganlığa limit konulması, zorunlu kürtaj, mini etek giymenin yasaklanması gibi pratikleri kadına dair cinsel farklılıkların yok sayılmasına ilişkin örnekler olarak sunmaktadır. Sağ ve sol kanat totaliter sistemlerin farklılıklarına rağmen mizojinistik duygulara dayanan kadına yönelik aşağılamayı bir kaide haline getirerek benzeştiklerini ifade eden yazar kadının kadın gibi davrandığı için cezalandırılması ile biyolojik rolünü benimseyerek anne olmayı tercih ettiği için cezalandırılması arasında bir fark olmadığını vurgulamaktadır.

Beden politikası başlıklı sekizinci bölümün temel önermesi modern dönemde kadınlara yönelik beden politikalarının mizojininin dışavurumu için yeni bir alan yaratmış olmasıdır. Yazar mizojininin tahakkümünü kadının kendi bedeni üzerinde hak sahibi olmamasına, doğurganlığını denetleyememesine bağlamaktadır. Bu nedenle yirminci yüzyılın ilk yarısında Batı'nın gelişmiş ülkelerinde kadınlar siyasal, sosyal ve hukuksal haklar kazandıktan sonra kadın mücadelesi kendi doğurganlığı üzerinde söz sahibi olabilme hedefine yönelmiştir. Diğer yandan mizojinistler için kadınların kendi doğurganlıkları üzerinde söz sahibi olabilmeleri siyasal haklarını kazanıp seçim sandıklarına gitmelerinden daha tehlikeli olarak görülmekteydi. Bu bağlamda özellikle kürtaj ve doğum kontrolünü kadınlar açısından bir bağımsızlık mücadelesi olarak ele alan Holland bunun mizojinistler tarafından kızgınlıkla karşılandığını ve ABD örneğinde görüldüğü gibi yer yer ölümle sonuçlanan eylemlerle engellenmeye çalışıldığını ifade etmektedir. Sömürgecilik karşıtı hareketler ve mizojini arasında da kadına yönelik beden politikaları açısından bağlantı kuran yazar, sömürgeye direnişin genellikle sömürgeci devletlerin saldırdığı kendi gelenek ve göreneklerini savunmak şeklinde formüle edildiğini belirtmektedir. Bu geleneklerin çoğunun kadına zarar veren ve kadın düşmanı inançlardan oluştuğuna dikkat çekilmekte ve sömürgecilik karşıtlığının klitoridektomi, dul kadınların yakılması, peçe takma zorunluluğu gibi pratiklerin devam etmesine yol açtığı vurgulanmaktadır. Mısır, İran, Pakistan ve Afganistan gibi ülkelerdeki mizojinistik bazı uygulamaların da ele alındığı bölümde İslâm ve mizojini bağlantısına yönelik çözümler ise detaylandırılmamış ve yüzeysel kalmıştır. Holland'ın Batılı ülkelerin dost-düşman seçiminde mizojiniyi "ev içi şiddet" gibi bir aile sorunu olarak ele aldığı ve karışılmaması gereken bir kültürel özellik olarak gördüğüne yönelik saptamaları ise oldukça önemlidir. Yazar bu pragmatizme karşı çıkmakta; kadın hakkını dikkate almayan bir dış politikanın mizojiniye hizmet edeceğini ifade etmektedir.

Eserin sonuç bölümünde mizojininin bugün Batı'da hala canlı olduğunu göstermek için rap müzikteki mizojinist öğelere, kadın cinayetlerine, dilde dolaşımda olan küfürlere dikkat çekilmektedir. Mizojininin kapsayıcı bir açıklama yapmayı zorlaştıracak şekilde çok geniş bir alanda farklı görüntü biçimlerine büründüğünü ifade eden Holland, bunu mizojininin kökeninde biyolojik, cinsel, psikolojik, toplumsal, ekonomik ve siyasal pek çok öge olmasına bağlamakta ve bir saptama yapmaya çalışmayı Gordion düğümünü çözmeye benzetmektedir. Bir önyargı ve nefret olarak şekillenen mizojininin kökenine ilişkin biyolojik, cinsel, psikolojik analizlerin ve Marksist mizojini teorilerindeki açıklamaların hepsinin bir takım eksikliklere sahip olduğunu ve kapsayıcı olmaktan uzak olduğunu ifade eden yazar cinsiyetler arası farklılığın açıklanması için evrim temelli bir yaklaşımın kullanılmasını önermektedir. Cinsiyet eşitliğinin bedenle aklın ikiye ayrılması ile değil, kadının kendi cinsel farklılıklarını vurgulama ve gösterme hakkına sahip çıkması ile sağlanabileceğini vurgulayan yazara göre mizojini tam da bu hakların sağduyu adına bastırıldığı kültürlerde ortaya çıkmaktadır. Kadın güzelliğine karşı takınılan çelişkili tutumları eleştiren Holland çözüme kadın güzelliğinin yadsınması ile değil, kadın düşmanlığına karşı çıkılması ile ulaşılabileceğini ifade etmektedir.

Mizojini bir kavram olarak adlandırılmasından çok daha önce kadınların olumsuz deneyimlerinin kaynağıydı. Hala da öyle olmaya devam ediyor. Bununla birlikte kadının ötekileştirilmesine, aşağılanmasına, nefret öznesine dönüştürülmesine, insanlığın kıyasına itilmesine bir isim vermiş olmak, onu tanıma ve onunla baş etme yolunda atılmış önemli bir adım. Bu bağlamda değerlendirmeye konu kitap "Mizojini" başlığıyla Türkçe'ye kazandırılmış ilk eser olarak büyük bir öneme sahiptir. Eski Yunan filozoflarından başlayarak Afganistan'daki Taliban rejimine kadar kadına yöneltilmiş nefretin, kadını bir cins olarak bastırmanın, kadını ötekileştirmenin bir önyargı olarak ele alındığı bu kitap mizojininin çoğu zaman oldukça derinde olan köklerini keşfetmek için başarılı bir giriş kaynağıdır. Bununla birlikte belki de yazarın eser henüz tamamlanmadan hayatını kaybetmiş olmasının etkisiyle kitapta bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Örneğin mizojininin "ne zaman" ortaya çıktığı sorusuna kitapta çelişkili cevaplar verilmiştir. İlk bölümde mizojininin doğumu MÖ. 8. Yüzyıla tarihlendirilmişse de kitabın farklı bölümlerinde mizojininin binlerce yıldır sürdüğü, tekerleğin icadı kadar eski olduğu gibi bilgiler de verilmektedir. Yazar mizojininin ilksel kaynağı olarak yaradılış mitlerini ele almakta fakat erkeğin Yaradıcı-Tanrı

formuna dönüşmesinden önce varolan ve yaşamı yaratan unsur olarak kadını ele alan Ana Tanrıça kültlerini kadının toplumsal statüsü ile kadına tapınılması arasında direkt bir bağlantı kurulamayacağını söyleyerek reddetmektedir. Ayrıca mizojininin “nasıl” oluştuğu sorusuna tam da mizojiniyi incelemeye kadının ikincilliğinin doğal kabul edildiği bir tarihten başladığı için tatmin edici cevaplar verildiğini söylemek zor. Belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta eserin ismindeki evrensel tarih ibaresinin okuyucuda yarattığı beklentiyi karşılayamıyor olmasıdır. Hacim olarak kitabın büyük bir kısmında kronolojik bir şekilde Batı’da mizojininin tarihi incelenmektedir. Kuzey Amerika’ya kısaca değinilen bazı bölümleri hariç tutarsak Avrupa’da mizojininin tarihi başlığı eserin içeriğine çok daha uygun düşmektedir. Doğu dinleri ve İslâm mizojinisinin bazı önemli noktalarına işaret etmesine ve Çin, Hindistan, Mısır, Afganistan, İran gibi Doğu coğrafyasından bazı mizojini örnekleri vermesine rağmen eser başlığında taşıdığı evrensel tarih iddiasından oldukça uzak kalmakta, kapsayıcı ve bütüncül bir karşılaştırmalı yaklaşım sunmamaktadır. Yazarın olaylar ve olguları birbirine bağlama konusundaki ustalığına rağmen kimi kısımlarda kitap mizojini örneklerinin yer aldığı bir katalog hissiyatı vermektedir. Bununla birlikte özellikle Batı mizojinisinin sürekliliğini, kendini değiştiren koşullarda kendini yeniden üretebilme yeteneğini, mizojiniyi besleyen kaynakları anlamak ve mizojininin bitmesini sağlayacak yollar üzerine düşünmek için Holland’ın detaylı ve titiz çalışması okunmaya değer bir eserdir.

Kaynakça / References

Berktaş, F. (2016). *Tek tanrılı dinler karşısında kadın: Hristiyanlıkta ve İslâmiyette kadının statüsüne karşılaştırmalı bir yaklaşım* (6. Baskı). Metis Yayıncılık.

Hidayet şefkat Tuksal'ın *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri* adlı eserinin değerlendirilmesi

Review of *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri* by Hidayet şefkat Tuksal

Hidayet şefkat Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri* (Ankara: Kitabiyat, 2020, 268 sayfa). ISBN 978-975-93974-2-5

Zeynep Sara AYDIN*

Kadim dönemlerden beri kadının varlığı, aile içindeki rolü ve toplumsal hayattaki konumu önemli bir tartışma konusu olmuştur. Hangi zaman ve mekânda yaşadıkları fark etmeksizin birçok düşünür ve ilim insanının söylemlerinde kadının toplum hayatındaki konumuna dair şimdileri çokça tartışılabilir ifadeler bulmak mümkündür. Aslında, kadın meselesi şahsi bir ilgi alanından ziyade geleneksel yaklaşım ve örfi uygulamalara dayanan yargıların kişilerin zihnindeki ortak tezahürüdür. Çünkü yüzyıllar boyunca toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımında adaletten uzak tutumlar; kadına geri planda olduğu bir pozisyonu layık görmüş hatta kadını varlık olarak eksik/tam ekseninde değerlendirebilmenin yolunu açmıştır. Bu eserin yazılış amacının kadının ikincil olduğu, eksik kaldığı ve yer yer kötü sıfatlandırılmalarla anıldığı insanlık tarihindeki bu manzaranın İslâmî perspektiften nasıl görüldüğünü; bu durumun İslâmî geleneğe ne ölçüde sirayet ettiğini çözümlemek olduğunu düşünüyorum.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye. e-posta: zeyneptugcem@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9170-4326>

Cite this article as: Aydın, Z. S. (2022). Hidayet şefkat Tuksal'ın *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri* adlı eserinin değerlendirilmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 159-165.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

“Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri” kitabı; giriş, dört ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. İlk bölüm olan “Kur’an Muhtevasında Kadının Konumu ve Ataerkil Geleneğin Tesirleri”nde Müslümanların kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’in kadın konusundaki tutumunu incelenmiştir. Yazar, öncelikle Kur’an’ın genele hitap eden ayetlerinden yola çıkarak bir insan modeli ortaya koymayı hedeflemiştir. Ardından kadının Kur’an’daki statüsüne ve sorumluluklarına değinmiş, son olarak da gündelik yaşamla ilişkili tarihsel olay ve problemler üzerine nazil olmuş ayetler bağlamında kadın meselesi tahlil edilmiştir. Yazar Kur’an’ın “örnek insan” modelinin cinsiyetine dair bir vurgu bulunmadığını söyler. İslâm’ın salih insan modeli; inancı, davranışları ve tutumlarıyla kadın-erkek ayrımı öne çıkmaksızın betimlenmekteyken tarihi arka planın hissedildiği ayetlerde ise cinsiyetlerin farklı rol ve sorumlulukları vardır. Çok eşlilik, boşanma, ekonomik bağımlılık, kavvamlık ve miras gibi uygulamayla ilgili konularda kadın ve erkeğin salih insan tanımının aksine toplumsal cinsiyet rolleriyle ilintili farklı konumları mevcuttur. Tuksal bu bölümde kadın-erkek eşitsizliği söz konusu olduğunda gündeme getirilen birkaç kalıplaşmış konunun, kutsal kitabın çok küçük bir kısmını kapsadığı ve bu hususların tarihsellikten bağımsız değerlendirilemeyeceği görüşünü okuyucuya aksettirme çabasındadır.

Günümüzde İslâm’ın çizdiği insan tipolojisinin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkisi yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Ne var ki bu hususta anakronizm hatasına düşmeyen pek az kişi vardır. On sekizinci yüzyıldan itibaren görünür hale gelip zamanla ideolojik bir zemine dönüşen feminizm, kadınların ve insanlığın kurtuluşunda bir çözüm olarak kadın ve erkeğin tüm hak ve sorumluluklarda eşit olması gerektiği ön şartını sunar. Yazar, bu noktada Kur’an’ın yüzyıllar önce belirli bir zaman ve mekânda belirli bir topluluğa doğrudan hitap ettiğini hatırlatarak değerlendirme yapılması gerektiğini savunur. Diğer bir yandan, kadın ve erkek her açıdan eşit olmadığında birinin daha değerli ve üstün, diğersinin ise değersiz ve daha aşağıda olduğu fikrinin kökleri de sorgulanmalıdır. Erkeğin toplumsal hayattaki güç kaynaklarını -birkaç istisnai dönem hariç- elinde bulundurması ve bu güç nispetince kadını aslında bulunmaya hakkı olan alanlardan uzaklaştırması, kadın ve erkek fitratının ve buna bağlı sorumlulukların sonucu mudur? İslâm esaslarının en iyi şekilde anlaşıldığına ve uygulandığına inanılan Pey-

gamber zamanı İslâm toplumu, kadının bölge tarihi boyunca en saygı-değer ve özgür konumda olduğu zamana şahitlik etmiştir. Dolayısıyla Müslüman toplumlarda kadın erkek eşitsizliği ve buna bağlı olarak yapılan haksızlıkların ana kaynağının İslâm esasları olmadığı aşikârdır.

Kitabın ikinci bölümü olan “Kadının Yaratılışı İle İlgili Rivayetlerde Ataerkil Geleneğin Tesirleri: “Eğrilik” Söylemi”nde din ve kadın ilişkisi söz konusu iken popüler tartışma konularından olan kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığına ve kaburga kemiği gibi eğri olduğuna yönelik inanış ile Hz. Havva’ya yapılan ihanet suçlaması konu alınmıştır. Yazar, kadının kaburga kemiğinden yaratıldığına dair ifadenin Tevrat metninde yer aldığını vurgularken Kur’an’da böyle bir ifade olmamasına rağmen İslâm kültüründe nasıl bu denli yer edindiğini sorgulamaktadır. O’na göre ataerkil İslâm toplumunda erkeğin kadından üstün olduğu yönündeki söylem Tevrat’tan gelmiş olsa da kabul görmüştür; çünkü halihazırda var olan eril tahakkümcü zihniyeti destekleyecek niteliktedir. Kaburga kemiği rivayetlerinin meşruiyetini kazandığı diğer bir kaynak da hadis külliyatlarıdır. Tuksal’ın bu konudaki yaklaşımı, bahsi geçen hadislerin Peygamber (s.a.v)’e ait sözler olamayacağı yönündedir. Nitekim çalışmasını ilgili hadislerin senedlerinden ziyade metinlerine yönelik tenkid çalışması yaparak sürdürmüştür. Bu tür rivayetlerin kutsal kitabın genelde insan, özelde ise kadın konusundaki duruşuyla taban tabana zıt olduğunu belirten yazar bahsi geçen ifadelerde ortak bir nüans yakalamıştır. Kitapta geçen hadis rivayeti örneklerinde görülebildiği üzere, genellikle kadın ve erkeğin cinsiyetlerine özgü özellikleri vurgulanmaktadır; ancak kadının olumsuz özellikleri üzerinden bir cinsiyet tanımlaması söz konusuysen ilginçtir ki erkeğin olumlu özellikleri ele alınmaktadır. Kadın; eksiklik, güçsüzlük ve dedikoduculukla anılırken erkek; güçlülük, iyilik ve cömertlik sıfatlarıyla nitelenmektedir. Bu noktada, söz konusu rivayetlerin İslâm’ın özüne ve insanlara bakış açısına zıt düştüğünü fark etmemek elde değildir.

Eserin “Kadınların Akıl ve Din Bakımından Durumları ile ilgili Rivayetlerde Ataerkil Geleneğin Tesirleri” başlıklı üçüncü bölümünde kadınların cehennemini çoğunluğunu oluşturduğuna dair rivayetler ve bu duruma sebep olan suçlardan söz edilmektedir. Bunlar; nankörlük, cimrilik, sır ifşa etme ve kıskançlık gibi aslında sadece kadına özgü olmayan negatif içerikli insani özellik ve duygulara tekabül etmektedir. Bu yakıştırmaların da Kur’an’da değil hadis rivayetlerinde yer alması

İlgili rivayetlerin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Tüm insanlarda görülebilecek bu olumsuz niteliklerin rivayetlerde kadınlara özgü olarak lanse edilmesine ek olarak kadınlarda doğuştan var olan akıl ve din eksikliği meselesi de vardır. Söz konusu örnekler arasından “Eğer birinin birine secde etmesini emredek olsaydım, kadının kocasına secde etmesini emrederdim.” ve “Kadın kocasına karşı nankörlük ederse, bu onun, Allah’ın hakkını küçük gördüğüne dair bir delil olur. Bu sebeple ona küfr ıtlak edilir; ancak bu dinden çıkarmayan bir küfürdür.” rivayetleri dikkat çekicidir. Erkeğin hakkıyla Allah’ın hakkını bir gören bir zihniyetten çıktığı aşikâr olan bu sözlerin kadın ve erkeğin Yaratıcı nazarında eşit olduğunun vurgulandığı kutsal kitabın elçisi ve uygulayıcısı olan bir insanın ağzından çıktığına inanmak oldukça güçtür.

Tuksal’ın bu rivayetlere karşı tutumu ortadadır; İslâm’ın özü itibariyle ataerkil bir toplum yaratmadığını, bilakis kadın ve erkeğin konumlarını eşit hale getirdiğini savunmaktadır. Ayrıca bu bölümde, kadınların mahkeme önünde şahitliklerinin tam olmaması sebebiyle akıllarının, regl periyotları esnasında ibadet edememeleri sebebiyle ise dinlerinin eksik olduğuna dair rivayetlere yer verilmiştir. Yazar, bu durumla ilgili rivayetlerin bir kişi hariç hepsinin râvilerinin erkek olduğunu aktarmakta ve kadınları bu denli ilgilendiren bir konuda râvilerin neredeyse tümünün erkek olmasının sebebini sorgulamaktadır. Şahitlik konusunda Tuksal’a göre problemlili olan husus bir erkeğin şahit olduğu durumlarda iki kadının şahit olmasından ziyade kadının aklının erkeğinkinin yarısına eşit olduğuna dair yorumlamadır. Çünkü İslâm dini indirildiği toplumun yapısına doğrudan müdahale etmek yerine düzenlemelerde bulunmaktadır. Şahitlik, miras gibi birçok tartışmalı konu toplumun kendi yapısında halihazırda işleyen mekanizmalarla vardır, dolayısıyla bu kuralların ilk defa İslâmiyet ile geldiğini düşünmek yanlış olacaktır. Bu mukayeseden yola çıkarak İslâm’a göre bir erkeğin dört kadınla evlenebilmesine karşın, bir kadının sadece bir erkekle evlenebilmesi neticesine ulaşılması da kadının cinselliğinin erkeğin cinselliğinin dörtte biri kadar olduğu anlamına gelir. Ayrıca, miras paylarına bakarak kadının ekonomik değerinin erkeğin yarısı kadar olduğunu ifade edebilir veya kölelerin bazı cezaları hür insanlara kıyasla daha az miktarda almasını yarım insanlık değeri olarak görebiliriz. Fakat tüm bu yorumlar Kur’an’da, kadın ve erkeğin ontolojik olarak eşit değerde

olduğu fikrine aykırıdır. Tuksal bu durumda seçimi kutsal kitap ve değerlerinden yana yaptığını belli etmektedir.

“Kadına Uğursuzluk Atfeden Rivayetlerde Ataerkil Geleneğin Tesirleri: Uğursuzluk ve Değersizlik Söylemi” isimli son bölümde ise kadının uğursuz ve değersiz görüldüğü rivayetlere yer verilerek ataerkil geleneğin İslâm toplumundaki tesirleriyle ilgili fikir yürütülmüştür. Ataerkil geleneğin en yaygın kabulü olan kadının erkek için yaratılan ikincil ve kötü bir tür olduğu fikri, uğursuzluk söyleminde ortaya çıkmaktadır. Rivayetler arasında eril fikir yapısının tesirlerini en çok hissettiren ifade şudur: “Şam’ın rıytını, Irak’ın güzel elbiselerini ve Yemen’in bürgüsünü giyince ve develerin hörgüçlerini salladığı gibi salına salına yürüyünce, (erkeklerin) fikirlerinde olmayan şeyleri akıllarına getirirler... Beni İsrail’in ilk fitnesi kadınlar olmuştur.” Yazara göre bu rivayette erkeğin yalnızca kadına bakışı değil, kendine bakışının da sıkıntılı olduğu görülür. Çünkü gözünü haramdan sakınması tembihlenen erkek, kadına bakıp aklına kötü bir fikir getirdiğinde bunun sorumlusu olarak yine kadını görmektedir. Yine kadının uğursuzluğuna dair bu tarz ifadeleri görmek ne kadar alışıldıkça, erkekle ilgili böyle bir ifadeye rastlamak da o kadar mümkün değildir; çünkü erkekler, uğursuz, kıskanç, fesat, nankör ve günahkar olamayacak kadar temizdir ve “asıl insan”lar onlardır (!). İlginçtir ki bu bakış açısı günümüzde de şekil değiştirerek etkisini devam ettirmektedir. Nihayetinde Tuksal’ın, kitabın tamamında karşımıza çıkan temel tezinin şu olduğunu söylemek mümkündür: İslâm’ın özünde var olmayan, kadını küçük düşürücü ve kötü gösteren ifadelerin nesilden nesile aktarılan geleneğe etki etmiş olması İslâm’ın sorumluluğunda değildir. Dolayısıyla İslâm’ın özünü, temellerini idrak etmiş bir kimsenin kadın-erkek arası ilişkide adaletsiz olması -ve bu adaletsizliği İslâm’a dayandırması- mümkün değildir. Tuksal, “Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri”nde İslâm’ın kadın aleyhtarı bir tutumla ilişkilendirilmesine sebep olan faktörleri ve kökenlerini de incelemiştir. Görüldüğü üzere bu tutumun oluşmasında büyük pay hadis rivayetlerindedir. Ona göre İslâm evrensel bir dindir, fakat Kur’an’ın içinde bazı tarihsel öğeler bulunmaktadır. Kitabına adını veren de tarihteki ataerkil toplumların kadın karşıtı söylemlerinden etkilenen İslâm geleneğidir. Bu gelenek, Tuksal’a göre İslâm’la değil toplumla ilişkilidir.

Tuksal'ın kadın haklarını savunmak için uzaklara değil İslâm'ın özüne gidilmesi gerektiği fikri İslâmi feminizm düşüncesinde de karşılık bulan bir söylemdir. İslâmi feminizmin içinde de tıpkı feminizmde olduğu gibi farklı fikirler ve yönelişler vardır. Bir kısmının savunduğu fikirler Tuksal'ın kitapta kullandığı ifadelerle benzerlik göstermektedir. Söz gelimi, İslâm'ın kendi içinde bir sosyal adalet dengesi vardır ve buna uyulduğu takdirde toplumdaki cinsiyet eşitsizlikleri son bulacaktır. Bu noktada Kur'an-ı Kerim ve hadis geleneği arasında ayrıma gidilmekte ve ataerkil unsurlar geleneksel/tarihsel bulunarak reddedilmektedir.

Hidayet Şefkatli Tuksal, "Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri" kitabında İslâm söz konusu olduğunda kadının erkeğe göre daha değersiz ve ikinci planda olduğu iddialarını araştırmak üzere bir yola çıkmış ve dini kaynaklardaki ataerkil yansımaları mantık çerçevesine oturtmaya çalışmıştır. Buradan hareketle, Kur'an'daki tartışmalı ayetlere tarihsellik yorumunda bulunurken kadın konusundaki problemleri hadis rivayetlerinin ise uydurma olduğunu -doğrudan olmasa da- dile getirir. Dolayısıyla, ona göre sorun İslâm'da değil gelenektedir. Fakat, yazarın Nisa Suresi 34. ayette² geçen diğer ifadeleri ayrıntılı olarak incelese de erkeğin kadına caydırıcı bir güç olarak fiziksel şiddette bulunmasının tavsiye edildiği bölüme ayrı bir başlıkla yer vermemesi ilginçtir. Sonuçta, "Kadın Karşıtı Söylem", incelemiş olduğu ayet ve rivayetlerle kadın ve İslâm konusunu oldukça derinlikli tahlil etmiştir. Ayrıca, literatürde bu alanda yazılmış ilk eserlerden olması sebebiyle de önemlidir. Yazarın yapmış olduğu çıkarımlar ve kurduğu bağlantılar da etkileyici ve ufuk açııcıdır.

Son yıllarda Türkiye'deki İslâmi feminist akademisyenler arasında ismi sayılıyor olsa da, Tuksal bu eserinde herhangi bir grubun söylemini desteklememiş, bunun yerine İslâm'ın ana kaynaklarının kadın konusundaki tutumuyla ilgili tahlil yapmıştır. Yine de, onun bu kitapta savunduğu değerlerin İslâmi feminizm söylemiyle oldukça benzerlik gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Kadın konusu, tarihin her döneminde tartışılmakla birlikte, özellikle Batı'da gelişen Fransız

2 "Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün." (Nisa, 34).

İhtilali, Aydınlanma ve modernleşme gibi toplumsal olaylar sonucu oluşan özgürleşme ve bireyselleşme fikirleriyle bu tartışmalar yoğunluğunu artırmıştır. Feminizm hareketinin kadının toplumsal hayatta uğradığı haksızlıklar ve cinsiyet eşitsizliklerinin neticesinde ortaya çıktığı herkes tarafından bilinmektedir. Fakat Batılı feministlerin bu haksızlığı yalnızca kendi dinleriyle değil tüm dinlerle ilişkilendirmesi Müslüman toplumlara feminizmin ulaşma sürecini sekteye uğratmıştır. Hem Müslüman hem de “eşit” olmak için çabalayan İslâmi feminizm savunucuları ise Kur’an ve sünnet ayrımını keskinleştirmek ve kadın hakları doğrultusunda yeni bir Kur’an okuması yapılması gerektiğine inanmaktadır. Gerçekten de kutsal kitabın oluşturmuş olduğu insan tipolojisi ve ontolojik eşitlik anlayışıyla taban tabana zıt görünen hadis rivayetleri ve fıkıh kuralları mevcuttur. Pergelin sabit ucunu İslâm’ın özü olduğuna inanılan Kur’an-ı Kerim’e oturttuğumuzda, güncel tartışmaların yapılmasında bir problem veya çelişki görülmeyebilir. Yine de kendi hikayemiz olmayan bir sürecin sonunda ortaya çıkmış hareketlerin, söylemlerinin birçoğunu kabullenmediğimiz halde isimlerini sahiplenmek kavram karmaşası yaratabilir.

Fatmagül Berktaş'ın *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* adlı eserinin değerlendirilmesi

Review of *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* by Fatmagül Berktaş

Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* (4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, 233 sayfa). ISBN: 978-975-342-096-9

Sümeyye Esra KALKAN*

Fatmagül Berktaş'ın doktora tezine dayanarak hazırladığı “Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın” adlı kitap, yazarın kendi tanımlamasıyla toplumsal cinsiyet disiplini sınırlarını aşan multidisipliner niteliği ile ayırt edilmektedir. Giriş, ardından sıralanan dört bölüm ve sonuç kısmından oluşan kitap, Hristiyanlık ve İslâmiyet’te kadının statüsü üzerine karşılaştırmalı bir yaklaşım sunmaktadır. Yazar ara ara Yahudilikten de örnekler verdiği çalışmasında Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’de kadına ilgili mevzuları -kısmen- zikrederek bunları yorumlama yoluna gitmiştir. Bu kapsamda yazar, tek Tanrılı dinlerin kadına dair bakış açısını cinsiyet kavramı üzerinden değerlendirmiş, dinlerin ataerkil yapıda olduğuna dair ön kabulün yanında, bu kabulün ispatına yönelik açıklamaları öne çıkarmıştır.

Kitabın genel çerçevesinin verildiği “*Din, Kadınlar ve Direnme*” isimli giriş bölümünde dinin toplumsal planda bütünleştirici rolüne karşılık aynı zamanda ayrıştırıcı yöndeki işlevi üzerinde durularak dinin siyasi ve sosyal mekanizmalar için bir tür meşrulaştırma aracı olduğu

* Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: sumeyyeteptam2@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4924-6602>

vurgulanmaktadır. Çünkü dinler insanların her türlü deneyimlerini anlamlı kılan düzenli ve total bir dünya anlayışına sahiplerdir. Bu anlayış aynı zamanda dinin, dünyayı insan iradesinden bağımsız bir olgu olarak görmesini sağlar ve böylece meşrulaştırılmış dünyanın insan üzerindeki baskı niteliği artar. Bu noktada yazar, meşrulaştırılmış ataerkil ön kabullerle ortaya çıkan dinlerin kadın üzerinde denetleyici bir role büründüğünü, kadını tarihten dışladığı ve kendi tarihine yabancılaştırdığına dikkat çekmektedir.

“*Ana Tanrıça’dan Dölleyici Sözün Kudretine*” başlıklı birinci bölümde yazar; ilkel dinlerin toplumsal yapısı olan matriarkal bir toplumdaki patriarkal toplumlara geçişin tek Tanrılı dinlerin gelmesiyle beraber yaşandığını; böylelikle kadınların denetim, iktidar ve egemenliğe sahip olduğu toplum yapısının erkeklerin egemen olduğu toplum yapısına dönüştüğünü anlatmıştır. Berktaş, tarımın gelişmesi ve toplumsal örgütlenme şekillerinin değişmesiyle beraber dönüşen ataerkil yapıdaki toplumlarda tek Tanrılı dinlerin “kadın toprak, erkek tohum” metaforu üzerinden Hristiyanlık ve İslâm’da kutsal kitapların kadına bakışını örneklendirmiştir. Bahsi geçen metafor, ilkel zamanda yaratıcı gücün Ana Tanrıça’da olduğu fakat tek Tanrılı dinlerin yaratma eylemini erkeğin dölüne atfettiğini, kadını da toprağa benzeterek cisimleştirdiğini göstermektedir. Bu durumun Antik devirde de var olduğunu filozofların düşüncesinde de kadının konumunun erkekten aşağıda görüldüğünü, üremede de esas etkenin erkeğin varlığı şeklinde kabul edildiğini belirtmiştir. Yazar, dinlerde Tanrı ile erkek arasındaki benzerliğin, Tanrı’nın yaratma sıfatı ile erkeğin üremede oynadığı başat rol dolayısıyla metaforik olarak kurulduğunu söylemiştir. Kitab-ı Mukaddes anlatılarında yeryüzünde ilk günahın işlenmesinin ve cennetten kovulma hadisesinin sorumlusu olarak Hz. Havva’nın görülmesi ve bu yönüyle kadınların yüzyıllar boyu Yahudi ve Hristiyan dini kaynaklarında yer yer “ilk günah”ın sorumluluğundan dolayı bir pay alarak olumsuz vasıflarla tasvir edilmesi yazarın tezinde destekleyici olarak kullandığı en önemli argümanlardır. Fakat Kur’an’da insanoğlunun ilk günahının kadına yüklenmesi manasında bir ayet yahut açık bir ifade bulunmadığından yazar, kadınların İslâm dininde ikincil statüde kabul edildiğine dair görüşlerini Müslüman alimlerin/yazarların kendi yorumlarından örneklerle temellendirmek durumunda kalmıştır.

“Ataerkil Sistemin Ayırt Edici Özelliği: Kadın Bedeninin Toplumsal Denetimi” adını verdiği ikinci bölümde, kadın cinselliği ve doğurganlığının azalan nüfus dönemlerinde hayati önem taşıması meselesini ele alan yazara göre bu durum kadın bedeni üzerinde ilk denetimlerin başlamasına yol açmıştır. Doğurganlık ve nüfus meselesi sebebiyle kadın üzerinde başlayan denetim bu toplumlarda mülkiyetin babadan oğula geçmesi ile bir kez daha kadınlar üzerindeki erkek denetimini arttırmış dolayısıyla ataerkil aile kurumlaşmıştır. Yazar dinlerin de kadınlara özel kurallar getirerek -örtünme, peçe, evde haremlikte bulunabilme-ataerkil kurumlaşmaya katkı sağladıklarını, kadınların bedeni üzerinde ataerkil denetimi arttırdıklarını ve zamanla bunun toplumda sosyal davranış halini aldığını belirtmiştir. Yahudiliğin kadını dinsel bakımdan noksan gördüğünü, Hristiyanlığın ise tutumunun zaman zaman çelişki barındırdığını bir taraftan ilk inananlar arasında kadınların fazla oluşuyla kadınları peşinden sürükleyen bir din olarak Bakire Meryem ve kendilerini Tanrı’ya adanmış kadınlar örneğinde dişil imgelerin çekici gösterildiğini diğer taraftan baştan çıkarıcı Havva imgesi ile kadınların ayartıcı ve baştan çıkarıcı gösterildiğini belirtmiştir. İslâmiyet’e geldiğinde ise İslâm’ın kadının bireysel özgürlüğü kısıtlayan bir din olduğunu iddia etmiştir. Hristiyanlıkta Hz. Meryem örneğinden yola çıkarak bekaretini muhafaza eden ve kendisini Tanrı’ya adayan kadınların yüceltilmesinin kadının biyolojik bir varlığa indirgenmesine karşı çıkmak olduğunu ifade eden yazar, İslâm’da da halifeliğin erkeğe verilmesi, kadının tesettüre girmesi, kadının ailesinden evinden sorumlu tutulması gibi konular üzerinden kadının ikincil ve noksan olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

“İnsanı Kendisine Karşı Bölen Bir Kutuplaşma: Ruh-Beden Karşıtlığı” isimli üçüncü bölümde cinsler arasındaki biyolojik farklılıkların toplumsal alanda bir eşitsizliğe dönüşmesine asıl sorun olarak işaret etmiştir. Bu durumun esasen Batı düşüncesi içerisinde Antik dönemden itibaren topluma yansıtıldığından, antik dönemde kadının tamamlanmamış erkek biçiminde tanımlanmasından erkeğin ise saf akılla yani tanrısal ruh ile eşdeğer görülmesinden bahsetmiştir. Yazarın kendi araştırmalarına göre bu durum Helen ve İbrani geleneklerinde de devam etmiş, kadın ve erkek kutuplaştırılmıştır. Rönesans dönemiyle beraber kadının konumuyla ilgili hâkim olan görüş değişmemiştir. Reform sırasında Luther’in de antik dönemde Aristo düşüncesiyle benzer

rotada devam ettiği hatta bazı görüşlere göre ataerkilliğin bu dönem çok daha fazla güçlendiğini tarihsel alıntı ve anlatılarla ortaya koymuştur. Bu dönem Aquinolu Tommaso'nun ünlü eserinde belirttiği hiyerarşik sıralama; Tanrı, melekler, erkekler, kadınlar, çocuklar şeklinde devam etmekte kadınlar erkeklerden aşağı tabakada görülmektedir. Berktaş, İslâm dini üzerinden ataerkilliğin güçlendirildiği tezini desteklemek için de bazı Müslüman din adamlarının görüşlerini zikrederek İslâm'ın kadını erkek tarafından bedensel olarak arzulanan bir varlık olarak gördüğünü ileri sürmüştür. A. Schimmel'den aktardığı yorumlamaya göre İslâmi çileciliğin kadınları Orta Çağ Hristiyanlığı kadar aşağıladığını belirtmiştir. Schimmel'e göre ilk dönem İslâmi çileciliğe dayanan metinlerde kadın, Arapça'da dişil olan nefis (insanı kötülüğe yönelten alçak benlik) ile özdeşleştirilmiş, Hristiyanlıkta olduğu gibi baştan çıkarıcı kötü yaşlı kadın olarak betimlenmiştir.

Kitabın son bölümü olan *"Bugünkü Köktenci Yükselişin de Odağı: Kadının Konumu ve Denetimi"* başlığı altında dinin kadınların kendi durumları için öte dünya umuduyla bir kurtuluş sunmasının sağladığı motivasyona değinerek ideal dindar kadının eşine itaat etmesi ve yardımcı olmasının gerekliliğini içeren dini buyrukların kadınlar arasında böylelikle karşılık bulduğunu belirtmiştir. Yani dinin meşrulaştırıcı yönü kadınların kaderlerine boyun eğmelerini sağlamış kadınların bu durumu benimsenmesi ise dini yapılar tarafından övgü konusu haline gelmiştir. Yazara göre matriarkal toplumları hariç tutarak eski çağlardan bugüne kadın-erkek arasındaki farklılıklar üzerinden kadınların konumu giderek olumlu anlamda değişime uğrasa da eşit duruma gelememiştir. Dini köktendincilik ise özellikle Amerika toplumunda liberalizme, modern yaşam tarzlarına karşı durup ona meydan okuyarak kadının konumundaki değişimin gecikmesine sebep olmuştur. Köktendinci toplumsal düzen bireysel özgürlük yerine cemaatleşmeyi vurgularken modern toplumsal düzen ise daha fazla eşitlik ve bireysel özgürlükleri vurgulamaktadır. Kadın ise bu iki düzen arasındaki gerilim ile cenderede dönüp durmaktadır.

Sonuç olarak yazar; insan yaşamında önemli bir yer tutan dinin; sosyolojik ve ideolojik bir olgu olarak tarihsel ve çağdaş bağlamlarda toplumsal cinsiyet ile ilişkisini incelemiş, tek Tanrılı dinlerin kadınları değişmez bir biçimde ikincil ve bağımlı olarak tanımladığını ileri sürmüştür. Dinler kendi içlerinde bir değer barındırsalar dahi kadın-erkek

arasındaki kutuplaştırıcı tutumlarını devam ettirmekte hatta ataerkil yapılarıyla var olmaktadır. Bu sebeple tarih boyunca kadınlar, kendilerinin eksik varlıklar olduklarına yahut soyut düşünme yeteneklerinin noksanlığına dair algıları yıkmaya çalışmışlardır.

Fatmagül Berktaş'ın dinlerde kadının konumunu ele aldığı bu kitap, tek Tanrılı dinler dahil dinlere karşı yaklaşımında her zaman eleştirel ve yüzeysel yaklaşımı ile dini argümanları yer yer kendi dünya görüşü doğrultusunda reddetmesinden anlaşıldığı üzere pozitivist bir bakışla meseleyi incelemiştir. Yazarın bölümler içerisinde ima ettiği ve son bölümde belirttiği dini argümanların son bulması ve kadının dinden tamamen kopuşu ile eşitsizliklerin sona ereceği ve özgürleşeceğine dair ifadeleri de pozitivist bakışın tesiri altında olduğunu göstermektedir. Yazarın en başta bahsettiği üzere konuyu toplumsal cinsiyet sınırlarını aşarak multidisipliner olarak ele almaya çalışmış olmasına rağmen cinsiyet söylemi içerisinde konuyu hapsettiği gözlenmiştir. Argümanı tek Tanrılı dinlerin özelde de İslâm'ın ataerkil bir din olduğunu ve kadının dinden uzaklaştığı oranda özgürleşebileceğini üstü kapalı bir şekilde olsa da okuyucuya iletmektedir. Yazarın bazı Müslüman yazarların yorumlarını İslâm dininin naslarından biri gibi ele alması, oto oryantalist bir söylemle kullandığı malzemeyi kendi bakış açısı doğrultusunda yorumladığını göstermektedir. Kitabın bir doktora tezi olmasına rağmen ideolojik bir bakış açısıyla yazılmış hissi uyandırması dikkat çekicidir. Yazar başta multidisipliner bir çalışma ortaya koyduğunu belirtmiş olmasına rağmen farklı alanlardan -felsefe, antropoloji, dinler tarihi, İslâmi ilimler- verdiği örnekler üzerinde uzmanların görüşlerine ve yorumlamalarına daha fazla başvurmak yerine bu örnekleri kendi değerlendirmeleri ile aktarmıştır. Kanaatimce yazarın dinlere karşı önyargılı yaklaşımı dinlerin kadına dair söylemlerindeki çıkarımlarında indirgemeci yaklaşımla hareket etmesine sebep olmuştur.

Ayrıca yazarın çalışmasında bazı noktalarda referanstan bahsederken referansını açıkça göstermemiş olması, zikrettiği bazı hadislerin kaynağını belirtmemiş olması gibi teknik eksiklikler dikkat celbetmektedir. Bu haliyle yazarın başta dile getirdiği vaatlerini yerine getirip getiremediği hususu tartışmaya açıktır. Zira çalışmadaki örtük ön kabullerin meseleye dört başı mamur bir nesnellik ve açıklık kazandırabilmesine dair kuşkular oluşmaktadır.

Son olarak; Berktaş'ın ismiyle bütünleşen ve doktora tezi olan "Tek Tanrılı Dinlerde Kadın" çalışması, kadın çalışmaları literatüründe multidisipliner bir çalışma ortaya koyma amacıyla yola çıkılmış olması hasebiyle önem arz etmektedir. Dinlerde kadına odaklanan çalışmalar genellikle İslâm diniyle sınırlı kalmış ve tek Tanrılı dinlerin tamamını kapsayan bu tarz bir çalışma girişimi sınırlı kalmıştır. Bugün böyle alternatif çalışmalar olsa da Berktaş'ın yazdığı dönemde bu çalışma konunun ilk örneğini oluşturmuştur. Üç Kutsal Dinde kadının konumunu ele almak hem multidisiplinerlik hem de dine inananların dinlerini farklı şekillerde algılayıp yorumlamaları ve değişik biçimlerde yaşayarak toplumsal yaşama farklı desenlerde yansıtılmalarından dolayı oldukça zor bir meseledir ve dini ilimlere dair bir alt yapı gerektirmektedir. Berktaş'ın yazınında ortaya çıkan bu eksiklik, bundan sonra yapılacak çalışmalarda dikkate alınması gereken önemli noktalardan biridir.